

LIV

Cilt/Sayı LIV

ISSN 1015-2091

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Dergisi

2016-1

Kurucu:
A. Caferoğlu

2016

İSTANBUL
2016

Cilt/Sayı LIV

ISSN 1015-2091

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Edebiyat Fakültesi

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Dergisi

2016-1

Kurucu:

A. Caferoğlu

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ ULUSLARARASI HAKEMLİ
BİR DERGİDİR. HAZİRAN VE ARALIK DÖNEMLERİNDE OLMAK
ÜZERE YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR**

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Asos Index tarafından taranmaktadır: <http://asosindex.com/journal-view?id=181>

İndeks listesi için: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/turkdili>

İSTANBUL

2016

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.--
İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1946-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı

ISSN 1015-2091

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutded/index>

1. TÜRK DİLİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. TÜRK EDEBİYATI.
3. DİLBİLİM.

Asos İndeks

Araştırmax

İndeks

Ebsco İndeks

LMA İndeks

Ulakbim İndeks

tarafından indekslenmektedir.

Baskı-Cilt
Kültür Sanat Basımevi
www.kulturbasim.com
Sertifika No: 22032

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

~Yayın Kurulu~

Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk (Dergi Sorumlusu)
Prof. Dr. A. Azmi Bilgin
Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan
Prof. Dr. Mehmet Tekin
Prof. Dr. Hatice Tören
Prof. Dr. Fikret Turan
Doç. Dr. Abdülkadir Emeksiz
Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar

~Hakem Kurulu~

Prof. Dr. Namık Açıkgöz	Prof. Dr. Ahmet Kartal	Prof. Dr. Hanifi Vural
Prof. Dr. Ş. Halûk Akalın	Prof. Dr. Ceval Kaya	Prof. Dr. Kemal Yavuz
Prof. Dr. Hasan Akay	Prof. Dr. Emel Kefeli	Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı
Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık	Prof. Dr. Igor Kormuşin	Prof. Dr. Muhammet Yelten
Prof. Dr. Fatih Andı	Prof. Dr. Günay Kut	Prof. Dr. Kâzım Yetiş
Prof. Dr. Hülya Argunşah	Prof. Dr. Sabahattin Küçük	Prof. Dr. Peter Zieme
Prof. Dr. Mustafa Argunşah	Prof. Dr. Zuhal Kültüral	Doç. Dr. Sevin Alil
Prof. Dr. Uwe Bläsing	Prof. Dr. Nihat Öztoprak	Doç. Dr. Metin Arıkan
Prof. Dr. H. Dilek Batıslam	Prof. Dr. Bengisu Rona	Doç. Dr. Nur Gürani Arslan
Prof. Dr. Azmi Bilgin	Prof. Dr. Mehmet Tekin	Doç. Dr. Bülent Bayram
Prof. Dr. Orhan Bilgin	Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç	Doç. Dr. Abdülkadir Emeksiz
Prof. Dr. Ömür Ceylan	Prof. Dr. Ayşe Gül Sertkaya	Doç. Dr. Halim Kara
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler	Prof. Dr. Tanju Oral Seyhan	Doç. Dr. Muharrem Kaya
Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk	Prof. Dr. Elfine Sibgatullina	Doç. Dr. Erdal Şahin
Prof. Dr. Sebahat Deniz	Prof. Dr. Mustafa Tanç	Doç. Dr. Orhan Yavuz
Prof. Dr. Hayati Develi	Prof. Dr. Münevver Tekcan	Doç. Dr. M. Mahur Tulum
Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan	Prof. Dr. Recep Toparlı	Yrd. Doç. Dr. Nuri Sağlam
Prof. Dr. Musa Duman	Prof. Dr. Hatice Tören	Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar
Prof. Dr. Nüket Esen	Prof. Dr. Fikret Turan	Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız
Prof. Dr. Enver Halilovic	Prof. Dr. Fikret Türkmen	
Prof. Dr. Handan İnci	Prof. Dr. Abdullah Uçman	
Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın	Prof. Dr. Sema Uğurcan	

Sorumlu Müdür-Editör : Ar. Gör. Berker Keskin (Editör)
Yayına Hazırlayan : Yrd. Doç. Dr. Fırat Karagülle (Editör)
Düzelti : Ar. Gör. Dr. Ümran Yaman - Ar. Gör. Seda Aksüt (İngilizce)

Yurt Dışı Temsilcilikler ve Yurt Dışı İrtibat Noktaları:

Mısır : Arş. Gör. Sami Ahmed (Ezher Üniversitesi)
Hindistan : Dr. Gous Mashkoor KHAN (Jawaharlal Nehru Üniversitesi)
Sudi Arabistan : Arş. Gör. Dr. Majed Zouba (King Saud Üniversitesi)
Rusya : Prof. Dr. Elfine Sibgatullina (Rusya Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü)
Fransa : Okt. Célie Aydın (Strasbourg Üniversitesi)
Hollanda : Prof. Dr. Uwe Bläsing (Leiden Üniversitesi)

İstanbul Üniversitesi
Basım ve Yayınevi Müdürlüğü
İSTANBUL - 2016
Tel: (0212) 631 35 04 - 05 / (0212) 440 00 00 / 26500

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ Cilt / Sayı LIV

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

- Cemal AKSU Ali Şîr Nevâyî’de Mevlâna Lutfî Tesiri
(Musammatlar)..... 1-11
- Fatih BAKIRCI Yesevi Şairi Şems-i Asi ve Kışsa-ı Kûdek-nâme’si 13-70
- Mariana BUDU Türk ve Rumen Dillerinde Deyimle 71-85
- Fırat KARAGÜLLE Çalıküşu’ndan Bir Köy Hocası’na: İdeolojinin
Edebiyat Üzerindeki Belirleyiciliği 87-97
- Sema Özher KOÇ Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boyu Üzerine
Yeni Bir Anlam Arayışı 99-109
- Ahmet Şefik ŞENLİK Türkiye Türkçesinde Cümle Bağlacı Olarak
Kullanılan ‘ve’ ve ‘dA’ Hakkında Bazı
Mülahazalar 111-127
- Yasemin KARAKUŞ Yahyâ, Nadirî, Hâletî’nin Divanlarında
Yer Almayan Seyyid Nizamoğlu Mersiyeleri 129-145

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'DE MEVLÂNÂ LUTFÎ TESİRİ (MUSAMMATLAR)

MEVLÂNÂ LUTFÎ INFLUENCE ON ALİ ŞİR NEVÂYÎ

Cemal AKSU*

ÖZ

Ali Şir Nevâyî edebiyat ve kültür hayatımızın en önde gelen müelliflerinden birisidir. Manzum ve mensur otuz civarında eser vermiştir. Kendisinden nceki Şairleri çok iyi okumuş ve değerlendirmiştir. Nevâyî'nin kendisinden önce Türkçe söyleyen Şairler içinde en çok beğendiği Şair Mevlânâ Lutfî'dir. Nevâyî, çocukluğunda bu büyük Şairle tanışma fırsatı da bulmuştur. Nevâyî'nin tertip ettiği dört Türkçe divanda Lutfî'nin etkisini görmek mümkündür. Bu makalede Nevâyî'nin, Lutfî'nin gazellerine yaptığđ tahmis ve tesdisles konu edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Mevlânâ Lutfî, ağatay Edebiyatı, tahmis, tesdis.

ABSTRACT

Ali Şir Nevâi is one of the prominent figures in our literature and cultural life. He authored about thirty pieces of work both in prosaic and poetic forms. He seemed to have read and understood all of the poets prior to his time. Among those, his favorite Turkish writing poet was Mevlânâ Lutfî with whom he had had the opportunity to have actually meet. It is possible to observe this influence in the four Turkish divans which Nevai gathered together. In this paper we wish to explore the tahmis and tesdis Nevai made to Lutfî's gazels.

Keywords: Ali Şir Nevâyî, Mevlânâ Lutfî, Chagatay literature, tahmis, tesdis.

---

* Yard. Do. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Giriş

15.yüzyıl müelliflerinden Ali Şir Nevâî, tesiri günümüze kadar devam etmiş bir şairimizdir. Şair ve nasirliğinin yanı sıra devlet adamı kişiliği ile de geniş bir kültüre sahiptir. Özellikle İslam medeniyetinin kendisinden önce eser vermiş müelliflerini de okumuş ve değerlendirmiştir. Nevâî daha çocuk denecek bir yaşta iken, sanatının zirvesinde olan Çağatay Edebiyatının büyük şairi ve melikü'l-keîâm sıfatıyla anılan Lutfî ile tanışmıştır. Bu tanışmanın ardından ondan hep hürmetle bahsetmiştir. Lutfî'nin şiirlerini daima beğenen Nevâî'nin kendi eserlerinde de bu büyük şairin etkileri görülür. Bu makalede, özellikle Nevâî'nin Lutfî'nin gazellelerine yazmış olduğu tahmis ve tesdisler hakkında bilgi verilecektir.

Ali Şir Nevâî'de Mevlânâ Lutfî Tesiri

Ali Şir Nevâyî Klasik Türk Edebiyatının ilk akla gelen şairlerindedir. Çoğu zaman hem dönemi hakkında hem de kendi eserleri hakkında son derece teferruatlı bilgiler vermiştir. Daha ilk gençlik döneminden vefatına kadar yazmış olduğu eserleri dönemi için en önemli kaynaklar olmuştur. Edebiyatımız açısından zengin değerlendirmelerde bulunan Nevâyî sayesinde Türk ve Fars şairleri hakkında birçok bilgi günümüze kadar ulaşmıştır.

Nevâyî'nin en kıymet verdiği şairlerin başında, 15.yüzyılın ilk yarısına kadar yaşamış olan Mevlânâ Lutfî gelmektedir. Birçok eserinde onun adını zikretmiş ve ondan daima hürmetle bahsetmiştir. Lutfî hakkındaki en mühim değerlendirmesi, Nevâyî'nin yakın dostu ve hâmisî olan Pehlevan Muhammed ile yaptığı bir sohbetir: Bu sohbette Pehlevan Muhammed Nevâyî'ye, Türkçe şiir yazan şairlerden en fazla kimi beğendiğini sormuş, Nevâyî ilk önce hepsini beğendiğini ifade edince, mütevaziliği bırakıp da doğruyu söylemesini istemiştir. Bunun üzerine Nevâyî de, 'şu an herkesçe kabul edilen ve bu kavmin üstadı ve söz meliki olan Mevlânâ Lutfî'dir' diye cevap vermiştir. Pehlevan Muhammed bu cevap karşısında şaşırarak niçin Nesîmî'yi söylemediğini sormuş, Nevâyî de bu sefer önce hatırına gelmediğini belirtmiş, ardından da Nesîmî'nin nazmının başka tarzda olduğunu söylemiştir.¹

Nevâyî'nin Lutfî ile ilgili verdiği bilgiler başka eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır: *Garâibü's-sıgar*'ın dibacesinde, kendi yaşadığı döneme kadar divan tertip eden şairlerden bahsederken, Fars diliyle yazan Emîr Husrev Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Abdurrahman Câmî'yi, Türk diliyle yazan Sekkâkî ve Lutfî'yi zikreder.²

¹ Günay Karaağaç, *Lutfî Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. XVI.

² '...ammâ eş'âr tedvin kılğınlardın ve dîvân tezyin Birgenlerdin ba'zı kim bekâ mülkide fâni ve ba'zı kim hâlâ fenâ deyride bâkî dururlar. Evvelgi zümredin bâ-vücûd derd-pîşesining gazanferi ve 'ışk âteş-gâhıning semenderi ma'den-i cevâhir-i ma'nevî Emîr Husrev Dihlevî Kaddesallâhu rûhahu ve fenâ meyhânesining rind-i

Nevâyî, Farsça ve Türkçe'yi mukayese ettiği eseri *Muhakemetü'l-Lugateyn*'de de İran ve Türk şairleri hakkında bir takım bilgiler vermektedir. Özellikle İran şiirinin kısa bir tarihini sunduktan sonra Türk diliyle Emir Timur'dan sonra eser verilmeye başlandığını belirtir. Emir Timur ve onun halefi Şahrüh ile onların çocuklarının idaresi zamanında Türk dili ile söyleyen şairler ortaya çıkmıştır. Nevâyî burada Sekkâkî'nin, Haydar Hârezmî'nin, Atâyî'nin, Mukîmî'nin, Yakîmî'nin, Emîri'nin ve Gedâyî'nin isimlerini sayar. Mevlânâ Lutfî'yi ise bunlardan ayrı zikrederek onun Fars şairlerine mukabelede bulunacak derecede büyük bir şair olduğunu belirterek aşağıdaki beyiti örnek verir:

Ol ki hüsn itti bahâne ilni şeydâ kılğalı
Közgü dik kıldı sini özini peydâ kılğalı³

Lutfî'nin, Farsça şiirlerinin de olduğunu ve bu şiirlerin İranlı şairler tarafından beğenildiğini *Mecâlisü'n-Nefâis*'te geçen bir ibareden anlıyoruz. Lutfî 99 yıl gibi uzun bir ömür sürmüştür ve hayatının sonlarında 'âfîtab' redifli bir şiir söylemiştir. Zamanın şairlerinden hiç birisi onun bu şiiri kadar kuvvetli bir matla söyleyememiştir. Yine vefatına yakın Farsça bir matla söylemiş, Abdurrahman Câmî'ye bu şiiri tamamlamasını vasiyet etmiştir. Abdurrahman Câmî de gazeli tamamlayıp divanına almıştır.

Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâis*'te Lutfî hakkında daha birçok bilgi verir; mesela zamanının söz sultanı (melikü'l-keâm) olduğunu, Farsça ve Türkçe'de benzerinin olmadığını fakat Türkçe'de şöhretinin bir hayli çok olduğunu ve Türkçe divanının meşhur olduğunu belirtir. Bazı matla'larının kimse tarafından söylenemeyecek derece şaşırtıcı ve güçlü olduğunu söyledikten sonra aşağıdaki beyitleri zikreder:

Nâzüklük içre bilice yok târ-ı gîsûyî
Öz haddımı bilip bilidin olturur koyı
....
Sayd itti dilberim mini âşüfte sacdın
Saldı kemend boynuma ikki kulaçdın

Mecâlisü'n-Nefâis'te Lutfî'nin genç yaşta zâhirî ilimleri tamamladıktan sonra Mevlânâ Şihâbü'ddin-i Hıyâbânî isimli bir şeyhe intisap ettiği ve onun terbiyesi ile seyr-i sülûk kıldığı söylenmektedir.⁴ Hayatının sonuna kadar büyük bir

hurka-çâki ve belâ peymânesining mest-i bi-bâki 'ışk u mahabbet esrârî emînlerinin hem-râzî Hâce Hâfiz-i Şîrâzî Sakallâhu serâhu ve songgi firkadung kuds şebistânining tûtî-i şîrîn-keâmî cenâb-ı Mahdûmî Mevlânâ Nûre'd-dîn 'Abdu'r-Rahman Câmî Meddallâhu ta'âlâ irşâdehu 'alâ mefârîkı't-tâlibin divânları arada bolgay ve Uygur 'ibâretining fusahâsıdın ve Türk elfâzının bülegâsıdın Mevlânâ Sekkâkî ve Mevlânâ Lutfî Rahimehüma Allâhu kim birining şîrîn iştihârî Türkistânda bi-gayet ve birining latîf gazeliyyâtı intişârî 'Irâk u Horâsân-da bi-nihâyet durur. Hem divânları mevcûd bolgay...' (Günay Kut, *Garâ'ibü's-sıgar*, s. 8).

³ F. Sema Barutçu Özönder, *Muhakemetü'l-Lugateyn*, s. 188-189.

⁴ Nevâyî, Lutfî'nin şeyhinin sadece ismini zikretmiş, başka herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu tercih akla, ismi

derviş olarak yaşamış ve bu halde vefat etmiş Lutfî'nin şiirlerinde tasavvufun etkisi de bir hayli fazla olmuştur.

Eserlerinde Lutfî'den defalarca bahseden Nevâî'nin bütün Türkçe divanlarında onun en az bir gazeline yapılmış bir tahmisi veya tesdisi bulunmaktadır. Divanlarını, hayatının dönemlerine göre tertib ettiği göz önüne alınırsa, son iki divanında Lutfî'nin şiirlerine daha fazla ehemmiyet verdiği görülmektedir.⁵

İlk divanı *Garâibü's-Sigar*'da Ali Şir Nevâyî, Lutfî'nin, sevgilinin saçlarını tasvir ederek başlayan bir gazelini tahmis etmiştir.⁶

Muhammes⁷

Halka-i zülfüngde könglüm bolgalı gam mahremi
Ol kara kaygu bilen sevdâda çün artar gamı
Dir sanga dîvâne vü şeydâlıgdın her demî
Ay saçınğ şeydâ köngüllerning sevâd-ı a'zamı
Halka halka rûhnung ser-menzilidür her hamı

Ay gül-i sûrî cemâling defteridin bir varak
Sebze vü reyhân sining hattingdın iltürler sabak
Çîn-i zülfüngni açiban ilginge alsang tarak
Sünbülüngni taraganda gül üze tangdur arak
Kim bulutluk gicening elbette bolmas şebnemi

Reşkdin her dem yakındur bağrım irip akkalı
Yüzüğe meşşâte vü közgüsü mundak bakkalı
Zülfüğe meşgul irür meşşâte zîver takkalı
Min yıraktın cân birür min tâkatım yok bakkalı
Yüzi katık közgülü kim bolmış cemâling hemdemi

geçen şeyhin, döneminde tanınan bir mutasavvıf olduğunu getirmektedir. Nevâyî'nin mutasavvıfların biyografilerinden oluşan eseri *Nesâyimü'l-Mahabbe*'de Mevlânâ Şihâbu'ddîn isimli bir mutasavvıfın hayatı kısaca anlatılmış fakat burada da Lutfî'nin onun müridi olduğu söylenmemiştir (*Nesâyimü'l-Mahabbe*, s. 398). Bu eserinde Lutfî'ye de yer vermiş olan Nevâyî, onun dervişliğinden hürmetle bahsetmiş; Lutfî'nin müteviziliği konusunda da Abdurrahman Câmî ile olan şu sohbetini aktarmıştır: *'toksan yaşydın tecâvüz kılğanda Hazret-i Mahdûmî nuvvire merkaduhu nûren atğa redif-suhan kasidei ayıtp kiltürüp irdi ki zamanning hoş-gûyları barça hüblukka müsellemler tutular ve ol Hazret dağı insâf birdiler... ol hazret şükür-güzârlıg yüzidin ma'zeret izhârı kılıp didiler kim bu şi'rning halletsi 'uhdesidin biz çıka almaş-biz meger mukâbelede hem kasidei sizing atungızga aytkay biz. Mevlânâ didiler kim anı sizge âsân kılur biz sizing kiygen iski tonunguznu gedâylik kılur biz ki hülle bolgay. Ol hazret özhâhlıglar bile kisvetni Mevlânâ'ga kiydürdiler...'* (*Nesâyimü'l-Mahabbe*, s. 436)

⁵ Lutfî, kelime anlamı bakımından 'iyilik, hoşluk, yardım' gibi manalara geldiği için tevriyeli kullanıma da uygundur. Bu sebeple, ilgili şiirlerin bulunduğu Latin harfli neşirlerde ve antolojilerde Lutfî'nin mahlası genellikle küçük harfle başlayarak yazılmıştır.

⁶ Divan neşirlerindeki 'muhammes, müseddes' gibi başlıklar aynen muhafaza edilmiştir.

⁷ Günay Kut, *Garâ'ibü's-sigar*, s. 493-494. (Lutfî Divanı'nda 270 numaralı gazel. İki metin arasındaki farklar şöyle tespit edilebilir: 3. Beyit: cemâling: sin ayning / 4. Beyit: kim: çün / 6. Beyit: köngülning : könglekning / 7. Beyit: yana: meger / yitiptur veh anı öltürgeli : tenindin boldı köp cân algalı, S.199-200.)

Agzının remzini müşkildur firâvân saklamak
 Kim 'adem bolsa bilür ol râz-ı pinhân saklamak
 Barça dilberdin olur cânnı âsân saklamak
 Sin perî-veş hûrdın müşkil durur cân saklamak
 Kim melek hayrândur ol sûretka nitsün âdemî

Zülfi vaslın istesem ruhsâr-ı mihr-efrûzıdın
 Yok 'aceb çün yıl kilişi bilgürür nevrûzıdın
 Kızlerim öyi bozuldı eşk-i seyl-endûzıdın
 Min bu köz birle uyatlık min cemâling yüzidin
 Kim kilür her lahza vü ol gûşening bardur nemi

Atlas-ı gerdûnga yitti râstî uşşâk üni
 Kim kaba niçün kucar nâzûk tenin vuslat tûni
 Bu "aceb ser-riştedur körgil ara yirde munı
 Ol bedenning devletidin togdı köngülning küni
 Hüsn-i tâli' kör ki oldur hâlâ içki mahremi

Ay lebing İsî-demi dik haste cânga çâre-res
 Veh niçe gamzeng Nevâyî katlin itkey mültemes
 Ol mübârek könglünge bolgay müyesser bu heves
Lutfîni baştın yana tîrgüzseng ay 'İsî- nefes
 Kim yitiptur veh anı öltürgeli hicrân gamı

İkinci divanı olan *Nevâdirü 'ş-Şebâb'* da da yine Lutfî'nin bir gazeline yapılan tahmis mevcuttur:

Ve lehu'-muhammes⁸

Mesned-i hüsn içre tâ ki körmişem ol şâhnı
 Tîre eylep-min figandın nîlgûn hârgâhnı
 Ey sabâ 'arz eyle nâgeh körseng ol dil-hâhnı
 Köktedür her dem figânım körgeli sin mâhnı
 Da'vi-i mihringga tanuk tartadur min âhnı

Ey gubâr-ı merkebing kün közgüsining saykalı
 Niçe kim min bir gedâ sin pâdişehdür sin belî
 Yok âceb sin hüsn şâhnı meyl kılsam sivgeli
 Sin kibi sultânı sivmek haddim irmestür velî
 Bu belâlık 'ışk fark itmez gedâ vü şâhnı

⁸ Metin Karaörs, *Nevâdirü 'ş-Şebâb*, s. 649-650. (Lutfî Divanı'nda 350 numaralı bu gazel 7 beyittir. İki metin arasındaki farklar da şöyle tespit edilebilir: 1. Beyit: mihringga: mihringga / 3. Beyit: rahm kıl: kıl nazar / 4. Beyit: Zülfüng ü yüzüng: zülf ü ay yüzüng / 5. Beyit: bir: bay, anga: üçün, kayda: kimden, S.254-255)

Hirmen-i vaslın tevellâsında ey halk ahseni
 Sebze-i hatting temâşâsında ey köz rüşeni
 Sünbül-i zülfüng hayâlâtıda ey cân gülşeni
     Dâne-i hâling temennâsıda ey gül hirmeni
     Rahm kıl kim çihre-i zerdim yaşurdı kâhnı

Zülf ü yüzüng kördi vü köydi köngül hayret bile
 Vaslîng ümmîdiga cân kıldı fidâ râğbet bile
 Sinde yok irmiş vefâ tik min köyüp hasret ile
     Zülfüng ü yüzüng firâkıda tümen hasret bile
     Hayf kim zâyî' kiçürdüm munça sâl u mâhnı

Ey ki yoktur hüsn iklimide sin dik pâdişâ
 'Âşıkıngnı niçe tutkay-sin munung dik bî-nevâ
 Niçe kim boldı işikingde Nevâyî dik gedâ
     Kavma **lutfîni** işikdin bir zekât-ı hüsn anga
     Kayda itsün sin ganî barında şey'u'llâhnı

Bedâyi' u 'l-Vasat' ta Muhammes başlıklı iki manzume vardır ve bunlardan ilki yine Lutfî'nin bir gazeline yapılan tahmistir. Lutfî, sevgilinin güzellik unsurlarını her beyitte ayrı ayrı tasvir eder. Ali Şir Nevâyî'nin tahmisi de gazeli son derece başarılı bir biçimde tamamlamıştır:

Muhammes⁹

Şerbet-i 'yuhyi'l-'ızâm' irni mey-i nâbındadır
 Sûre-i 'veş-şems' tefsiri yüzi bâbındadır
 Şerh-i 'mâzâga'l-basar' nergizleri hâbındadır
     'Leyletü'l-mi' râcning şerhi saçı tâbındadır
     Kâbe kavseyn ittihâdı kaşı mihrâbındadır

Ol kadi tûbîdin artuk yüzi Rıdvândın cemîl
 Kim birür cân la'li her kim bolsa közidin katîl
 La'li reşkidin figân iylep kılıp eşkin sebîl
     Köp yügürdi ravzada 'ayne'n tüsem mâ selsebîl'
     Tapmadı ol çâşnî kim şekker-i nâbındadır

Cân birür irdi Hızır suyu halâyıkka sarîh
 'İsî ölüğ tîrgüzür irdi dip elfâz-ı fasîh
 La'lidin tâ kim tekellüm kıldı ol şûh-ı melîh
     Hızırning 'aynı yaşunmuş kökdin inmes hem Mesîh
     N'itsün ol mu'ciz bu dem yâkût-ı sır-âbındadır

⁹ Kaya Türkay, *Bedâyi' u 'l-Vasat*, s.471-472. (Lutfî Divanı'nda 90 numaralı bu gazel 7 beyittir. S. 74-75)

Hattıdın boldı hacîl sünbül bile müşg-i Tatar
 Kâmetiga serv ile şemşâddın yüz katla 'âr
 Ferruh irmes 'ârızı nevrûzı dik 'ıyd ü bahâr
 Zülfiga kadr u berât ohşar velî yüz farkı bar
 Söz aning yanındagı hurşîd ü mehtâbındadır

Her gedâ ignide bolsa iski tonı tâ çâk-ceyb
 Bilmey asl-ı niyyetin kılmak galatdur şekk ü reyb
 Ey Nevâyî çun sanga ma'lûm imestür sırr-ı gayb
Lutfîni mey-hânede âşüfte körseng kılma 'ayb
 Kim bu mecnûn ihtiyâr zülfi kullâbındadır

Bedâyi' u'l-Vasat'ta iki müseddes bulunmaktadır ve bunlardan biri Lutfî'nin bir gazeline yapılmış bir tesdirdir:

Müseddes¹⁰

Cânım örterge ol otluk çihre gül-zâr-ı Halîl
 Anı rûşen iylegen gûgird otı yanıda nîl
 Yâ Rab ol hüsn ü cemâl evcide yüz ming ay u yıl
 Ni cemâlingga zevâl olsun ni hüsningga bedîl
 Ey cemâling lâ-yezâl ü bî-bedel hüsning cemîl
 Ay yüzüngdür ahsen-i takvîm üçün rûşen delil

Turfedür kim yüz üze ikki lebing gûyâ bolur
 Bir kuyaş ikki Mesîhâga kaçan me'vâ bolur
 Könglüm içre kaşlarıngdın hayretim peydâ bolur
 Kim kaçan bu nev' bir kurbânda ikki yâ bolur
 Zülfüngüz hayrânı min kim yılda bir yeldâ bolur
 Ayda kim kördi iki yeldâ tûni mundak tavîl

Ol agız peydâ imestür nükteî ayılmayın
 Bil dağı zâhir imes bârîk-bînlik kılmayın
 Ol 'ıyân irmes 'adem sarı nazar açılmayın
 Bu yakîn bolmas vücûd esbâbıdın ayrılmayın
 Agzıng u bilingning esrârın kemâhî bilmeyin
 Mû-şikâf u hürde-bînler içre tüşti kâl ü kîl

¹⁰ Kaya Türkay, *Bedâyi' u'l-Vasat*, s.475-476. (Lutfî Divanı'nda 148 numaralı gazel 8 beyittir. İki metin arasındaki birkaç fark şunlardır: 2. Beyit: kördi : körmüş / 3. Beyit: tüşti : kaldı / 4. Beyit: sin çık aradan : sin ortadın kit / 7. Beyit: közi : közüng, S. 114-115.)

Közlerin bâdâbı hecridin bolup cismim sakîm
 Çıktı cânım ey kara göz bes ki hecring birdi bîm
 Bu vasiyyet kılmışam kim müşfik ü yâr u nedîm
 Na'sıma ol kûy tofragını kılgaylar harîm
 Çün kara bâdâm tâbût üzre resmidür kadîm
 Köz cenâzem sarı sal kim sinsizin boldum katîl

Bârekallah ey sabâ ehlen ve sehlen merhabâ
 Kim haber köp birding ol gül-çihredin kılmay ibâ
 Vaslıga çün yittim ü açtı cemâl ol dil-rübâ
 Özlügüm bardı fenâ yilige andak kim hebâ
 'İşk mahv itti mini sin çık aradan ey sabâ
 Lî-ma'allahning makâmıda ni hâcet Cebre'îl

Niçe kim sürsün Mesîh enfâsı cân-perver kelâm
 Yâ ki cennet vasfıda İdrîs kılsun ihtimâm
 Çerh bâğı birle cennet gülşenin kılman makâm
 Kim manga hâlâ be-nakd ey zâd-ı serv-i hoş-hırâm
 Sünbülüngdür 'ukde-i re's ü yüzüng mâh-ı tamâm
 'Ârizing Firdevs ü kad tûbî vü la'ling selsebîl

Ol perîning çün irür kan tökkeli mâhir közi
 Ol sebebdin her nefes yüz katl iter zâhir közi
 Ey Nevâyî hecr birle çün bolur nâzır közi
 Her nazarda öltürür-sin hasteni sâhir közi
 Can birür **lutfî** vü kılmas bir nazar kâfir közi
 Tâli'imga âh kim esrük igeç boldı bahîl

Bu müseddes, şairin son divanı olan *Fevâyidü'l-Kiber*'de de, birkaç kelime farkı ile mevcuttur. ¹¹ *Fevâyidü'l-Kiber*'deki ikinci müseddes de yine Lutfî'nin meşhur bir gazelinden yola çıkılarak söylenmiştir:

Velehü'l-müseddes¹²

Zülf ü sîmîn cisming ef'î genc-i Kârûn üstine
 Genc üze sâhir közüng ef'îga efsun üstine
 Derd-i 'ışkıng ol ki koydı cân-ı mahzun üstine
 Didi körgeç 'ârizing ol kadd-i mevzun üstine
 İy kading tûbî vü cennet hadd-i gülgûn üstine
 Körmedi devrân sining dik ay gerdûn üstine

¹¹ Önal Kaya, *Fevâyidü'l-Kiber*, s. 642-643.

¹² Önal Kaya, a.e., s. 640-641. (Lutfî Divanı'nda 240 numaralı gazel. S. 178; Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâis*'te, Sultan Hüseyin-i Baykara'nın Lutfî'nin bu gazeline üç tane nazire söylediğini kaydetmektedir. K. Eraslan, *Mecâlisü'n-Nefâis*, C.1, s. 233-234.)

Taptı cân her dem öler hâletde bu cism-i za'îf
 La'lidin cân-bahş söz ayturda ol şûh-ı zarîf
 Kaldı közüm tîre cismim haste vü cânım nahif
 Zülf ü köz ü la'li hecriga bola alman harîf
     Boldı sözüme nâzik ü könglüm hoş u tab'ım latîf
     Her kaçan saldı nazar ol şekl-i mevrûn üstine

Kilse Çîn suret-geri her dem cemâling kaşığa
 Cân fidâ kılğay hem ol dem sûreting nakkâşığa
 Lâledür şîrîn lebing Ferhâdı kim kan yaşığa
 Gark olup tüşmiş güzârı hecr tag u taşığa
     Serv anıng dik kâmeting hayrânıdur kim başığa
     Kıldı kuşlar âşiyân andak ki Mecnûn üstine

Köz yolın iy 'ışk her sâ'at tola yaş iyleme
 İy köngül yaşımga pergâleğini yoldaş iyleme
 İy köz eşkimni sarıg yüzümge dür-pâş iyleme
     Her dem iy köz yaşı yüz körmey mini fâş iyleme
     Devletimdin agnading yıllar çu altun üstine

Cübbe-i sincâbing içre vusla vusla kâkumı
 Tugdî hicrân şâmıda bir bir sa'âdet encümü
 Bar kamer 'akrebde iy 'ışking melâmet kulzümi
 'Ârızıng kâfûrıda ol zülf-i müşkîn kejdümi
     'Anberîn kaşing hamıda hâl dik köz merdümi
     Müşk-i terdin nokta-i sülsî durur nûn üstine

Tâ köngül saydıga koydı ol gazâl-i Çîn köngül
 Boldı şîr-efkenler a'zası ara hûnîn köngül
 Bes ki tartar her sanemdin bir cefâ gamgîn köngül
 Kıldı cevridin alarıng terk-i 'akl u dîn köngül
     Niçe çiksün hûblar ilgidin cefâ miskin köngül
     Munça mu âfet kilür bir katre-i hûn üstine

Çün Nevâyî eşki bahr oldı çikip renc ü ta'ab
 Kimelikdin közleri ol bahr ara taptı lakab
 Közide tang yok eger tutung makâm iy nûş-leb
 Çün kirer il kimege kılmak üçün 'îş ü tarab
     Ger vatan lutfî közide tutmading yoktur 'aceb
     Öy koparmaglıg irür düşvâr Ceyhûn üstine

Bu şiirlerin tamamının vezni *Fâ i lâ tün Fâ i lâ tün Fâ i lâ tün Fâ i lün* dür. Lutfî'nin divanına bakıldığında da en fazla bu vezni kullandığı görülmektedir.

SONUÇ

1. Ali Şir Nevâyî, kendisinden önce Türkçe şiir söyleyen şairler arasında Lutfî'ye bir çok eserinde yer vermiş, ondan daima hürmetle bahsetmiş, onunla ilgili anılarını anlatmıştır.
2. Nevâyî çocukluğundan itibaren bizzat tanıma şansına da sahip olduğu Lutfî'nin şiirine hayatının her döneminde ilgisiz kalmamıştır. Hayatının sonlarında son şeklini verdiği dört Türkçe divanının her birinde en az bir tane Lutfî'nin gazeline yazılmış bir tahmis mevcuttur: Yeni yetişme ve gençlik dönemine ait şiirlerini topladığı ilk iki divanında birer tane tahmis bulunurken, ömrünün ortalarında yazdığı şiirlerini ihtiva eden *Bedâyiü'l-Vasat*'ta Lutfî'nin gazelini temel alarak söylenmiş bir tahmis ile bir tesdis vardır. Türkçe divanlarının sonuncusu *Fevâyidü'l-Kiber*'deki iki müseddesin gazel kısımları da yine Lutfî'ye aittir.
3. Nevâyî'nin Türkçe divanlarında kendisinden önce şiir söylemiş başka bir şairin şiirine tahmisi veya tesdisi mevcut değildir. Bu da, Nevâyî'nin Lutfî'ye karşı ayrı bir hayranlığı olduğunu göstermektedir.
4. Nevâyî'nin divanlarındaki bütün şiirlerinin incelenmesi ile, Lutfî'nin tesiri daha geniş şekilde ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA:

- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema, *Ali Şîr Nevâyî - Muhâkemetü'l-Lugateyn*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- ERASLAN, Kemal, *Ali Şîr Nevâyî – Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin)* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Alî Şîr Nevâyî – Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- KARAAĞAÇ, Günay, *Lutfî Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- KARAÖRS, Metin, *Alî Şîr Nevâyî - Nevâdirü'ş-Şebâb*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- KAYA, Önal, *Ali Şîr Nevâyî – Fevâ'idü'l-Kiber*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- KUT, Günay, *Ali Şîr Nevâyî – Garâibü's-Sıgar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- TÜRKAY, Kaya, *Ali Şîr Nevâyî – Bedâyi'u'l-Vasat*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2002.

YESEVİ ŞAİRİ ŞEMS-İ ASİ VE KİŞŞA-I KŪDEK-NĀME'Sİ

SHAMS-I ASI OF YASAWI AND HIS STORY OF KŪDEK-NĀME

Fatih BAKIRCI*

ÖZ

Bu makalede öncelikle St. Petersburg'da Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü B 343 numarada kayıtlı Arap harfleriyle yazılmış bir mecmuanın 125^a-129^a yaprakları arasında yer alan Şems-i Asi'ye ait *Kişşa-ı Kūdek-nāme* adlı metnin çeviri yazısı, Türkiye Türkçesine aktarımı, gramatikal dizini ve sözlüğü hazırlanmış, çalışmanın sonuna ise yazmanın tıpkıbasımı eklenmiştir. Özellikle *Dizin-Sözlük* bölümü, bütün sözcükler yer alacak şekilde hazırlanıp biçim bilgisi yönünden incelenmiş ve Türkçe sözcüklerin ses yapısı bakımından tarihi gelişimlerini ortaya koyabilmek amacıyla Eski ve Orta Türkçedeki biçimlerini gösterecek şekilde tanımlama yoluna gidilmiştir. Ayrıca çalışmanın *Giriş* kısmında Doğu Türkçesinin (yaygın adıyla Çağatay Türkçesi) dil özelliklerini yansıtan metnin yazım, ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri kısaca ortaya konmuştur. İkinci olarak şimdiye kadar üzerinde ciddi bir çalışmanın yapılmadığı Yesevi şairi Şems-i Asi'nin hayatı ve kendisiyle ilgili bazı tartışmalı konular, eserleri ve eserlerinin nüshaları üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şems-i Asi, Şemseddin Özkendi, Kudekname, Yesevilik, Hakim Ata Süleyman, Doğu Türkçesi.

ABSTRACT

In this article, it is prepared transcription and Modern Turkish translation and index of grammatical and glossary of the text named *Kişşa-ı Kūdek-nāme* is at the between 125^a and 129^a of folios of mecmua which was written in Arabic script and registered number of B 343 at the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg, and fascimile of copy inserted the end of this study, firstly. Especially the chapter of *Index-Glossary* is prepared the vocabulary of the work has been provided and researched in morphology and attested structures in the Old Turkish and the Middle Turkish of these words to mark hictorical developments of Turkis words care of fonetic. In addition, feature of spelling and fonetic and morfology the text which is predicadet feature of grammar

* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, fthbkrc@hotmail.com.

of the Eastern Turkish (a common name is Chagatai Turkish) had been indicated in the chapter of *Inroduction*, in short. In the second, it is discussed about his life and some argued subjects about him and his works and their copies of Shams-i Asi who is poem of the Yasawi order and we do not have any information about him and his works up to the present, in detail.

Keywords: Shams-Asi, Shamsaddin Özkendi, Kudakname, The Yasawi Order, Hakim Ata Süleyman, Eastern Turkish.

Giriş

I. Şems-i Asi (d.? - ö.?)

XII. yüzyıldan itibaren Türkistan coğrafyasında sosyal ve kültürel yönden etkin olan Yesevilik, Hoca Ahmet Yesevi'nin (ö. 562/1166) düşünceleri etrafında gelişmiş ve yetiştirdiği pek çok müridiyle Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Yesevi'nin halifeleriyle silsileler hâlinde devam eden bu dini-mistik hareketin isimlerinden biri de şimdiye kadar üzerinde ciddi bir çalışmanın yapılmadığı “Şems-i Asi” mahlaslı şairdir. Yesevilik ve Yesevi müritleri hakkında önemli kaynaklar olarak kabul edilen *Reşahat*¹, *Hacegan Hanedanı*², *Cevâhirü'l-ebâr*³, *Nesâyimü'l-mahabbe*⁴, *Neseb-name*⁵, *Mir'âtu'l-kulûb*⁶, *Menbau'l-ebhâr*⁷, *Hadikatü'l-ârifîn*⁸ gibi eserlerde ismine rastlanmayan “Şems-i Asi”nin hangi tarihte doğduğu ve öldüğü hakkında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle şairle ilgili açıklanmaya muhtaç bazı sorular mevcuttur. Bunlardan biri Şems-i Asi ile Şemseddin Özkendi'nin aynı kişiler mi yoksa farklı iki şair mi olduğu sorusudur.

Necdet Tosun, Şemseddin Özkendi ile Şems-i Asi'nin aynı kişiler olduğunu; şairin asıl adının Şemseddin Özkendi, mahlasının ise “Şems-i Asi” olduğunu belirttikten sonra şairin silsilesini ise şöyle açıklamıştır: “Mevdud Şeyh'ten sonra Yesevilik iki kola ayrılır, Kemal Şeyh İkanı silsilesi ise Şeyh Aliabadi (Seyyid Ahmed), Şemseddin Özkendi, Abdal Şeyh (Şeyh Üveys), Şeyh Abdülvasi ve Şeyh Abdülmüheymin tarafından devam ettirilir.”⁹ Aynı yerde yine silsilede yer

¹ Ali b. Hüseyin Safi, *Reşahât 'Aynü'l-hayât*, Çev. Ali Asgar Muniniyan, Tahran 1356/1977.

² Hasan Lutfi Şuşud, *İslam Tasavvufunda Hâcegân Hanedanı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

³ Cihan Okuyucu, *Hazîni, Cevâhirü'l-ebâr min emvâci'l-bihâr*, Erciyes Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Ens. Yayınları, Kayseri 1995.

⁴ Kemal Eraslan, *Alî, Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, TDK Yayınları, Ankara 1996a.

⁵ Kemal Eraslan, *Mevlânâ Safiyü'd-dîn Neseb-nâme Tercümesi*, Yesevî Yayıncılık, İstanbul 1996b.

⁶ Necdet Tosun, “Yesevilğin ilk dönemine ait bir risale: Mir'atu'l-kulub”, *İLAM Dergisi*, S. 2, 1997, s. 41-85.

⁷ Samire Mahmudova, *Hazîni'nin Menbau'l-Ebhâr Fi Riyâzi'l-Ebrâr Adlı Eserinin Tahkik, Neşir ve Değerlendirmesi*, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000.

⁸ Eshabil Bozkurt, *İshak Ata'nın Hadikatü'l-Ârifîn İsimli Eseri ve Tahlilî (İncelme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Fatih Ü. Sosyal Bilimler Ens., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

⁹ Necdet Tosun, “Yeseviyye”, *DİA*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 488.

alan Şemseddin Özkendi'nin "Şems-i Asi" mahlasıyla şiirler yazdığını söyler. Tosun'un verdiği bilgilere göre bu Yesevi şairi, bir dönem Karahanlılar'a (840-1212) başkent olmuş, günümüzde ise Kırgızistan'ın güneybatısında Fergana havzası içinde kalan anlamına gelen tarihi Özkent (İslam tarihi kaynaklarında *Özkend, Yüzkent, Özcent, Kırgızca'da Özgön, Uzgen*)¹⁰ şehrinde yaşamıştır.

Ancak Konya Mevlana Müzesi 2460 numaralı şiir mecmuasında yer alan şairlerin adları ve sıralamaları, Tosun'un verdiği bu bilgilerden farklı olarak, Şemseddin Özkendi ile Şems-i Asi'nin iki farklı şair olabileceğini düşündürmektedir. Hüseyin Ayan tarafından tespit edilen bu şiir mecmuasında hikmetleri bulunan şairler sırasıyla verilirken Şems-i Özkendi (1 hikmet) 11. sırada ve Şems (Şems-i Kemine, Şems-i Asi; 3 hikmet) ise 24. sırada gösterilir¹¹. Dolayısıyla bu mecmuadaki sıralamaya bakıldığında iki ayrı şairle karşılaşıldığı söylenebileceği gibi aynı şairin farklı mahlaslarla şiir yazması şeklinde de değerlendirilebilir. Nitekim Yesevi şairleri arasında başta Hoca Ahmet Yesevi olmak üzere birden fazla mahlasla hikmet yazma geleneği mevcuttur. Örneğin Hakîm Süleyman Ata, eserlerinde *Süleyman, Kul Süleyman, Miskin Süleyman, Hakîm, Hakîm Süleyman, Hakîm Hace, Hakîm Hace* Süleyman gibi mahlaslar kullanmıştır¹². Sıralama dışında bu iki isme ait hikmetlerin üslup açısından incelenmesi bu konuda daha aydınlatıcı fikirler sunabilir.

Şems-i Asi ile ilgili bir diğer soru ise yaşadığı dönem ve yüzyıldır. Bu sorular aslında biraz da mevcut kaynaklarda sunulan bilgilerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Hofman ve Dmitrieva'nın kataloglarındaki bilgiler değerlendirilmiştir.

Hofman, Şems-i Asi'nin, hikmetlerindeki dil özelliklerinden hareketle "Çağatay şairi"¹³ olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Yesevi derviş-şairlerine ait bu hikmet ve manzumelerin yer aldığı mecmuaların çoğu XVIII-XIX. yy. gibi geç dönemde ve çoğu zaman da istinsah edildikleri bölgeye hâkim olan yazı diliyle yazıldıkları için dil özelliklerini esas alarak şairin bağlı bulunduğu saha hakkında hüküm vermek yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle yaygın adıyla Çağatay Türkçesi olarak bilinen Doğu Türk yazı dilinin etkin olduğu XV-XX. yüzyıldan önce yaşadığı düşünülen Şems-i Asi için doğrudan "Çağatay Şairi" ifadesinin kullanılması hususunda temkinli olmak gerekir. Şairin yaşadığı dönem tam olarak ortaya çıktıktan sonra dâhil olduğu sahaya dair değerlendirmeler yeniden gözden geçirilmelidir.

¹⁰ Ahmet Taşağıl, "Özkent", *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, s. 131.

¹¹ Hüseyin Ayan, "Bir Şiir Mecmuasında Ahmet Yesevi", *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Konya 1997, s. 82.

¹² H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, part I: Authors, Utrecht, 1969, s. 2327-234.

¹³ H. F. Hofman, a.g.e., s. 242.

Türkçe yazmalar üzerine katalog hazırlayan bir başka araştırmacı Dmitrieva ise kendisi hakkında çok fazla bilginin bulunmadığını, “Şemseddin” veya “Şems Asi” ismiyle tanındığını ve Süleyman Bakırgani’nin çağdaşı ve takipçisi olduğunu, *Bakırgan Kitabı*’nda Şems-i Asi mahlaslı şiirlerin yer aldığını belirtip XII-XIII. yüzyıllarda yaşamış olabileceğini¹⁴ söyler. Dmitrieva’nın yaptığı bu açıklamalarla ilgili iki husus üzerinde durmak gerekir:

1. Dmitrieva’nın “Süleyman Bakırgani’nin çağdaşı, takipçisi ve XII-XIII. yüzyıllarda yaşamış olabileceği” şeklinde yaptığı açıklamayla ilgili şunları göz önünde bulundurmak gerekir. Şemseddin Özkendi’nin silsilesiyle ilgili F. Köprülü tarafından *Tıbyanu Vesail*¹⁵ adlı esere dayandırılarak şöyle bilgi verilmektedir: *Kemal Şeyh İkani, Şeyh Aliabadi (Seyyid Ahmed), Şeyh Şems Özkendi, Abdal Şeyh, Şeyh Abdülvasi (H. 974 M. 1566/67) ve Şeyh Abdülmüheyem*¹⁶. Bu konuda Köprülü’nünkine yakın bir silsile sunan Tosun’a göre ise şairin silsilesi şöyledir: *Ahmed Yesevi, Hakîm Süleyman Ata, Zengi Ata, Sadr Ata, Elemin Ata, Şeyh Ali Şeyh, Mevdud Şeyh, Kemal Şeyh İkani, Seyyid Ahmed Veli (Şeyh Aliabadi), Şemseddin Özgendi*¹⁷. Bu bilgilerden hareketle şairin, Hakîm Süleyman Ata’dan sonra, Yeseviliğin Mevdud Şeyh’ten itibaren iki kola ayrıldığı ve geliştiği dönem içinde yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eğer “Şems/Şemseddin” adında iki farklı Yesevi şairi yoksa Şems-i Asi’yi, Hakîm Süleyman Ata’nın çağdaşı olarak kabul etmek çok da mümkün görünmemekte ve yine bu silsileden hareketle Şems-i Asi’nin muhtemelen XIII. yüzyıldan sonra yaşamış olabileceği fikri düşünülebilir.

2. Dmitrieva’nın “*Bakırgan Kitabı*’nda Şems-i Asi mahlaslı şiirlerin yer aldığı” açıklaması. Arat’ın verdiği bilgilere göre birçok yerde yazması bulunan ve ilk kez 1846’da Kazan’da basılan Hakîm Süleyman Ata’nın (ö. 582/1186-87) *Bakırgan Kitabı*’nda, Süleyman dışında başka şairlere de ait şiirlerin bulunduğu bu eserde, Şemseddin’e ait 21 manzume tespit edilmiştir¹⁸. Bir nevi mecmua niteliğinde bir eser olan *Bakırgan Kitabı*’nda Şems-i Asi’nin şiirlerinin bulunması, Hakîm Süleyman Ata ile aynı dönemde yaşadığını göstermez. Ancak *Bakırgan* gibi yazma ve basma birçok nüshası bulunan eserde Şems-i Asi’nin hikmetlerinin bulunması, Hakîm Süleyman Ata ile birlikte çeşitli Türk coğrafyalarında asırlarca okunan ve bilinen bir Yesevi şairi olduğunu gösterir.

¹⁴ L. V. Dmitrieva, *Katalog Tyurkskih Rukopisey, İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademi Nauk*, İzdateliskay Firma Vostoçnay Literatura Ran, Moskova 2002, 261.

¹⁵ Asıl adı *Tıbyanu Vesaili'l-Hakaik fi Beyani Selasilit'il-Taraik* olan ve üç ciltten meydana gelen Arapça eser, Kemalettin Muhammed Haririzade (1267-1299/1850-1882) tarafından kaleme alınmıştır. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 430-432’de bulunan eserin “Yeseviyye” ile ilgili bölümleri III. Cilt 265^a-267^a yaprakları arasında bulunmaktadır. Söz konusu silsile tarafımızdan adı geçen esere bakılarak gözden geçirilmiştir.

¹⁶ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 97.

¹⁷ Muhammed Âlim Sıddîki, *Lemehât min nefehâti'l-kuds*, Çev. M. Nezir Ranca, İslamabad-Lahor 1406/1986, s. 141. Necdet Tosun, a.g.e., 2013, s. 488.

¹⁸ Reşit Rahmeti Arat, “Hakîm Ata”, *İA*, 5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 102.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden iki sonuç ortaya çıkmaktadır: 1. Eldeki kaynakların çoğunun ifade ettiği gibi Şemseddin Özkendi ile Şems-i Asi aynı kişiler olup muhtemelen XIII. yüzyıldan sonra yaşamıştır. 2. Şemseddin Özkendi ile Şems-i Asi iki farklı Yesevi şairi olup Şems-i Asi, Hakîm Süleyman Ata dönemi veya ona yakın bir dönemde Şemseddin Özkendi ise daha sonraki bir yüzyılda yaşamıştır.

Yukarıda üzerinde durduğumuz kaynak eserler dışında Şems-i Asi'nin elimizdeki hikmetlerini dikkatle incelediğimizde kendisi, edebi kişiliği ve Yesevilikle ilgili şu bilgilere ulaşılmaktadır:

1. Elimizdeki hikmetlerinde ve bazı manzumelerinde şair; *Şems* (V/18, VI/27)¹⁹, *Şems-i 'Aşî* (I/9, II/10, IV/36, VII/9; *Yetîm-nāme* 131^b/4²⁰)²¹, *Şems-i bî-ğayret* (III/12)²², *Şems-i Kemîne*²³ ve belki de başka hikmetlerinde *Şemseddin*, *Şems-i Özkendi* gibi mahlasları kullanmıştır. Tıpkı diğer Yesevi şairleri gibi şiirlerde birden fazla isimle karşılaşılabilmektedir. Bu şairin tasarrufu olabileceği gibi hikmet geleneğinin bir ayağının da sözlü kültür ortamına uzanması ve hikmetlerin bu ortamda icra edilmesi ve buna bağlı olarak o toplumsal bellekle ilgili bir durumdur. Aynı zamanda Yesevilik geleneğinin yerleşik kültürden çok konar-göçer topluluklar arasında yaygınlık kazanması ve bununla birlikte birçok şeyin olduğu gibi mahlasların da “yerleşik kültüre özgü standartlaşma, sabitleşme”den uzak değişken olmasıyla açıklanabilir.

2. Ahmet Yesevi'nin hocası ve Yesevi'nin ilk halifesi Mansur Ata'nın (ö. 594/1197/98) babası, Arslan Baba/Bab için yazdığı 27 beyitlik şiirinin birkaç dizesinde Hz. Muhammed'in Ahmet Yesevi'ye ulaştırmak için Arslan Baba'ya verdiği hurmayı dört yüz yıl geçtikten sonra Ahmet Yesevi'ye teslim etmek üzere Türkistan'a gelişini dile getirir. Dizede kendisinin bulunduğu yeri esas alarak “bu yana tā Türkistān'ğa kildi” ifadesini kullanır. Dolayısıyla şairin Türkistan civarında yaşadığı veya dervişlikle birlikte buralara bir müddet geldiği anlaşılmaktadır:

Sefer kıldı *bu yanga tā kildi Türkistān'ğa* / Sorağ saldı her yanga bāblar
bābı Arslan Bāb (VI/15)²⁴. [*Bu tarafa <yani> Türkistan'a yolculuk yapıp geldi, Atalar atası Arslan Bab, her yana haber saldı*].

¹⁹ Önal Kaya, “Şems'in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, *Türkoloji Dergisi*, C. X, S. 1, Ankara 1992, s. 128-129.

²⁰ *Yetîm-nāme*, IOM B 343 Nu. 131^b/4.

²¹ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 122, 123, 126, 130.

²² Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 124.

²³ Hüseyin Ayan, a.g.m., s. 82.

²⁴ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 128.

3. İslam'ın esaslarını ve tasavvufun inceliklerini yansıtan hikmetli söyleyiş tarzı onun bazı şiirlerinde dikkat çekmektedir. Bu durum, Yesevilik adına önemli bir eser olan Hazini'nin 1594 yılında Farsça kaleme aldığı ve tek yazma nüshasının Berlin'de bulunduğu *Câmiü'l-mürşidîn* adlı eserde de dikkatlere sunulmuştur. Söz konusu eserde Yesevi tarikatının takipçilerinden bahsedilirken Şemseddin Özken-di'nin de ismi zikredilmekte ve kendisinden geriye hakikatlerin ve hikmetlerin mi-ras kaldığı ifade edilmektedir²⁵. Hikmetli söyleyiş tarzı şu dizelerde görülmektedir:

Ölgenlerni körer-siz birin birin barur-siz / Niçün gâfil bolur-siz ğâzır bo-
luñg yârânlar (IV/2)²⁶. [*Ölenleri görüyorsunuz, bir bir gidiyorsunuz; niçin gaflet*
içindesiniz, ey dostlar hazır olun!]

İy Şems-i âsî yığlağıl öziñni öziñg tañlağıl / Ömrinğ kiçipdür añlağıl
vâ-ħasretâ vâ-ħasretâ (II/10)²⁷. [*Ey Şems-i Asi ağla, kendi kendini arayıp bul;*
eyvah eyvah ömrün geçiyor!]

4. Bütün Yesevi derviş-şairleri gibi Şems-i Asi de “Pir-i Türkistan” olarak anılan ve yolundan gittiği Hoca Ahmet Yesevi'ye olan bağlılığını bir mürit ah-lakıyla ve içten bir şekilde “şeyhim”, “hocam” diye seslenerek dile getirmiştir. Böylece çok açık bir biçimde onun izinde ve etkisinde olduğu anlaşılmaktadır:

Şerī'atnıñ nižāmı tarīkatnıñ imāmı/Haķīkatnıñ tamāmı şeyhim Ahmed
Yesevī (V/12)²⁸. [*Şeriatın nizamı, tarikatın imamı; hakikatin tamamı şeyhim Ah-*
met Yesevi...]

Ṭāliblerni tilegen şadıqlarnı yölegen/Sansız mürīd iylegen h'ācem Ahmed
Yesevī (V/10)²⁹. [*Talipleri dileyen, sadıkları destekleyen, sayısız mürit yetiştiren*
hocam Ahmet Yesevi...]

5. Yine *sultanü'l- 'arifîn* (VII³⁰) olarak nitelendirdiği bir başka Yesevi şairi, Hakîm Süleyman Ata'nın en tanınmış halifelerinden Zengi Baba (ö. 656/1258-59) için söylediği 8 beyitlik hikmeti, onun Yesevi silsilesine olan sevgi ve muhab-betini açıkça göstermektedir:

Ol seyyid-i ādem haķķı yā Zengī Baba himmeti / Ol mefħar-i ādem haķķı
yā Zengī Baba himmeti (VII/1)³¹. [*O insan<ların> seyidi ve övüncü (olan pey-*
gamberin) hakkı için ey Zengi Baba'nun himmeti!]

²⁵ Seyfuddin Refiuddin ve Nadir Hasan, “Hazini'nin *Câmiü'l-Mürşidîn* Adlı Eseri Hakkında”, *Tasavvuf Dergisi*, S. 12, Ankara 2004, s. 161.

²⁶ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 124.

²⁷ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 123.

²⁸ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 127.

²⁹ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 127.

³⁰ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 129.

³¹ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 129.

I.1. Eserleri ve Nüshaları

Şems-i Asi'nin eserleri ve nüshalarının toplu bir şekilde tanıtımı üzerine şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Önal Kaya tarafından Şems'in 7 hikmeti yayımlanmış ve bunların dil özellikleri üzerinde durulmuştur³². Bu nedenle şairin eserleri ve bunların nüshaları ayrıntılı olarak burada tanıtılmaya çalışılmıştır.

Şairi, "Çağatay şairi" olarak tanıtan Hofman, Dmitrieva'nın kataloguna da işaret ederek şairin, Leningrad'da nüshaları bulunan "*İbrahim Hikâyesi* ve *Cehud Hikâyesi*" diye iki ayrı eserinin olduğunu söyler³³. Dmitrieva ise Leningrad'da bulunan nüshaları, yaprak ve satır sayıları ve istinsah tarihleri hakkında bilgi verdiği beş ayrı eserden bahseder: *Vefat-name-i Hazret-i İbrahim*, *Yetim-name*, *Kıssa-ı Kudek-name*, *Elif-name* ve *şiiirler*.

I.1.1. Vefât-nâme-i Hâzret-i İbrâhîm (Der-beyân-ı Vefât-nâme-i Hâzret-i İbrâhîm): Eserin Leningrad'da kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır.

I.1.1.1. B 2157 (114^b-121^b; 11 str.; istinsah tarihi: 1300/1882-83; *Der-beyân-ı Vefât-nâme-i Hâzret-i İbrâhîm* (121b). Eser, "Evvelâ Tenğrim atın yâd ileyin" (114^a)³⁴ dizesiyle başlamaktadır.

I.1.1.2. B 12962 (92^a-97^b; 15 str.; istinsah tarihi: XIX. yy.)

Şems-i Asi'ye atfedilen ve iki nüshası tespit edilen *Vefat-name-i Hazret-i İbrahim* dışında başka isimlere ait yine Doğu Türkçesiyle yazılmış Hz. İbrahim'in vefatını anlatan risaleler bulunmaktadır. Bunlardan biri Ubeydullah Han'a (*Ubeydi*, *Kul Ubeydi* 1488/89-1539) ait olup *Bakırgan Kitabı* içinde yer alan *İbrahim-name* veya *Dasitan-ı İbrahim* mesnevisidir³⁵. Bir diğeri ise Yesevi şairlerinden Halis'e ait *İbrahim-name*'dir³⁶. Yesevi geleneği içinde kaleme alınan bu *İbrahimnamelerin* bütün nüshaları üzerinde durulup ismi zikredilen şairler arasında herhangi bir karışıklık olup olmadığı araştırılmalıdır. Bu çalışmanın konusu olmadığı için burada üzerinde durulmamıştır.

I.2. Yetim-nâme (Kışsa-ı Yetim-nâme, Kışsa-ı Ğarîb Yetim-nâme, Yetim-nâme-i Resûl Şallallâhu 'Aleyhi ve Sellem): Hz. Muhammed ile yetim bir çocuğun arasında geçen olayların anlatıldığı eserin Leningrad, Paris ve Ankara'da olmak üzere toplam 7 nüshası tespit edilmiştir:

³² Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 115-130.

³³ H. F. Hofman, a.g.e., s. 242.

³⁴ L. V. Dmitrieva, a.g.e., s. 261-262.

³⁵ "Eserin nüshaları *Bakırgan Kitabı*'nda yer almaktadır. *Bakırgan Kitabı*, Kazan 1301, s. 66-669; a.g.e., St. Petersburg 1863, s. 51-54." bk. Gülşen Seyhan Alışık, "Yesevi Takipçisi Olarak Ubeydullâh Han", *Türkbilg*, 2009, S. 18, s. 21-22.

³⁶ A. J. E. Bodrogligeti, *Hâliş's Story of İbrâhîm: A Central Asian İslamic work in late Chagatay Turkic*, Leiden 1975.

I.2.1. Leningrad Nüshaları

II. 2. 1. 1. B 343 (129^a-131^b; 12str.; istinsah tarihi: XVIII-XIX. yy.)

I.2.1.1. B 4109 (18^a-20^b; 15str.; istinsah tarihi:1249/1833-34; *Kışsa-ı Yetim-nāme*)

I.2.1.1.2. A 116 (14^b-17^b; 14str.; istinsah tarihi: XIX. yy.)

I.2.1.1.3. B 2823 (222^a-223^a; 14str.; istinsah tarihi: XIX. yy.)

I.2.2. Paris Nüshası

Bibliothèque National 1191 numarada kayıtlı olan eser, *Dīvān-ı Aḥmed Yesevī* adlı 112 yapraklık yazmanın içinde *Kışsa-ı Garib Yetim-nāme* (70^v-72^r; 17 str.; istinsah tarihi: XVIII. yy.)³⁷ adıyla yer almaktadır.

I.2.3. Ankara Nüshaları

I.2.3.1. Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1692/2 (1^b/1-4^b/1; 15 str.; *Yetim-nāme-i Resūl Şallallāhu ‘Aleyhi ve Sellem*)

I.2.3.2. AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib I 746 (140^b-143^b/6; 12~13 str.; *Kışsa-ı Kūdek-nāme*)

I.3. Kışsa-ı Kūdek-nāme (Cūhūd-nāme): Dmitrieva'nın *Kıssa-ı Kūdek-name* (Dmitrieva: 262), Hofman'ın ise *Bir Cuhud Hikāyesi (A story of Cahūd)*³⁸ adıyla tanıttıkları eserin Leningrad'da 6 nüshası bulunmaktadır:

I.3.1. Leningrad Nüshaları

I.3.1.1. B 343 (125^a-129^a; 11str.; istinsah tarihi: XVIII-XIX. yy.)

I.3.1.2. B 2415 (1^a-2^b; 11 str.; istinsah tarihi: 1230/1814-15)

I.3.1.3. C 148 (161^a-162^b; 20 str.; istinsah tarihi: 1238/1822-23; *Cūhūd-nāme* (161a)

I.3.1.4. B 4109 (12^a-17^b; 15 str.; istinsah tarihi:1249/1833-34; *Kūdek-nāme* (12a)

I.3.1.5. A 1543 (34^b-40^a; 15 str.; istinsah tarihi: XIX. yy.)

I.3.1.6. A 1325 (154^a-158^a; 11str.; istinsah tarihi: XX. yy.)

³⁷ , Edgar Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, Bd. II, Paris 1993, s.193.

³⁸ H. F. Hofman, a.g.e., s. 242.

I.3.2. Paris Nüshası

Bibliothèque National 1191 numarada kayıtlı olan eser, *Dīvān-ı Aḥmed Yesevī* adlı 112 yapraklık yazmanın içinde *Kışsa-ı Kūdek-nāme* (72^r-73^r; 17 str.; istinsah tarihi: XVIII. yy.)³⁹ adıyla yer almakta ve metin sondan eksiktir.

I.4. Elif-nāme: Leningrad'da tek nüshası bulunan eser, C 1589 (5^b-6^b; istinsah tarihi: XIX. yy.) numarada kayıtlı olup nestalik hatla istinsah edilmiştir. Nüshada şairin mahlası "Asi" olarak geçmektedir⁴⁰.

I.5. Hikmetleri: Şairin yukarıda belirtilen dört eseri dışında çeşitli kaynaklardan öğrendiğimiz Yesevilik'in önemli edebi ürünlerinden biri olan hikmetleri bulunmaktadır. Farklı şiir mecmularında karşılaşılan bu hikmetlerin Leningrad, Ankara, Konya ve İstanbul nüshaları bulunmaktadır:

I.5.1. Leningrad Nüshaları

Dmitrieva, Şems-i Asi'nin hikmetlerine diğer dört eserini sıraladıktan sonra beşinci sırada *Şiir (Poema)* başlığı altında yer verir ve bu şiirlerin dini içerikli olduğunu belirtir⁴¹. Bu hikmetlerle ilgili Leningrad'da bulunan iki ayrı nüshadan bahseder:

I.5.1.1. B 3690 (1^b-6^a; 18 str.; istinsah tarihi: 1219/1804-05) Bu nüshada yer alan hikmetin ilk dizeleri *Miskīn ādem yaşığa* (1^b)⁴² diye başlamaktadır.

I.5.1.2. B 341 (103^b-104^a; 12 str.; istinsah tarihi: 1269/1852-53)

I.5.2. Ankara Nüshaları

Önal Kaya tarafından tespit edilip çalışılan Ankara nüshaları iki ayrı mecmuada bulunmaktadır⁴³:

I.5.2.1. AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib I 746 (6^a, 30^a-32^b; 3 hikmet).

I.5.2.2. AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi M01 1096 (40^a, 50^a-50^b, 61^b-62^a; 4 hikmet).

I.5.3. Konya Nüshası

Konya Mevlana Müzesi 2460 numarada kayıtlı yazmada yer alan hikmet-

³⁹ Edgar Blochet, a.g.e., s. 193.

⁴⁰ L. V. Dmitrieva, a.g.e., s. 263.

⁴¹ L. V. Dmitrieva, a.g.e., s. 263.

⁴² L. V. Dmitrieva, a.g.e., s. 264.

⁴³ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 116, 122-128.

ler, Hüseyin Ayan tarafından tespit edilmiştir. Ayan' a göre 168 yapraktan oluşan bu şiir mecmuasındaki 98 manzumeden 3'ü Şems'e (Şems-i Kemine, Şems-i Asi) ait olup bunlar da mecmuanın sonlarında yer almaktadır. Ayrıca mecmuada Ayan tarafından farklı bir şair olarak gösterilen Şems-i Özkendi'ye ait bir hikmet de bulunmaktadır⁴⁴. Bazı kaynaklarda Şems-i Özkendi ile Şems-i Asi'nin aynı kişiler olduğu düşünüldüğünde mecmuadaki Şems'e ait hikmet sayısı 4'e çıkar ancak söz konusu şiirler etraflıca incelendikten sonra bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olabilir.

I.5.4. İstanbul Nüshası

İstanbul nüshası olarak adlandırdığımız nüsha, Şeyh Süleyman Efendi'nin İstanbul'da 1299/1881-82 yılında bastırıldığı ve şair Şems'e ait üç hikmetin bulunduğu *Dîvân-ı Belâgat 'Unvân-ı Sulţânü'l- 'Arifîn H'âce Aḥmed Yesevî* adlı eserden ibarettir. Bu eserin 76-77, 258-259, 276-277. sayfalarında yer alan hikmetler yine Önal Kaya tarafından değerlendirilip çalışılmıştır⁴⁵.

II. Kışşa-ı Kūdek-nāme

II.1. Eserin Adı: *Kışşa-ı Kūdek-nāme*, *Kūdek-nāme* ve *Cūhūd-nāme* gibi farklı adlarla karşılaşılan eserin üzerinde çalıştığımız nüshasında herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Ancak Dmitrieva'nın katalogundaki *Kışşa-ı Kūdek-nāme*⁴⁶ şeklindeki isimlendirmeden hareketle çalışmamızda eserin adının *Kışşa-ı Kūdek-nāme* olarak kullanılması tercih edildi.

II.2. *Kışşa-ı Kūdek-nāme* Kul Süleyman'ın mı yoksa Şems-i Asi'nin mi eseridir?

Kışşa-ı Kūdek-nāme adıyla Önal Kaya tarafından Yesevi şairlerinden Kul Süleyman'a ait, 41 beyitten oluşan ve yazma nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib I 746 numarada kayıtlı bir eser yayımlanmıştır⁴⁷. Kaya'nın üzerinde çalıştığı eserle bizim çalıştığımız eseri karşılaştırdığımızda şu sonuçlara varılmaktadır:

1. İsim benzerliğine rağmen eserlerin içerikleri aynı değildir.

2. Kaya'nın çalıştığı eserin içeriği birebir kataloglarda Şems-i Asi'nin bir başka eseri olarak gösterilen ve bizim de 3 nüshasını temin edip karşılaştırmalı olarak okuyup yakın zamanda yayımlayacağımız *Kışşa-ı Yetīm-nāme* ile örtüş-

⁴⁴ Hüseyin Ayan, a.g.m., s. 79-84.

⁴⁵ Önal Kaya, a.g.m., 1992, s. 116, 128-130.

⁴⁶ L. V. Dmitrieva, a.g.e., s. 262.

⁴⁷ Önal Kaya, "Kul Süleyman'ın *Kışşa-yı Kūdek-nāme*'si", *KÖK Araştırmalar*, C. II, S.2 (Güz), Ankara 2000, s. 155-168.

mektedir. Dolayısıyla Kaya'nın "Kışşa-yı Kūdek-nāme" olarak yayımladığı eser aslında *Kışşa-ı Yetīm-nāme*'nin nüshalarından biridir.

3. Yine Kaya'nın yayımladığı metnin son beytinde "Kul Süleyman" mahlası, tespit edebildiğimiz kadarıyla "*Kul Süleymān*" (DTCF İsmail Saib I 746 Nu., 43^b/3) mahlasının geçtiği tek nüshadır, kullanılmışken *Kışşa-ı Yetīm-nāme*'nin Milli Kütüphane nüshasında (MK 06 Mil. Yz A 1692/2 Nu., 44^b/1) ve Leningrad (IOM B 343 Nu., 131^b/4) nüshasında ve muhtemelen Dmitrieva tarafından sıralanan Leningrad'daki diğer üç nüshasında da eserin şairi "Şems-i āşī" (شمس عاصی) olarak geçmektedir. Paris nüshasında ise herhangi bir mahlas kullanılmamıştır (BN1191 Nu., 72^r/13). Ayrıca *Bakırgan Kitabı*'nda da başlıksız olarak yer alan metin, Şems-i Asi'ye ait şiirlerin art arda verildiği bölümde sıralanmaktadır⁴⁸. Dolayısıyla tüm bunlar eserin Kul Süleyman'a değil de Şems-i Asi'ye ait olduğuna işaret etmektedir.

4. Hakîm Süleyman Ata'nın (Kul Süleyman) eserlerinden bahseden kaynaklarda genel olarak *Bakırgan Kitabı*⁴⁹, *Ahir Zaman Kitabı*, [*Takı Aceb Kitabı ve Kıyametname*]⁵⁰, *Hazret-i Meryem Kitabı* [*Vefatname-i Bibi Meryem*]⁵¹, *Kıssa-ı Hazret-i İmam-ı A'zam* [*Yarım Alma Hikâyesi ve Yartı Alma Hikâyesi*]⁵² adlı dört eser zikredilirken, Önal Kaya'nın ilgili çalışması⁵³ dışında, *Kıssa-ı Kudekname*'sinden bahseden başka kaynak bulunmamaktadır. Hofman⁵⁴, Banarlı⁵⁵, Köprülü⁵⁶, Arat⁵⁷, Eraslan⁵⁸, Kara⁵⁹, Deweese⁶⁰, Tekcan⁶¹ gibi özellikle Yesevilik ve Hakîm Ata üzerine incelemeler yapan araştırmacıların çalışmalarına bakıldığında doğrudan şaire ait *Kıssa-ı Kudekname*'den bahsedilmez. Bütün bunların yanı sıra hikmet mecmualarında ve *Divan-ı Hikmet*'in nüshalarında Hakîm Süleyman Ata'ya atfedilen çeşitli manzumelerin de olabileceğini göz ardı etmemek gerekir.

⁴⁸ İbrahim Hakkul ve Refiddin Seyfeddin, *Süleyman Bakırganıy: Bakırgan Kitabı*, Yazuvçı Neşriyatı, Taşkent 1991.

⁴⁹ İbrahim Hakkul a.g.e., Münevver Tekcan, *Hakîm Ata ve Bakırgan Kitabı*, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1997.

⁵⁰ Münevver Tekcan, "Hakîm Ata'nın Ahir Zaman Kitabı", *bilig*, S. XXXVII, Ankara 2006, s. 36-56.

⁵¹ Münevver Tekcan, *Hakîm Ata'nın Hz. Meryem Kitabı*, Beşir Kitabevi, İstanbul 2008.

⁵² Münevver Tekcan, "İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin Kıssası", *Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, Konya 2003, s. 121-168.

⁵³ Önal Kaya, "Süleymān Hakîm Ata Bakırganı ve Şiirleri", *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 8, İstanbul 1998, 73-209. Önal Kaya, a.g.m., 2000, s. 155-168.

⁵⁴ H. F. Hofman, a.g.e., s. 227-234.

⁵⁵ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, s. 282-283.

⁵⁶ Fuad Köprülü, a.g.e., s. 88, 95.

⁵⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.101-105.

⁵⁸ Kemal Eraslan, a.g.e., 1996a, s. 348.

⁵⁹ Mustafa Kara, "Hakîm Ata", *DİA*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1997, s. 183-184.

⁶⁰ Devin Deweese, "Hakim Ata", *Encyclopaedia Iranica*, Volume XI, 2003, s. 573-574.

⁶¹ Münevver Tekcan, a.g.e., 2007, s. 21-26; aynı yazar, a.g.e., 2008, s.13.

5. Kul Süleyman ile Şems-i Asi'nin isimlerinin karıştırılmış olabileceği bir başka örnek ise A. A. Semenov'un hazırladığı katalogda görülmektedir. Özbekistan İlimler Akademisi bünyesindeki El-Biruni adındaki Şarkşinaslık Enstitüsü'nün yazma eserlerinin katalogunu hazırlayan A. A. Semenov "Tirme Ğazeller" adını verdiği 1576 numarada kayıtlı mecmuada *Hüveydā, Kul Süleymān, Hāliş, Emīrī* gibi Yesevi şairlerini sıralarken *Kul Süleymān*'dan sonra "bir başka deyişle" ifadesini kullanıp *Şemseddīn* ismini zikreder ve ardından "Hoca Ahmet Yesevi'nin halifelerinden" şeklinde not düşer⁶². Böylece Semenov, Kul Süleyman ile Şemseddin adlı şairlerin aynı kişiler olduğunu vurgulamışsa da bizce ikisi farklı Yesevi şairleridir. Hakīm Süleyman Ata'nın hayatı ve menkıbevi kişiliğiyle ilgili bilgilerin yer aldığı yukarıda isimleri geçen kaynaklar (bk. 4. madde) incelendiğinde Kul Süleyman'ın "Şemseddin" veya "Şems" adlarının olmadığı görülür. Ayrıca yine yukarıda bahsedildiği gibi *Bakırgan Kitabı*'nda Şemseddin'e ait şiirlerin bulunması (bk. I. *Şems-i Asi*) da bu isimlerin aynı kişiye isnat edilmesine neden olmuş ve bu da isimlerle ilgili karışıklığa yol açmıştır.

6. Ancak yine de elimizde daha kesin veriler olmadığından bu konuda temkinli olup Yesevilik geleneğindeki şu gelişmeleri de göz önünde bulundurarak daha bilimsel bir yaklaşımla meseleyi değerlendirmek gerekir. Yesevilik, başlangıçta konar-göçer Türk toplulukları arasında ortaya çıkıp geliştiği için bu geleneğe ait edebi ürünler yazılı edebiyattan önce sözlü kültür içinde yayılmış ve daha sonra yazıya geçirilmiştir. Zamanla Doğu ve Batı Türklük alanlarına yayılan bu sözlü edebi geleneğin yazıya geçirilme aşamasında yazıldıkları sahanın yerel durumu ve etkileşim alanı ile müstensihlerin de tasarruflarıyla hikmetlerin nazım biçimi, nazım birimi, bunların sayısı ve sıralaması ve dil özellikleri gibi hususlarda bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Nihayetinde belli bir topluluğun belleğine dayalı bu geleneğin, hikmet ve manzumelerinin bulunduğu yazma nüshalar arasındaki ayrılıklar bu durumu açıkça göstermektedir. İşte tüm bu sıraladığımız nedenlerden dolayı Ahmet Yesevi'nin başlattığı ve daha sonra takipçileri tarafından devam ettirilen hikmet söyleme geleneğinde kullanılan mahlasların veya hikmetleri ilk söyleyen şair adlarının asırlar içinde karıştırılmış olabileceği ya da hikmetlerin söylendiği/yazıldığı bölgede daha etkili ve tanınan bir Yesevi derviş-şaire hürmeten onun isminin ön plana çıkarılabileceği unutulmamalıdır. Nitekim Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'inin birçok yazma nüshasında Ahmet Yesevi mahlasıyla yazılmış hikmetler olmasına rağmen bunların bir kısmının ona ait olmadığı bilinmektedir. Yine Ahmet Yesevi'nin üçüncü halifesi olan Hakīm Süleyman Ata'nın Türkler arasında en çok tanınan ve sevilen dervişlerden biri olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Ayrıca bu hikmet ve manzumelerin yazıya geçirildiği erken dönem mecmuaları günümüze kadar pek ulaşmadığı için çoğu zaman bu

⁶² A.A. Semenov, *Sobranie vostočnıh rukopisey, Akademi Nauuk Uzbekskoy, SSSR, II, Taşkent 1954, s. 389.*

karışıklıkları tespit etmek çok da mümkün değildir. Dolayısıyla Şems-i Asi'ye ait olan bazı manzumeler ya kimi bölgelerde zamanla unutulmuş veya karıştırılmış ya da o bölgede daha çok tanınan ve sevilen bir derviş-şaire atfedilmiştir.

II.3. Eserin Biçim Özellikleri (nazım biçimi, nazım birimi ve nazım ölçüsü): Hikmet geleneğinde daha çok dörtlük biçiminde görülen nazım birimlerine karşılık gazel biçiminde söylenen beyitlerle de karşılaşılır. Ele aldığımız manzume, yazmada her ne kadar beyit esasına göre kaydedilmemişse de ilk iki dizenin redifinin *ya* sözcüğüyle oluşturulması ve sonraki dizelerde de bu redifin ikinci dizelerde hep tekrar etmesi gazel nazım biçiminin aa/ba/ca... şeklindeki uyak örgüsünü hatırlatmaktadır. Ayrıca eserin Paris nüshası da manzum düzende beyitler hâlinde kaydedilmiştir. Bu nedenle metin, tarafımızdan *musammat gazel* tarzında değerlendirilmiştir. Musammat gazel biçiminde söylenen bu manzume toplam 77 beyitten meydana gelmektedir. Bu tarzdaki manzumelerin beyitleri ortadan ikiye bölündüğünde dörtlük nazım birimine de dönüşebilmektedir.

Eserin ölçüsü, aruzun bahr-i medid (- - + - / - + - / - - + - / - + -) kalıbı olarak tespit edilmiştir. Hikmetlerin dörtlüklerle de söylendiği düşünüldüğünde eserin, hecenin 4+3 =7'li kalıbıyla oluşturulduğu ifade edilebilir. Metinde aruz ölçüsünün uygulamasıyla ilgili özellikle hece eksikliği veya fazlalığından kaynaklanan birtakım kusurlar görülmektedir. 4, 28, 35, 46, 47, 53 ve 54. beyitlerde hece eksikliğinden kaynaklanan hatalar metinde dipnot olarak belirtilmiştir. 15, 50, 64 ve 67. beyitlerde hece fazlalığından kaynaklanan aruz ölçüsü kusurlarını gidermek için özellikle iki kez tekrar eden bazı sözcükler metinden çıkarılmış ve bunlar da yine metinde dipnot olarak verilmiştir. 31, 49, 51, 66 ve 69. beyitlerde ise metnin biçim ve anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde ölçü gereği *kim* bağlama zamiri ile müdahale edilmiştir.

II.4. Eserin İçeriği: *Kışsa-ı Kūdek-nāme* adlı eserde yedi yaşındaki Yahudi bir aileye mensup olan çocuğun, babası bir gün Tevrat'ı okurken İslam peygamberi Hz. Muhammed'in adını duyması, bu addan etkilenmesi ve Hz. Muhammed'i görmek için öncelikle babasıyla mücadele etmesi ardından yollara düşüp bir kervanla birlikte Medine'ye gitmesi, günlerce aç susuz bir şekilde güçten düşen çocuğun Medine'ye varınca peygamberin ölüm haberini alması; bunun üzerine günlerce feryat figan etmesi sonra imanla meşgul olup aşk ateşiyle bu dünyadan göçmesi duygulu bir biçimde manzum olarak hikâye edilmiştir. Eserin başından beri hâkim olan tahkiyeci üslubu sonlara doğru yerini öğretici bir tarza bırakmıştır. Tüm bu anlatılanlardan "ümmet" in ders çıkarması dile getirilmiştir.

II.5. Eserin Üzerinde Çalıştığımız Yazma Nüshası: Üzerinde çalıştığımız eserin, Leningrad'da 6; Paris'te 1 olmak üzere toplam 7 yazma nüshası tespit edilmiştir (bk. bu nüshaların tanıtımı için *I.1. Eserleri ve Nüshaları/I.3.1-2*). Paris

nüshası sondan eksik olup toplam 34 beyit içerdiği için tenkitli metin çalışması yapılmamış, bu nüshadan okunamayan bazı sözcüklerin doğru okunak veya ölçüyle ilgili eksiklikleri gidermek için istifade edilmiştir. Çalışmamızın Çeviri Yazılı Metin kısmında esas aldığımız nüsha, Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü'ndeki temin edebildiğimiz B 343 numarada kayıtlı yazma nüshadır. *Kışsa-ı Kūdek-nāme* adlı metin bu 125^a-129^a yaprakları arasında olup her bir sayfa 11 veya 12 satırdan oluşmaktadır. Müstensihî kaydedilmemiş olan bu nüshanın istinsah tarihi katalogda XVIII-XIX. yy. olarak belirtilmiştir⁶³. Kırık ta'lik hatla yazılan nüshada metin, manzum bir düzende değil de mensur olarak yazılmıştır. Harekesiz olan metin, başlıksız olarak doğrudan besmeleyle başlamıştır. *Kışsa-ı Kūdek-nāme*'nin bittiği satırların hemen devamında yine Şems-i Asî'ye ait bir başka eser *Yetim-nāme*⁶⁴ başlamaktadır.

II.6. Eserin Dil Özellikleri

Bu makalede üzerinde çalışılan *Kışsa-ı Kūdek-nāme*, XVIII-XIX. yüzyıllarda istinsah edilmiş olduğu bildirilen eserin Leningrad nüshalarından B 343 numaralı yazması nüshasıdır. Dmitrieva'nın sunduğu diğer 5 nüsha (bk. bu nüshaların tanıtımı için *I.1. Eserleri ve Nüshaları/I.3.1*) ve Blochet'in verdiği *Divan-ı Hikmet*'te yer alan Paris nüshası da yine XVIII-XX. yüzyıllar arasında istinsah edilmiştir. Dolayısıyla bu yazma nüshalar, eserin ilk dönem örnekleri değil, geç dönemde çoğaltılan, Yesevîlik geleneğine ait ürünlerin bir ayağının daima sözlü kültür içinde olmasından dolayı asırlarla mücadele ederek eksilmeler veya eklemelerle yakın zamana ulaşan ve yazıldıkları bölgenin yerel özelliklerini de bünyesine dâhil ederek vücuda getirilmiş nüshalardır. Bu nedenle bu yazma nüsha(-lar)dan hareketle eserin dil özellikleriyle ilgili ilk biçimlerin nasıl olduğu dahası şairin dili hakkında herhangi bir fikir ileri sürmek doğru değildir.

Bu hatırlatmadan sonra eserin genel olarak yazım, ses ve biçim bilgisi ile söz varlığı açısından Doğu Türkçesinin (yaygın adıyla Çağatayca) dil özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür. Çalışmamızda özellikle *Dizin-Sözlük* bölümü, bütün sözcükler yer alacak şekilde hazırlanıp biçim bilgisi yönünden incelenmiş ve Türkçe sözcüklerin ses yapısı bakımından tarihi gelişimlerini ortaya koyabilmek amacıyla Eski ve Orta Türkçedeki hatta gerektiğinde Ana Türkçedeki biçimlerini gösterecek şekilde tanımlama yoluna gidilmiştir. Metnin bu gramatikal ve tanımlı dizini ve sözlüğü hazırlandığı için bu bölümde ayrıntılı bir dil incelemesi yapılmamış sadece Doğu Türkçesinin metinde görülen bazı karakteristik özellikleri ortaya konmuş ve örneklere mahsus açıklama ve notlar aynı madde içinde verilmiştir.

⁶³ L. V. Dmitrieva, a.g.e., s. 262.

⁶⁴ Şems-i Asî'nin *Yetim-nāme* adlı eserin 3 nüshası karşılaştırmalı olarak tarafımızdan çalışılmış olup yakın zamanda yayımlanacaktır.

II.6.1.Yazım Özellikleri: Yazma, genel olarak harekesiz bir yazıma sahip olup yazım özellikleri yönünden incelendiğinde Doğu Türklük alanı metinlerinde görülen birtakım genel özellikleri taşımaktadır. Bunlar birkaç maddede şöyle sıralanabilir:

1. Metinde Türkçe sözcüklerin ünlüleri Türk yazım geleneğinde olduğu gibi çoğunlukla harfle belirtilmiştir: ایرماپس *êrmes* (55; 128^a/4), -قيل- *kıl-* (8; 125^b/2), قالدى *qaldı* (11; 125^b/6). Kimi Türkçe sözcüklerde ise ünlüler yazılmamış قل *kol* (68; 128^b/8), -يقل- *yıqıl-* (11; 125^b/6) veya sadece harekeyle gösterilmiştir: قُل *kul* (77; 129^a/7).

2. Normal uzunluktaki ünlülerin yazılması: Orta Türkçe döneminden itibaren dikkat çeken yazımdaki bu Türkçeleştirme çabası özellikle *Nehcü'l-Fe-radis* ve *İrşadü'l-Müluk* gibi dönem eserlerinde görülmektedir: *sır* سير < سر (NF 51/14, İM 80^a/8), *inkār* اينكار (İM 31b/2). Metinde de alıntı sözcükler genellikle orijinal yazımlarıyla yazılırken şu dört sözcükte kısa ünlüler harfle gösterilmiştir: برادر *birāder* (<Far. برادر 68; 128^b/8), غافيل *gāfil* (<Ar. غافل 12; 125^b/7), غاليب *gālib* (<Ar. غالب 31; 126^b/8), كوداك *kūdek* (<Far. كودك 5; 125^a/10).

3. /n̄g/ ünsüzü kurallı olarak nun ve kef ile (نك) yazılmıştır: كونگل *könğül* (3; 125^a/6), مانگا *manğa* (5; 125^a/9), مونكلوغ *munğluğ* (72; 128^b/12).

4. Türkçe sözcüklerdeki /p/ ünsüzü genellikle ب ile yazılmıştır: بولوب *bolup* (11; 125^b/6), كوب *köp* (34; 127^a/1). Türkçe sözcüklerdeki /ç/ ünsüzü genellikle ج ile yazılırken نجوك *nēçük* (70; 128^b/10), اوج *üç* (55; 128^a/3); bazı örneklerde چ ile gösterilmiştir: اچدى *açdı* (68; 128^b/11), چىقتى *çıktı* (65; 128^b/4).

5. Metinde bazı çekim ekleri geldiği sözcüğe bitişik yazıldığı gibi Türk yazım geleneğinin bir devamı olarak ayrı da yazılabilmektedir: ات دين *at+din* (5; 125^a/9), مدينه كا *Medīne+ge* (37; 127^a/5), محمد نينك *Muḥammed+niñg* (39; 127^a/6); قيلميش لار *qılmuş-lar* (55; 128^a/3).

II.6.2.Ses Bilgisi Özellikleri

1. Yuvarlaklaşma: e- > ö-: Harezmi Türkçesinde başlayan /b/, /p/, /m/ / w, v/ gibi dudak ünsüzlerinin etkisiyle bunların yanındaki düz ünlerin yuvarlaklaşması şeklinde görülen ünlü değişmesi Doğu Türk yazı dilinde de devam eder. Metinde sadece bir örnekte görülmektedir: öy “ev” 18,19 (<Doğu T. ^{Abuş. 54b/Seng. 92r15/§S 42} öy; <Har. T. ^{ME 42-1} ew ^{NF 18-17} ew; <DLT ew ~ ew (Türk) ~ ev (Oğuz) CTD III, 30 <Uyg. T. e:w ED 3b; <Orh. T. eb TEKİN 2000, § 52, 242). -ı > -u: oku- “okumak” 1 (<okı-; <DLT okı- “call; read” CTD III, 42 <Uyg. T. okı:- ED 79a; oqı- BERTA, 2.61; okı- “okumak” <okı- “çağırma” krş. Hal. hoku-, hoko- “le-sen, singen” (WChal. 134) ÖZYETGİN, 582₄₀₁).

2. Düzleşme: -u- > -a-: Tarihi Türk lehçelerinde Harezmi-Altın Ordu ve Kıpçak sahası metinlerinden itibaren görülmeye başlayan bir ses değişimi olup Doğu Türkçesi metinlerinde de özellikle klasik sonrası dönemde seyrek olarak bazı örneklerde görülmektedir. Metnimizde şu iki örnekte tespit edilmiştir: **tutaş-** “tutuşmak” 14 (<tut- ‘tutmak’ -a-ş-; <Doğu T. ^{Seng. 169r10/SS113} *tutaş-* <Har. T. ^{KE 173v19/HS 187} *tutaş-*; Kıp. T. ^{TZ} *tutaş-* KTS 285; Tef. ^{9a-28} *tutaş-* <DLT *tutuş-* <*tut-* CTD III, 202 <Uyg. T. *tutuş-* ED 462a; *tutuş-* <*tut-* OTWF II, 571; *tutuş-* “tutuşmak, kav-gaya tutuşmak” <*tut-uş-* ÖZYETGİN, 685⁵⁸³; *tutaş-* “tutuşmak, güreş tutuşmak, tuş gelmek” <*tut-a-ş-* KAÇALIN, 1025), **yapaş-** “yapışmak, bitişmek” 14 (<yap- ‘örtmek, kapamak’ -a-ş-; <Doğu T. ^{Seng. 325v2-325v14} *yapuş-* ~ *yapış-* “çespiden” ^{SS 289} *yapuş-* → ^{Abuş. 180a} *yapuşkan* <*yapuş-*; <Har. T. ^{ME 85-4} *yapuş-* “yapışmak, tutmak” YÜCE 203; ^{KE 120r5} *yapuş-* ^{NF 45-15} *yapuş-* “yapışmak, sıkıca sarılmak” ATA 1998, 470; Kıp. T. *yapış-* ~ *yapış-* ~ *yapuş-* ~ *yepiş-* “kavramak, yapışmak, bulaşmak” KTS 310 <DLT *yapuş-* <*yap-* CTD III, 214; <Uyg. T. *yapış-* <*yap-* ‘to adhere, stick’ ED 880b).

3. Dudak Uyumu: Metindeki dudak uyumu tam gelişmiş değildir. Bazı sözcük veya eklerde bu uyum söz konusuysen, bazıları için bu uyumdan bahsedilemez. **yalğuz** 27 (<Doğu T. ^{Seng. 336v17} *yalğuz* ^{SS 298} *yalğuz* ~ *yalıñguz* <Har. T. ^{ME 10-8/NF 11-9} *yalğuz* <DLT *yalıñgūs* <**yal-* “bare” (also see **ya-*); **ya-* “burn” CTD III, 208, 210, 211 <ET. *yalğuz* 926b; → *yalñu:s* ED 930b); **kël-ür** (77), **kıl-ur** (3), **oğ(u)l-ı** (47), **oğul+ı** (18), **oltur-dı** (33).

4. b- > Ø: Metinde /b-/ sesi korunurken **bol-** “olmak” (6, 10) daha çok Oğuz Türkçesinin bir özelliği olarak Doğu Türkçesi metinlerinde görülebilen bu ses değişimi metinde vezinden de kaynaklanmış olabilecek şekilde bir örnekte rastlanmaktadır: **ol-** “olmak” 38 (<ET. *bol-* ED 331a).

5. -b- > -w-: Metinde bir örnekte -b- > -w- tespit edilmiştir. Sözcüğün yazımına da aksettirilmiştir. “Türklerce ف ile ب arasında söylenen ف /w/ harfi Oğuzlarla onlara yakın olanlar tarafından و /v/ ye çevrilir. Türklerin ف ew dediğine Oğuzlar و ev derler.”⁶⁵Kaşgarlı’nın bu açıklamasını da dikkate alarak ف /w/ için metinde و /v/ ile söylenen diğer örneklerden ayırmak için ف /w/ (üç noktalı v/vav) kullanılmış olabileceği düşünülmektedir: **تیؤکا tēwe+ge** “deve” 41 (<Doğu T. ^{Seng. 203r2-3} *tēve*; <Har. T. ^{NF 20-6} *tewe*; DLT *tewe* ~ *deve* CTD III, 188; <ET. *teve*: (*deve*:) ED 436a → *tevey* (*d-*) ED 447b; <Orh. T. *tebe* ~ *tebi* TEKİN 2000, 254).

6. -b > -w > -v > -y: Bir sözcükte görülür: **öy** “ev” 18, 19 (<Doğu T. ^{Abuş. 54b/Seng. 92r15} *öy*; <Uyg. T. *e:w* ED 3b; <Orh. T. *eb* TEKİN 2000, § 52, 242).

⁶⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, Çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1939, s. 31-32.

7. **-d- > -ḍ- > -y-** : Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde /d/ olarak geçen Eski Türkçenin sözcük içi ve sözcük sonundaki /d/ sesi, Doğu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi metnimizdeki örneklerde de /y/'ye dönüşür: **ayağ** “ayak” 23 (<DLT *adağ* CTD III, 5; <ET. *adağ* ED 45a), **eyle-** “eylemek” 34 (<**ed+le-*; <Doğu T.^{Seng. 56r7} *eyle-* <Har. T.^{ME 64-1} *eyle-* <DLT *edle-* <*eḍ* ~ *eḍ* “manufactured; good omen” CTD III, 19 <Uyg. T. *edle-* ED 57a; *eḍle-* <*e:d* ED 57a).

8. **-d- > -ḍ- > -g-** : Metinde bir örnekte tespit edildi: **ège** “sahip, malik” 13 (<DLT *idi* CTD III, 32; <ET. *idi* ED 41a; <Orh. T. *idi* [*é:di*] TEKİN 2000, § 56).

9. **t- > d-** : Bazı örneklerde ise Oğuzcanın etkisiyle t- > d- ses değişimi görülmektedir: **dē-** “demek” 4 (<ET. *tē-* ED 433b), **dēk** “gibi” 76 (<ET. *teg* ED 475a). Ancak aynı sözcükte /t-/ sesinin korunduğu örnekler de çokça bulunmaktadır: **tē-** “demek” (2, 3).

II.6.3. Biçim Bilgisi Özellikleri

1. **-küz- yapım eki**: Ettirgenlik işlevi bildiren fiilden fiil yapım eki **-küz-** ise metinde sadece bir örnekte geçmektedir: **yētküz-** “ulaştırmak” 38 (<yēt- ‘yetmek, yetişmek’ -küz-; <Doğu T.^{Seng. 348r28} ~ *yētkür-* ~ *yētür-* ^{ŞS 310} *yitkür-* <Har. T.^{ME 26-2-9-7} *yetgür-* ~ *yetür-* ^{NF 415-4-29-4} *yetgür-* ~ *yetür-* <DLT *yetrül-* <**yetür-* <*yet-* CTD III, 223; <KB₂₁₆ *yetür-* <ET. *yétir-* ED 893a; *yētkür-* <*yēt-kür-* DS 264a; ²*yētür-* <²*yét-* “to cause to arrive; to make sufficient” ED 893a; OTWF II, 755; *yētkür-* “yetiştir-mek” <*yēt-gür-* KAÇALIN, 1042; Özb. *yetkiz* ÖTİL I, 783; YUyg. *yetküz* NECİP 464). Tarihi dönem metinlerinde rastlanılmayan ek, bugün Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde aynı işleviyle kullanılmaktadır. Rıdvan Öztürk’ün tespitine göre her iki lehçede de ünsüz uyumuna bağlı olan bu ek (-ğız/-giz-, -ğuz/-güz-; -kız/-kiz-, -kuz/-küz-), Özbek Türkçesine kıyasla Yeni Uygur Türkçesinde çok daha yaygındır: *öt-küz-* (U), *ót-kiz-* (Ö) “geçirmek, geçirtmek” (URL 89, UTİL II-519), *tutkuz-* (U), *tút-kiz-* (Ö) “tutturmak” (URL 328, UTİL II-235), *yat-kuz-* (U), *yät-kiz-* (Ö) “yatırmak” (URL 770, UTİL I-264)⁶⁶.

2. **İyelik eklerinin** çekimi klasik dönem metinleriyle benzerlik gösterirken sadece 3. teklik kişi iyelik ekinin çekiminde hem düz ünlülü **-I** hem de **-U** yuvarlak ünlülü biçimler görülür: **kol+ı+n** (64), **öz+i** (22), **yüz+i** (25); **kol+u+n** (56), **öz+ü+ndin** (66), **yüz+ü+ni** (12).

3. Metindeki **durum ekleri** Doğu Türkçesindeki gibidir: İlgi durumu eki **+nİng**: **Muhammed+nİng** (39); yükleme durumu eki **+nI**: **oğul+nI** (18) ve **(3. teklik iyelik)+n/+nI**: **yüz+i+n** (22), **yüz+i+ni** (11); yaklaşma durumu eki **+GA**: **Medīne+ge** (37), **oğlan+ga** (41), **taş+ka** (42); **-e**: **mescid+e** (67); bulunma duru-

⁶⁶ Rıdvan Öztürk, *Uygur ve Özbek Türkçesinde Fiil*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 92.

mu eki +**dA**: *yol+da* (36); ayrılma durumu eki +**dIn**: *at+dın* (5), *özün+din* (66); yön gösterme eki +**keri**: *iç+keri* (57); +**re**: *iç+re* (14).

4. Doğu Türkçesinin özelliği olan **zamir n**'sinin kullanılmadığı örneklerin yanında, iyelik üçüncü şahıstan sonra, durum eklerinden önce zamir n'sinin bulunması Oğuz Türkçesine özgü bir biçim olarak metinde görülmektedir: *ağ(i)z+ı+dın* (25), *ald+ı+ğa* (57), *él(i)g+iğe* (10), *yüz+i+ge* (52); *kat+ı+n+da* (1), *öz+ü+n+din* (66), *yan+ı+n+da* (68).

5. Metinde genellikle Doğu Türkçesi metinlerinde görülen *birlen* "ile" 39 (<bir+le+n → <ET. *bir+le* ED 364b), *dék* "gibi" 76 (<Doğu T. *dék/g*, Nevayi'den önce genellikle *tég* ECKMANN, § 69/a; <Har. T. _{ME 88-3} *tég* _{NF 7-5} *teg* <DLT *tég* CTD III, 183 <ET. *teg* ED 475a), *oğ* "kuvvetlendirme edatı" 65 (<ET. ²*oğ* ~ *ök* ED 76b; <Orh. T. *oğ* ~ *ök* TEKİN 2000, § 378), *tağı* (6) "da/de, bile" (<DLT *tağı* "also; another" (Türk), "with" (Oğuz) ~ *dağı* (Oğuz) CTD III, 178 <ET. *taki* (d-) ED 466a; <Orh. T. *tağ-ı* TEKİN 2000, § 203, § 370) edatları kullanılmıştır.

6. Doğu Türkçesine özgü *fil çekimleri* arasında şunlar görülmektedir: Geniş zaman olumsuzluk çekimi -**mAs**: *min-mes mèn* (41), *tur-mas sèn* (76); Öğrenilen geçmiş zaman çekimi -(X) **p+dur**: *al-ıpdur* (4), *ol-updur* (38); gelecek zaman eki -**ğay**: *kal-ğay mèn* (46); 1. teklik kişi emir çekimi -**Ay/-AyIn**: *kıl-ay* (57), *öl-ey* (40); *bar-ayın* (58), *kél-eyin* (58).

7. *Yeterlilik çekimi* için Doğu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi *al-* yardımcı fiili kullanılmıştır: yete *almas* sèn "gidemezsin" (36).

8. Metinde tarihi Türk lehçelerinde daha çok *é(r)ki(n)* biçiminde görülen "acaba, şüphe, tereddüt" anlamları kazandıran edatın sadece bir örnekte *kin* şekli geçmektedir. Bu biçim ise genellikle klasik sonrası Doğu Türkçesi metinlerinde görülmeye başlamış ve günümüz Türk lehçelerinden bazılarında da kullanılmaktadır⁶⁷. *bar mu kin* "Acaba var mı?" (29).

⁶⁷ Edatın kullanımı hakkında geniş bilgi için bk. Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 620-624. Ahmet Kahraman, "Yeni Uygur Türkçesinde "Kin" Edatı", *TEKE Dergisi*, S. 5/1, 2016, s. 135-144.

III. Çeviri Yazılı Metin

<KİŞSA-I KÜDEK-NÂME>

-- + - / - + - / - - + - / - + -

[125a/3] Bismillâhi'r-raḥmani'r-raḥîm

Künlerde bir kün cühüd Tevrît oḡur êrdi ya

Ḳatında yêti yaşar oḡlan turur êrdi ya

Cühüd bir yerge yêtti “Muḡammed” atı çıḡtı

Oḡlan munı eşitti bu ne atdur têdi ya

Ëy baba ayḡıl munı rüşen kıdur könḡlümni

Cühüd dër botam munı ne sorar sên têdi ya

Bu bir siḡrniḡ atıdur yer yüzini alıpdur

İşi⁶⁸ siḡr-i cādūdur dëben cühüd aydı ya

5. Siḡr êmesdür⁶⁹ ëy baba keltür munı âşinâ
Uşbu atdın ëy maḡa dëben küdek aydı ya

Cühüd ḡalemni aldı “Muḡammed” atın bozdı

Taḡlası taḡı boldı cühüd kitâb açdı ya

Kördi bozḡan ḡaḡnı Muḡammed’niḡ atını

- [125b/1] Yana bitilgenni oḡla<n> ḡaşır êrdi ya

Oḡlan bu ḡâlnı kördi yaḡasın pâre kıldı

Feryâd birlen yıḡladı ḡâfil babam têdi ya

Tunekün bozḡan êrür bu kün bitilip turur

Oḡlan këbi ‘âşıkdur cühüd ḡayrân ḡaldı ya

10. Ëlḡige bıḡaḡ aldı “Muḡammed” atın bozdı
Taḡlası taḡı boldı cühüd kitâb açdı ya

Kâḡaz⁷⁰ yüzünü kördi altun bile bitildi

Oḡlan yıḡlap yıḡıldı bî-ḡöd bolup ḡaldı ya

Oḡlan bu işni kördi yüzini yerge ḡoydı

‘Acâyip feryâd kıldı ḡâfil babam têdi ya

⁶⁸ işi: BN1191 Nu. 72^b/1.

⁶⁹ êmes: IOM B 343 Nu. 125^a/9. êmesdür BN1191 Nu. 72^b/2.

⁷⁰ kâḡaz: K’ÖZ

- Bu at eğesi kayda barur mên soray anda
Tîz aygıl uşbu demd<e> kararım yok tedi ya
- Anıñ kim ‘ışk otı köñglüm içre tutaştı
Ten cânımğa yapaştı cühüd kıta kaldı ya
15. Anı taleb kılayın izlep sorap tapayın
Babam neçük⁷¹ kılayın haddin aştı tedi ya
- Oğlan yana yıgladı nā-dān babam tēp aydı
Vallāh billāh ol tedi dil dīvāne boldı ya
- [126a/1] Tā mên anı körmes mên āb <u> ta‘ām yemes mên
Hergiz karar kılmās mên bī-ṭākat mên tedi ya
- Cühüd oğulnı kördi Muḥammed’ din ant içti
Karanğu öyge saldı anğa kişen saldı ya
- Karanğu öyge saldı eşikni bağladı
Kıol ayağın bağladı anı kıbāb saldı ya
20. Oğlan bu dem yıgladı nevḥa zārī kıldı
Yaratğan Hudāy tedi mên ‘āşık mên aytdı ya
- Mundın ḥalāş bolayın anı izlep tapayın
Cānım fidā kılayın yerge yüzün koydı ya
- Başın yêrdin köterdi zincir özi açıldı
Der-ḥāl eşikke çıktı yüzün yābāna koydı ya
- Baş ayak yalınğ êrdi yazıda yörür êrdi ya
Tınmayın yıglar êrdi bu beyt okur êrdi
- Mên Muḥammed yolunğda yügrüp çüst-cüyunğda
Ṭākatım yok sonğunğda āh ne kılay tedi ya
25. Yüzi anıñ sarğarıp nā-resīde ol ġarīb
[126b/1] Ağzıdın kefkı aqıp ol ser-gerdān êrdi <ya>
- Nā-gāh kervān yētişti uşbu oğlanı kördi
Baş ayak yalınğ êrdi cüdā yörür êrdi ya
- Kār<v>ānīler yüğürdi kēlip oğlanı kördi
Oğlan sanğa ne boldı yalğuz munda tedi ya

⁷¹ neçük sözcüğü yazmada yanlış olarak iki kez tekrar etmiştir. Ölçü gereği dizeden çıkarılmıştır.

- ‘Acāyib bī-ķarār sēn⁷² yā Aħmed aytur sēn⁷³
Yā Muħammed tēyūr sēn ne ħālınġ bar tēdi ya
- Oġlan ol-dem āħ urdı ēy cān ‘azīzler tēdi
Ol Muħammed bar mu kin arańġızda tēdi ya
30. Muħammed ķaysı bolur mēn ġarīb ‘āşık ērūr
Dīdārga müştāk ērūr aytıńġ mańġa tēdi ya
- Üç kēçe kūdüz ērūr ħiç nerse yēmen tēdi
Kārvānīler bildi <kim> şevķı ġālib ērdi ya
- Kārvānīdin bir ēki āb u ta‘ām kēltürdi
Oġlan munı yē tēdi yēmes mēn tēp ērdi ya
- Kārvān ħalkı barçası olturdi nān⁷⁴ yēgeli
Oġlan kūni yıġladı kıstamańġız tēdi ya
- [127a/1] Aydı yār-ānlar siz köp teşvīş bērmenġiz mańġa
Ant içip bili<n>ġiz ma‘zūr eylenġiz tēdi ya
35. Kārvānīler aydılar yā ferzend tēdiler⁷⁵
Yol uzaķdur bilgil sēn ta‘ām yēgil tēdi ya
- Ta‘ām yemesēńġ munda yēte almas sēn anda
Ķalur sēn uzaķ yolda nā-dān oġlan tēdi ya
- Yēti kēçe kūdüzde tınmay yörür sēn anda
Amān bolsańġ yol üzre⁷⁶ Medīne’ge tēdi ya
- Ėmdi yār-ānlar sizge fermān olupdur bizge
Yētküzür Ħaķ dīdārga ēy ‘azīzler tēdi ya
- Muħammed’nińġ şehrge barur ērse kēl⁷⁷ ēy oġlan
Biznińġ birlen yörügil kūdek oġlan tēdi ya
40. Yār-ānlar siznińġ birlen yörür mēn cānım bile
Bu ġarīb ħālım bilen yolda öley tēdi ya
- Her ne kim söz aydılar oġlanġa kārvānīler
Tēwege min tēdiler minmes mēn dēp aydı ya

⁷² mēn: IOM B 343 Nu. 126^b/4. sēn BN1191 Nu. 7.

⁷³ Hece eksikliġinden kaynaklanan ölçü sorunu var.

⁷⁴ nān: N’N’

⁷⁵ Hece eksikliġinden kaynaklanan ölçü sorunu var.

⁷⁶ üzre: ‘WD’

⁷⁷ kēl: KLDYK

- Kārvānīler yörüdi oğlan besī yügürdi
Medīne<’ge> yētişti kārṽān taşka tüşti ya
‘Ādetdür kārṽānīğa yētişse bir şehrīge
[127b/1] Tüşerler bir kenārğa ol kün körmes ērdi ya
Kārṽ<ā>nīler oğlanğa aydı tüşer miz⁷⁸ munda
Şehrge kirer biz taŋla eyā oğlan tēdi ya
45. Oğlan aydı yār-ānlar siz hūb ayta sizler
Taŋla kirey dēp sizler mēn qorqar mēn tēdi ya
Nā-geh ecel kēlse tendin cānımnı alsa mēn
Maḥrūm qalgay mēn Muḥammed’din tēdi ya⁷⁹
Cühūdınıŋ bī-gāne oğlı mişlī dīṽāne ērdi⁸⁰
Resūl’niŋ dīdārığa qarār<ı> yoq ērdi ya
Pervāy yoq ta‘āmdın yügrüp yaz<ı> vü yābāndın
‘İbret alğıl oğlandın neçük ‘āşık ērdi ya
Ruḥşat bērdi oğlanğa <kim> oğlan şehr<ge> kirdi
Peyğamber’niŋ hatmığa oğlan uçray tüşti ya
50. Alsam ‘aleyk dēp aydı Muḥammed dēp sağındı⁸¹
Resūl’niŋ dīdārığa müştāk ērdi tēdi ya
Ol ḥādım <kim> Dıḥye⁸² ērdi yüzni yerge tikki
Bī-hūş bolup yıkıldı oğlan yügrüp kēldi ya
Oğlan başın köterdi yüzün yüzige qoydı
Nā-hō<d> bī-hūş sēn tēdi közüŋ açıl tēdi <ya>
[128a/1] Yazı yābān yügürdüm kēçe kündüz yügürdüm
Şükr dīdārın kördüm dēben oğlan tēdi ya⁸³
Ol ḥādım bir āh urdı yüregi qan toldı⁸⁴
Feryād bile bozladı yüzleri qan boldı ya
55. Resūl’ğa üç kün ērdi rıḥlet kılmışlar ērdi
Ḥādım sırrın yaşurdı eger aytsam tēdi ya

⁷⁸ miz: MN

⁷⁹ Hece eksikliğinden kaynaklanan ölçü sorunu var.

⁸⁰ Hece eksikliğinden kaynaklanan ölçü sorunu var.

⁸¹ Ölçü gereği yazmada *‘Oaleyküm* yazan sözcük *‘Oaleyk* olarak okunmuştur.

⁸² Dıḥye: DĤYH

⁸³ Hece eksikliğinden kaynaklanan ölçü sorunu var.

⁸⁴ Hece eksikliğinden kaynaklanan ölçü sorunu var.

- Mên Muḥammed êrmes mên kemîne ḥādīm mên
 Êltey Muḥammed'ge dēp ḳolun tutup kēldi ya
- Mescid aldığa kēldi botam bunda turdıdı
 İçkeri kirey tēdi ḥaber ḳılay tēdi ya
- Ruḥşat tilep kēleyin sēn<i> alıp barayım
 Her ne dēsenḡ ḳılayın dēp mescidge kirdi ya
- Olturdı cühüd yār<-ān>lar cümle şahābeler
 Resül için yığlarlar Dıḡye kirip kēldi ya
60. Dıḡye bularnı kōrdi ol hem turup yıḡladı
 Peyḡāber'niḡ mātemi tāze yana boldı ya
- Dıḡye⁸⁵ 'Alī'ğa aydı heft sāle küdek tēdi
 Resül'nı körey dēben yıraḡ yērdin kēldi ya
- Sefer ḳılğan Resül'nı aymadım mên ḥaberni
 Eger aysam mên anı helāk ^[128b/1] ḳılur ērdi ya
- Yēti kēçe kün ērmiş āb u ḫa'ām yēmemiş
 Resül'nı körmemiş ne dēr sizler tēdi ya
- 'Alī aydı⁸⁶ mên çıkay oḡlannıḡ ḳolın tutay
 Mescidge alıp kirey barçası ḥōş tēdi ya
65. 'Alī eşikke çıktı oḡlan 'Alī'ni kōrdi
 Revān oḡ selām ḳıldı yā Muḥammed tēdi ya
- Ḥāzret atın eşitti 'Alī özündin kētti
 Ḳan yaş közdin aḳtı <kim> oḡlan köterdi ya
- Mescide⁸⁷ kēltürdi ferzendim bolḡıl tēdi ya
 Botam ḳulunum tēdi Resül sefer ḳıldı ya
- Şāh-zādeler kirdiler yanında olturdılar
 Boynıḡa ḳol saldılar ēy birāder tēdi ya
- Muḥammed'niḡ ferzendi sizler ciger-bendi⁸⁸
 Oḡlan nazar ḳıldı <kim> tınmay yıḡlar ērdi ya
70. Yēti kün tün yügürdüm āb u ḫa'ām yēmedim
 Dīdārın bir körmedim neḫük ḳılay tēdi ya

⁸⁵ Dıḡye: D'ĤYH

⁸⁶ aydı sözcüğünden sonra yazmada ya sözcüğü yazılmıştır. Ancak ölçü gereği dizeden çıkarılmıştır.

⁸⁷ mescide sözcüğü yazmada yanlış olarak iki kez tekrar etmiştir. Ölçü gereği dizeden çıkarılmıştır.

⁸⁸ Hece eksikliğinden kaynaklanan ölçü sorunu var.

Bu nedāmet yār-ānlar bunı ḥasret yār-ānlar
Bunı miḥnet yār-ānlar maḥrūm bolmaḫ tēdi ya

[129a/1] Muṅluġ cānım n'ēteyin 'uḫbā yolın tutayın
'İşğ otıġa köyeyin oġlan dēben aydı ya

Merd-āne bēl baġladım cānımını ḫurbān ḫıldım
İmānġa meşġul boldı yār-ānlar yıġlaştı ya

Oġlan dūnyādın bardı barça 'ālem yıġladı
Cenāzesin köterdi ēltip gūrda ḫoydı ya

75. 'Alī kēçe tüş kördi yār-ānlarıġa aydı
Ḥazret tizinde olturup turur tēdi ya

Sēn Muḥammed ümmeti bir dem yādın ḫılmas sēn
Zerī ḫılıp turmas sēn 'ömrünġ yēl-dēk ötti ya

Ḳul 'ālemi uşbu kün kēlür ḫayru'l-mü'mīnīn
İnnā ileyh rāci'un⁸⁹ Ḳurān içre aydı ya

[129a/8] temmet tamām şod est

IV. Türkiye Türkçesine Aktarma

<ÇOCUK HİKÂYESİ>

Esirgeyen ve baġışlayan Allah'ın adıyla

1. Günlerden bir gün <bir> Yahudi Tevrat okurdu ya. Yedi yaşında <bir> çocuk huzurunda duruyordu ya.

2. Yahudi (Tevrat'tan) bir bölüme geldi, "Muhammed"<in> adı geçti. Çocuk bunu duydu, "Bu ad nedir?" dedi ya.

3. "Ey baba bunu açıkla <ve> gönlümü aydınlat!" Yahudi, "Yavrum, bunu niçin soruyorsun?" dedi ya.

4. Yahudi "Bu bir büyüünün adıdır, yeryüzünü kaplamıştır; cadı büyüüdür." diyerek anlattı ya.

5. Çocuk, "Ey baba büyü değil, bu ad için bana açıklık getir!" dedi ya.

6. Yahudi, kalem aldı; "Muhammed" adını tahrir etti. Yahudi ertesi gün tekrar kitab<i> (Tevrat'ı) açtı ya.

⁸⁹ "Biz O'na (Allah'a) döneceğiz" (K. 2/156).

7. Tahrir ettiği adı <yani> Muhammed'in adının tekrar yazıldığını gördü, çocuğ<un> nutku tutuldu ya.

8. Çocuk bu durumu gördü, yakasını parçaladı; feryatla ağladı, "Gafil babam!" dedi ya.

9. (Babam) dün tahrir etti, bugün (o ad) yazıldı. Çocuk gibi, Yahudi <de> âşık olup hayran kaldı ya.

10. Eline bıçak aldı, "Muhammed" adını tahrir etti. Yahudi ertesi gün tekrar kitab<i> (Tevrat'ı) açtı ya.

11. Kâğıt yüzeyi altınla yazıldı, çocuk ağlayıp yıkıldı; kendinden geçip <kala>kaldı ya.

12. Çocuk bu durumu gördü, yüzünü yere eğdi; derinden <bir> feryatla, "Gafil babam!" dedi ya.

13. "Bu ad<ın> sahibi nerede<dir>? Oraya gidip sorayım. Çabuk cevap ver, şu anda <yerimde> duramıyorum!" dedi ya.

14. "Onun aşk ateşi gönlümde yanmaya başladı, ten canıma yapıştı." Yahudi kaskatı kesildi ya.

15. "Onu arayayım, sorup soruşturup bulayım." Israrca bir şekilde "Babam, nasıl yapayım?" dedi ya.

16. Çocuk yine ağladı, "Cahil babam!" diye söylendi. Vallahi billahi o (yani Muhammed'i) dedi; gönül divane oldu ya.

17. "Onu görmeyinceye kadar yiyip içmeyeceğim! Asla durmayacağım, güçsüzüm." dedi ya.

18. Yahudi, oğl<u>nu <böyle> gördü, Muhammed'den (ismini sürekli anmasından) <dolayı> ant içti. Onu karanlık <bir> hücrede bağlayıp kapattı ya.

19. Karanlık <bir> eve kapattı, kapısını kilitledi; elini ayağını bağladı, onu mahzen<de> tuttu.

20. Çocuk bu sırada ağladı, feryat figan etti. "<Ey> yaratan Tanrı, ben âşığıım!" dedi ya.

21. "Buradan kurtulayım, onu (Muhammed'i) arayıp bulayım; canım feda olsun!" <diyip> yüzünü yere dikti ya.

22. Başını yerden kaldırdı, zincir kendiliğinden açıldı. Hemen kapıya yöneldi, yüzünü dışarı çıkardı.

23. (Çocuk), baş <açık> ayak yalın ovada yürüyordu. Durmadan ağlıyor bu beyiti okuyordu:

24. <Ey> Muhammed, ben <senin> yolunda <ve> izinde koşar<ken> sana ulaşmakta takatim kalmadı. Ah! Ne yapayım?” dedi ya.

25. Onun yüzü sararmış, o zavallı <ve> toy <çocuğ>un ağzından köpük akmış, başı dönmüştü ya.

26. Kervan ulaşınca bu çocuğu baş <açık> ayak yalın, tek başına yürürken gördü ya.

27. Kervandakilerden biri koştu, gelip çocuğu gördü: “Çocuk burada bir başına<sin>, sana ne oldu?” dedi ya.

28. “Çok kararsız kaldım (bir anlam veremedim), ya Ahmed ya <da> Muhammed <diye> sayıklıyorsun; <senin> neyin var?” dedi ya.

29. Çocuk o sırada ah çekti, “Ey can azizler! O Muhammed aranızda mı?” dedi ya.

30. “Ben <onun> yüz<ü>ne hasret garip <bir> âşığ<ım>, Muhammed hanginizdir? Bana söyleyin!” dedi ya.

31. “Üç gündür hiçbir şey yemiyorum.” dedi. Kervandakiler şevki<nin> galip geldiğini anladı<lar>.

32. Kervandakilerden biri bir iki parça bir şey (yiyecek ve su) getirdi, “Çocuk bun<lar>ı ye. dedi.” <Çocuk> “Yemem!” demişti ya.

33. Kervandakilerin hepsi yemek, yemek için oturdu; çocuk sürekli ağladı, “İsrar etmeyiniz!” dedi ya.

34. <Ey> dostlar, siz beni daha fazla sıkmayınız. Ant içip biliniz, <beni> mazur görünüz.” dedi ya.

35. Kervandakiler konuştular: “Ey çocuk!” dediler. “Yol uzaktır, <bunu> bil <ve> sen yemek ye!” dedi<ler> ya.

36. “<Ey> cahil çocuk, yemek yemesen buradan oraya gidemezsin; uzun yolda kalırsın.” dedi<ler> ya.

37. “Yedi gün yedi gece durmadan oraya <doğru> yürürsün. Medine’ye <doğru> yolda korkusuzluk hissetsen” dedi<ler> ya.

38. “Ey dostlar, azizler şimdi size ‘Bizleri Hak yüz<ü>ne ulaştır<ın>!’ <diye> emrolunmuştur.” dedi ya.

39. “Ey çocuk Muhammed’in şehrine giderse<n> gel, bizimle yürü!” dediler ya.

40. “<Ey> dostlar, canımla birlikte sizinle gelirim, bu garip hâlimle yolda öleyim!” dedi ya.

41. Kervandakiler çocuğa ısrarla “Deveye bin!” <diye> söylediysele, “Binmem!” diye cevap verdi.

42. Kervandakiler yürüdü, çocuk çok koştu. Kervan, Medine<'ye> ulaşınca konakladı ya.

43. Âdet olduğu üzere kervandakiler bir şehre yaklaştığında bir kenarda konaklar, o gün <hiç> görünmezlerdi ya.

44. Kervandakilerden biri çocuğa “Ey çocuk, burada konaklıyorsunuz, yarın şehre gireriz.” dedi ya.

45. Çocuk, “<Ey> dostlar, siz yarın (şehre) varacağımı diyerek güzel söylüyorsunuz <ama> ben korkuyorum!” dedi ya.

46. “Ansızın ecel gelse <ve> bedenimden canımı alsa Muhammed'den mahrum kalacağım!” dedi ya.

47. Yahudi'nin <kendisinden> farklı <olan> oğlu deli divaneydi. Resul'ün yüzü<nü> (görmek) için sabırsızlanı<yor>du ya.

48. Açlık korku<su> yok, ova ve çöl<ler>de koşmuş; nasıl <bir> âşıktı <diye> <bu> çocuktan ibret al!

49. Çocuğa izin verdi, çocuk şehre<e> girdi. <Ancak> çocuk, Peygamber'in ölümüyle karşılaştı ya.

50. “<Ey> Muhammed!' diye selam versem diyip düşündü. Resul'ün yüzüne hasretti.” dedi ya.

51. O hizmetkâr Dihye'ydi, yüzünü yere dikti; kendinden geçip yere yığıldı, çocuk koşup geldi ya.

52. Çocuk başını kaldırdı, yüz yüze geldi; “Kendinde değilsin, gözünü aç!” dedi ya.

53. “Çocuk, ova <ve> çöl<lerde> gece gündüz yürüdüm; şükür<ler olsun>, yüzünü gördüm.” dedi ya.

54. O hizmetkâr ah etti, yüreği kan<la> doldu; feryat ile bağırdı, yüzü kan <gibi> oldu.

55. Resul'ün öleli üç gün olmuştu, hizmetkâr sırrını gizledi; “Eğer söylesem!” dedi ya.

56. “Ben Muhammed değilim, hakir <bir> hizmetkârım. Muhammed'e götürüyüm!” diye kolunu tutup geldi ya.

57. Mescit önüne geldi, yavrum burada durdu; “İçeri gireyim, haber vereyim.” dedi ya.

58. “İzin isteyip geleyim, sen<i> alıp gideyim; ne dilersen yapayım!” diyerek mescide girdi ya.

59. Yahudi, bütün sahabeler oturup Resul için ağlar<ken> Dıhye girip geldi ya.

60. Dıhye bunları gördü, o da durup ağladı. Peygamber’in matemi yeniden hatırlandı ya.

61. Dıhye, Ali’ye “Yedi yaşında çocuk, Resul’ü göreyim diye uzak yerden geldi.” dedi ya.

62. “Resul’ün göçtüğünü söylemedim eğer söyleseydim, onu yıkardım ya.”

63. “Yedi gün yedi gece su <içmemiş> ve yemek yememiş; Resul’ü görmemiş, (onun öldüğünü) nasıl söylersiniz?” dedi ya.

64. Ali, “Ben çıkıp çocuğun kolundan tutup mescide gireyim.” dedi. Hepsini “İyi <fikir>!” dedi ya.

65. Ali kapıya çıktı, çocuk Ali’yi gördü; hemen selam verdi: “Ey Muhammed!” dedi ya.

66. Hazretin (Hz. Muhammed’in) adını duyunca Ali kendinden geçti; göz<ün>den kan<lı> yaş<lar> aktı, çocuğ<u> götürdü ya.

67. Mescide getirdi, “Oğlum ol!” dedi ya. “Yavrum, evladım Resul göçtü!” ya.

68. Şehzadeler girip yanında oturdular. Boynuna sarılıp “Ey kardeş!” dedi<ler> ya.

69. “Muhammed’in evladı, oğlusunuz.” Çocuk baktı, durmadan ağladı ya.

70. “Yedi gün yedi gece yürüdüm, su <içmedim> yemek yemedim. <Onun> yüzünü bir kez görmedim, <şimdi> nasıl yapayım?” dedi ya.

71. “<Ey> dostlar, bu pişmanlık, bu hasret, bu mihnet ne<dir>? Mahrum olmak<tır>!” dedi ya.

72. Çocuk “Dertli canımı ne yapayım? Ahiret yolunu tutayım; aşk ateşinde yanayım!” dedi ya.

73. “Mertçe güvendim, canımı kurban ettim!” <diyerek> iman ile meşgul oldu; dostlar ağlamaya başladı ya.

74. Çocuk dünyadan göçtü, bütün âlem ağladı; cenazesini kaldırıp mezara koydu ya.

75. Ali gece <bir> rüya gördü, dostlara anlattı: “(Çocuk), Hazret<in> (Hz.

Muhammed) dizinde oturmuştu.” dedi ya.

76. <Ey> Muhammed<'in> ümmeti, sen <onu> bir an anmazsın. Zenginleşirsin ancak kalmazsın, ömrün yel gibi geçti ya.

77. <Ey> kul âlemi o gün gelir; müminlerin en hayırlısı, *Biz O'na (Allah'a) döneceğiz* <şeklinde> Kuran'da ifade edilmiş<tir> ya.

Bitti, tamamlandı.

V. Dizin-Sözlük

Sıra: a ā b c ç d e ê f g ğ h ĩ ĵ i ĩ j k ħ l m n ŋ o ö p r s ş s t t u ü v w y z z z z

A/Ā/'A/'Ā

āb	(<Far.) su ā. 17, 32, 63, 70	değişimiyle) → * <i>üs+tün</i> > * <i>üs+t</i> ;
'acāyib	(<Ar. <i>'acā'ib</i>) şaşılacak, anlaşılmaz 'a. 12, 28	* <i>as+tın</i> > * <i>as+t</i> . 2. Çağ. <i>al+ığa</i> > <i>all+ığa</i> , <i>al+ıda</i> > <i>all+ıda</i> (ikizleşme) + <i>ll</i> + <i>ld</i> : <i>all</i> > <i>ald</i> KAÇALİN 1990, 258-259) ön, huzur, karşı a. ığa 57
aç-	(<ET. <i>aç-</i> ED 18b; <AT. * <i>haç-</i> VeeWT 3b) açmak a.-dı 6, 10, a.-kıl 52	'ālem (<Ar.) dünya, âlem 'ā. 74 'ā. i 77
açıl-	(<Uyg. T. <i>aç-ıl-</i> ED 26b) açılmak a.-dı 22	'aleyk (<Ar.) üzerine 'a. ('a. al) 50
'ādet	(<Ar.) âdet, gelenek, alışkanlık 'ā.dür 43	'Alī (<Ar.; ö.i.) Hz. Ali, Ebu Talib'in oğlu, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, dördüncü halife 'A. 64, 65, 66, 75 'A. ğa 61 'A. ni 65
ağ(ı)z	(<ET. <i>ağız</i> ED98a; <AT. * <i>āğız</i> TEKİN 1995, 171) ağız a. ıdın 25	altun (<ET. <i>altu:n</i> ED 131a) altın a. 11
āh	ah, feryat ā. 24, ā. (ā. ur) 29, 54	amān (<Ar.) korkusuzluk, eminlik a. (a. bol) 37
āh ur-:	(=Far. <i>āh zeden</i> ECKMANN, § 29) ahlakmak, feryat etmek	anğa zm. ona; bk. ol
Ahmed	(<Ar.; ö.i.) İslam peygamberi Hz. Muhammed A. 28	anda zm. onda, orada, o zamanda; bk. ol
aķ-	(<ET. <i>aķ-</i> ED 77b) akmak a.-ıp 25 a.-tı 66	anı zm. onu; bk. ol
al-	(<ET. <i>al-</i> ED 124b) I. almak, elde etmek a.-dı 6, 10 a.-ıp 58, 64 II. ele geçirmek, kaplamak, etkilemek a.-ıpdur 4 III. yardımcı fiil a.-ğil ('ibret a.) 48 a.-sa (cān a.) 46 a.-sam ('aleyküm) 50 IV. yeterlilik fiili a.-mas sēn (yēte a.) 36	anırğ zm. onun; bk. ol
ald	(<ET. <i>al</i> ED 121a; <AT. * <i>hāl</i> TEKİN 1995, 172; 1. <i>ald</i> < <i>āl+d</i> <* <i>al+t</i> <* <i>al+tın</i> (yanlış hece bölünmesi) ve <i>-t</i> > <i>-d</i> (ses	ant (<Uyg. T. <i>and</i> ~ <i>ant</i> ED 176a) yemin a. (a. iç) 1834
		ara (<ET. * <i>a:ra</i> ED 196a; <Orh. T. <i>ara</i> "arasında" <* <i>ār-a</i> <* <i>ār-</i> "arasından geçmek, çapraz geçmek" TEKİN 2000, § 193 <AT. * <i>hāra</i> TEKİN 1995, 173) ara, iç, toplu bulunan nesnelerin veya kişilerin içi a. nğızda 29

- aş-** (<ET. *a:ş-* ED 255a; <AT. **āš-* TEKİN 1995, 172) aşmak, ileri gitmek a.-tı (ğaddin a.) 15
- ‘āşık** (<Ar.) âşık, tutkun, seven ‘ā. 20, 30, 48 ‘ā. dur 9
- āşinā** (<Far.) bildik, tanıdık ā. (ā. kültür) 5
- at** (<ET. *a:t* ED 32b; <AT. *āt TEKİN 1995, 172) ad, isim a. 13 a. dın 5 a. dur 2 a. 1 2 a. 1dur 4 a. m 6, 10, 66 a. mı 7
- ay-** (<ET. *ay-* ED 266a) söylemek, demek, anlatmak a.-dı 4, 5, 16, 34, 41, 44, 45, 50, 61, 64, 72, 75, 77 a.-dılar 35 a.-dılar (söz a.) 41 a.-gül 3, 13 a.-sam mèn 62
- ayağ** (<DLT *aḍaḡ* CTD III, 5; <ET. *adaḡ* ED 45a) ayak → **ayağ** a. m 19
- ayaḡ** (<DLT *aḍaḡ* CTD III, 5; <ET. *adaḡ* ED 45a) ayak → **ayağ** a. 23, 26
- ayma-** (<ay-ma-; → <ET. *ay-* ED 266a) söylememek a.-dım 62
- ayt-** (<ET. *ay-t-* ED 268b) söylemek a.-a sizler 45 a.-dı 20 a.-iñg 30 a.-sam 55 a.-ur sèn 28
- ‘azīz** (<Ar.) muhterem, değerli (kişi) ‘a. ler 29, 38
- B**
- baba** (<Uyg. T. *baba* VeeWT 53a; <*yansıma GÜLENSOY I, 99) baba b. 3, 5 b. m 8, 12, 15, 16
- bağla-** (<DLT *ba-ğ+la-* CTD III, 63; <Uyg. T. *bağ+la-* ED 314b; <Orh. T._{IB 14} *bā-* “bağlamak” TEKİN 2000, § 45; <AT. *bāğ <**bā-* TEKİN 1995, 172) (iple) bağlamak; (kapı) kapatmak b.-dı (eşekni b.) 19 b.-dı (kol ayağın b.) 19 b.-dım (bèl b.) 73
- bar** (<ET. *ba:r* ED 353a; <AT. *bā-r TEKİN 1995, 172) var, mevcut b. 28, 29
- bar-** (<ET. *bar-* ED 354a) varmak, ulaşmak b.-ayın 58 b.-dı (dünyādın b.) 74 b.-ur 13 b.-ur érse 39
- barça** (<ET. *bar+ça* ED 356b) zm. hepsi b. 74 b. sı 33, 64
- baş** (<ET. *baš* ED 375a) baş, kafa b. 23, 26 b. m 22, 52
- bèl** (<Doğu T._{Seng. 144r16} *bèl* <Har. T._{ME 28-6/NF 325-12} *bèl* <DLT *bèl* CTD III, 70 <ET. *bé:l* ED 330a; Yenisey Yzt._{Uyuk-Turan 2} *bé:l* TEKİN 2000, § 11, § 54) bel b. (b. bağla) 73
- bér-** (<ET. *bér-* ED 354b; <Orh. T. *ber-* ~ *bir-* [bè:r-] TEKİN 2000, § 56; <AT. **bè:r-* TEKİN 1995, 182) vermek b.-di (ruḡşat b.) 49
- bérme-** (<bér-me-; → <ET. *bér-* ED 354b) vermemek b.-iñgiz (teşviş b.) 34
- besī** (<Far.) pek çok, çok fazla b. 42
- beyt** (<Ar.) ed. Aynı ölçüde yazılmış, anlamca birbirine bağlı iki dizeden oluşan nazım birimi b. 23
- bıçak** (<Doğu T._{Seng. 144r7-9} *bıçak* ~ *biçek* <Har. T._{ME 35-8/NF 118-2} *bıçak*; Kıp. T._{CC/IM} *bıçak* KTS 29 <DLT *biçek* CTD III, 72 <Uyg. T. *bıçak* <*biç-* ~ *biçek* ED 293b; *bıçak*, *biçek* “çakı” <*bi* “bıçak” +çak/+çek GABAIN, § 46 *biçek* “iğne” <**bī+çek* KAÇALIN, 910) bıçak b. 10
- bī-gāne** (<Far. *bī-* + Far. *gāne*) ilgisiz, kayıtsız, uzak; farklı b. 47
- bī-ḥōd** (<Far. *bī-* + *ḥōd*) kendinden geçmiş olan, baygın b. (b. bol) 11
- bī-hūş** (<Far. *bī-* + Far. *hūş*) şaşkın, sersem b. 52 b. (b. bol) 51
- bī-ḡarār** (<Far. *bī-* + Ar. *ḡarār*) kararsız b. 28
- bil-** (<ET. *bil-* ED 330b) bilmek, anlamak b.-di 31 b.-gil 35 b.-ingiz 34
- bile** (<ET. *bir+le* ED 364b) e. ile →

- bilen, birlen** b. 11 b. (cânım b.) 40 b. (feryād b.) 54
- bilen** (<bir+le+n → <ET. *bir+le* ED 364b) e. ile → **bile, birlen** b. (ğalım b.) 40
- billāh** (<Ar.) “Allah için, Allah hakkı için” anlamında bir yemin sözü b. 16
- bir** (<Doğu T. *bir* ECKMANN, § 54/a; <ET. *bi:r* ED 353b; *bir* GABAIN, § 202; <Orh. T. *bir* [bīr] TEKİN 2000, § 58; <AT. *bīr TEKİN 1995, 183) I. bir b. 1, 2, 4, 43, 54, 76, b. (b. eki) 32 II. bir kez b. 43, 70
- birāder** (<Far.) kardeş b. 68
- birlen** (<bir+le+n → <ET. *bir+le* ED 364b) e. ile → **bile, bilen** b. (bizniñ b.) 39, b. (feryād b.) 8 b. (sizniñ b.) 40
- bismillāhi’r-rahmani’r-rahīm** (<Ar.) esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla b. 125a/1
- bī-ṭakat** (<Far. *bī-* + Ar. *ṭakat*) güçsüz, kuvvetsiz b. 17
- bitil-** (<Doğu T. ^{Seng. 348r24} *bitil-*; <Har. T. ^{NE 337-1} *bitil-* <DLT *biti-l*- CTD III, 74; <ET. *bit+i-l* <*bit “yazı fırçası” <Ç. *piet “fırça” DS 104a; ED 305a; OTWF II, 767; → *biti-* TEKİN, Mak. II, 230) yazılmak b.-di 11, b.-genni 7, b.-ip turur 9
- biz** (<ET. *biz* ED 388a; GABAIN, § 189; <Orh. T. *biz* TEKİN 2000, § 271; <AT. **bi+z* TEKİN, Mak. I, 30, 190) zm. biz b. 44, b. ge 38, b. niñ 39 **miz** (<biz) m. (tüşer m.) 44
- bol-** (<ET. *bol-* ED 331a; <Orh. T. *bol-* [böl]- TEKİN 2000, § 49; <AT. **bōl-* TEKİN 1995, 177) I. olmak b.-dı 6, 10, b.-dı (ne b.) 27 II. olmak, imek fiili (cevheri fiil) b.-ur (kaysı b.) 30 II. olmak, yardımcı fiil b.-ayın (ḥalāş b.) 21, b.-dı (dīvāne b.) 16, b.-dı (meşgūl b.) 73, b.-dı (tāze b.) 60, b.-dı (yüzleri ḳan b.) 54, b.-ğıl (ferzend b.) 67, b.-sañğ (amān b.) 37, b.-up (bī-ḥōd b.) 11, b.-up (bī-hūş b.) 51
- bolmak** (<bol-mak; → <ET. *bol-* ED 331a) olma, yardımcı fiil b. (maḥrūm b.) 71
- bota** (<Doğu T. ^{Abuş, 64b} *bota* “oğul” ^{Seng. 130r25} *bota* “beçe ve ferzend-i ādāmī ve sāyir ḥayvānat ‘umumān ve beçe-i şütür ḥuşuşān ^{SS 76} *bota* “yavru, bala, beçe; bī-gāne” <Har. T. ^{ME 7-2} *bota* ^{NF 91-6} *boda* “deve yavrusu” ATA 1998, 73; <Kıp T. ^{IM/ KK/TZ} *bota* “deve yavrusu” KTS 35 <DLT *botu* “deve yavrusu” CTD III, 77; *botu*: (*poto:) <AT. *bōto TEKİN 1995, 177 *bota* “oğul, yavru” <*bōto*, *bod* KAÇALIN, 913; *botam* [Seng. 130r29] “is used to addressed a dying son, obviously in a purely metaph. sense” ED 299a) oğul, çocuk b. m 3, 57, 67
- boy(u)n** (<ET. *boyın* ED 386b; <AT. *bōyin TEKİN 1995, 177) boyun, başın gövdeyle bağlantı kısmı b. 1ğa (boynığa) 68
- boz-** (<DLT *boz-* CTD III, 78; <ET. *buz-* (**bu:z*) ED 389b; <Orh. T. *buz-* TEKİN 2000, 242) bozmak, tahrip etmek b.-dı 6, 10, b.-ğan (ḥaṭ b.) 7 b.-ğan erür 9
- bozla-** (<**boz+la-*; <Doğu T. ^{Seng. 133v19} *bozla-* ^{SS 80} *bozlamak* “deve yavrusını çağırmaq, sağudan bozlamak, yavralmaq” <Kıp T. ^{TZ} *bozla-* “kükremek, azmak” KTS 35; <DLT *bozla-* CTD III, 78; <Uyg. T. *bozla-* “(deve için) bağırmaq” OTWF II, 433; *bozla-*: (?*bo:zla-*) ‘to bellow’ <**bo:z*; *Osm. bozla-* ~ (*once bozula-*

- TTS I 117, II 166*) ED 392a; *tive bozlamağı* “devenin yavrusunu çağırması” ÖZÖNDER, 74; *bozla-* “matemlilerde sağı sağıp hazin avaz ile inlemek”; *bozla-* “(deve için) bağırarak” <*boz+la- ÖZYETGİN, 410₁₀₆; <böz+la- KAÇALİN, 914; *bozla-* “(deve) bağırarak” <*boz(u)+la- GÜLENSOY I, 167) bağırarak, inlemek b.-dı 54
- bu** (<ET. *bu*: ED 291b; <Uyg. T. *bo* GABAIN, § 190; <Orh. T. *bu* TEKİN 2000, § 272; <AT. *bō TEKİN 1995, 177) I. sıf. bu b. 2, 4, 8, 9, 12, 13, 20, 23, 40, 71
- II. zm. bu b. larını 60 b. nı 71, 71 b.(**munı** <mu [**<bu**] ‘bu’ +nı; <DLT *munı → *mūnı* ~ *būnı* (Accusative) <*bu* CTD III, 79) 2, 3, 3, 5, 32
b. (**bunda** <bu+n+da; DLT *munda* (Locative) <*bu* CTD III, 79) 57
b. (**munda** <mu [**<bu**] ‘bu’ +n+da; <DLT *munda* (Locative) <*bu* CTD III, 79) 27, 36, 44
b. (**mundın** <ET. *mu+n+dın* ED 291b-292b; <Uyg. T. *munta* ~ *muntada* ~ *muntuda* GABAIN § 190; <Orh. T. *bunta* TEKİN 2000, § 314, § 315) 21
- bunda** zm. bu; bk. → **bu**
- C**
- ciger-bend** (<Far. *ciger+bend*) kalp, yürek; oğul c. i 69
- cüdā** (<Far.) ayrı, ayrı düşmüş c. (c. yörü) 26
- cühūd** (<Ar.) Yahudi c. 1, 2, 3, 4, 6, 6, 9, 10, 14, 18, 59 c. nıñg 47
- cümle** (<Ar.) bütün c. 59
- cādū** (<Far.) cadı, büyücü
c. dur (sihr-i c.) 4
- cān** (<Far.) can, ruh c. 29 c. im 21,40, 72 c. imğa 14 c. imnı 73 c. imnı (c. al) 46
cān al-: öldürmek
- cenāze** (<Ar.) insan ölüsü; tabut c. sin 74
- çık-** (<DLT *çık-* CTD III, 93; ¹*çık-* “to go out, to come out” → <ET. *taşık-* ED 405b; *çık-* <*taş+ık-* OTWF II, 496; *çık-* “çıkılmak; doğmak” <*taş+ık-* ÖZYETGİN, 432₁₄₄; *çık-* “çıkılmak” <*taş+ık-* KAÇALİN, 924) I. (dışarı) çıkmak ç.-ay 64
- ç.-tı 22, 65
II. ortaya çıkmak, görünmek ç.-tı 2
- çüst-cüy** (<Far. *cüst* <*cüsten* + *cüy* <*cüyiden*) arayıp sorma, araştırma ç. unğda 24
- D**
- dê-** (<Doğu T. ^{Abuş.117a/Seng. 227r7} *dê-* <Har. T. ^{ME 107-6} *tê-* <DLT ^{NF 399-2} *te-* <DLT *tê-* CTD III, 183 <ET. *t*’:- (*dê*:-) ED 433b <Orh. T. *te-* ~ *ti-* [tê:-] TEKİN 2000, § 56 <AT. *tê:- TEKİN 1995, 182; *dê-* “demek” <*tê*: KAÇALİN, 929) demek,
- söylemek, anlatmak d.-ben 4, 5, 53, 61, 72 d.-p 41, 50, 50, 56, 58 d.-p sizler 45 d.-r 3 d.-r sizler 63 d.-senğ 58
- dêk** (<Doğu T. *dêk/g*, Nevayi’den önce genellikle *têg* ECKMANN, § 69/a; <Har. T. ^{ME 88-3} *têg* ^{NF 7-5} *teg*

- dem** (<DLT *tēg* CTD III, 183 <ET. *teg* ED 475a) e. Gibi d. (yél d.) 76 (<Far.) zaman, an d. 20, 29, 76 d. de 13
- der-hāl** (<Far. *der-* + Ar. *hāl*) derhal, hemen d. 22
- Dihye** (<Ar.; ö.i.) “Dihyetü'l-Kelbî” olarak da bilinen Dihye bin Halife bin Ferve el-Kelbî adlı sahabe (öl. 670), yakışıklılığı ve Cebrail'in birçok kez onun suretinde Hz. Muhammed'e görünmesiyle meşhurdur. d. 51, 59, 60, 61
- dīdār** (<Far.) yüz, çehre d. ğa 30, 38 d. ığa 47, 50 d. ın 53, 70
- dil** (<Far.) gönül d. 16
- dīvāne** (<Far.) deli, çılgın d. 47 d. (d. bol) 16
- dünyā** (<Ar.) dünya, yerküre d. dın 74
- E/Ē**
- ê-** (<Doğu T. ^{Abuş, 20b ~ 26b} *êr-(di) ~ ê-(gen)* <Har. T. ^{ME 206-5} *êr-* ^{NF 273-5} *er-* <DLT *er-* “be, become” CTD III, 25 <ET. ¹*er-* “to be” ED 193b <Orh. T. *er-* TEKİN 2000, § 52) olmak, imek fiili (cevheri fiil) → **êr-** ê.-mesdür (sihr ê.) 5
- ecel** (<Ar.) ecel, vade e. 46
- êge** (<Doğu T. ^{Abuş 28b-16b} *ige ~ eye* ^{Seng. 108v2/SS57} *ige* <Har. T. ^{ME 82-4-206-5-42-} *ide* “sahip” ~ *idi* “Tanrı” ~ *ie* “sahip” YÜCE 128, 132 NF 212-8~82-7 *idi* ~ *êde* <DLT *idi* CTD III, 32; <ET. *idi* ED 41a; <Orh. T. *idi* [ê:di] TEKİN 2000, § 56; <AT. ⁵**ê:di* TEKİN 1995, 181) sahip, malik ê. si 13
- eger** (<Far.) eğer, şayet e. 55, 62
- êki** (<Doğu T. *iki* ~ *ikki* ECKMANN, § 54/a; <Har. T. ^{ME 8-2} *iki* ^{NF 5-6-6-11} *ekki* ~ *eki* <DLT *ekki* CTD III, 21 <ET. *ekki* ED 101b; *iki*, *eki* GABAIN, § 202; Yenisey Yzt. ^{Tuva 13} *ê:ki* TEKİN 2000, § 11 <AT. ⁵**ê:ki* TEKİN 1995, 181) iki (2) ê. (bir ê.) 32
- êl(i)g** (<Doğu T. ^{Abuş, 29b/Seng. 112v3} *êlik* <Har. T. ^{ME 109-6/NF 29-6} *el(i)g* <DLT *elig* CTD III, 22 <ET. *elig*?*élig* ED 140b <Orh. T. *elig* TEKİN 2000, 243) el ê. ige (êlge) 10
- êlt-** (<Doğu T. ^{Abuş, 32b/Seng. 111r20} *êlt-*
- <Har. T. ^{ME 4-2/NF 29-6} *êlt-* ^{NF 185-3-103-16} *elet-* ~ *elt-* <DLT *êlet-* CTD III, 22 <ET. *elt-* ~ *êlt-* ED 132a; → *êlet-* (?*êlt-*) ED 132a <Orh. T. *elt-* ~ *ilt-* [êlt-] TEKİN 2000, § 55) iletmek, götürmek ê.-ey 56 ê.-ip 74
- êmdi** (<Doğu T. ^{Seng. 114v25} *êmdi* <Har. T. ^{NF 6-3} *êmdi* <DLT *amdi* ~ *imdi* (Oğuz) CTD III, 8 <ET. **am+tu* ED 156b <Orh. T. *amtu* <**am+tu* **am* “şu an” TEKİN 2000, § 179) zf. şimdi, şu an ê. 38
- êr-** (<Doğu T. ^{Abuş, 20b ~ 26b} *êr-(di) ~ ê-(gen)* <Har. T. ^{ME 206-5} *êr-* ^{NF 273-5} *er-* <DLT *er-* “be, become” CTD III, 25 <ET. ¹*er-* “to be” ED 193b <Orh. T. *er-* TEKİN 2000, § 52) olmak, imek fiili (cevheri fiil) → **ê-** ê.-di (‘âşık ê.) 48 ê.-di (dahye ê.) 51 ê.-di (dīvāne ê.) 47 ê.-di (ġālib ê.) 31 ê.-di (hāşır ê.) 7 ê.-di (kılmışlar ê.) 55 ê.-di (kılur ê.) 62 ê.-di (körmes ê.) 43 ê.-di (kün ê.) 55 ê.-di (müştāk ê.) 50 ê.-di (oçur ê.) 1, 23 ê.-di (olturup turup ê.) 75 ê.-di (ser-gerdān ê.) 25 ê.-di (têp ê.) 32 ê.-di (turur ê.) 1 ê.-di (yalıng ê.) 23, 26 ê.-di (yıglar ê.) 23, 69 ê.-di (yoç ê.) 47 ê.-di (yörür ê.) 23, 26 ê.-mes mên 55 ê.-miş (yêti kêçe kün ê.) 63 ê.-se (barur ê.) 39 ê.-ür (‘âşık ê.) 30 ê.-ür (bozğan ê.)

9 è.-ür (müştāk è.) 30
 è.-ür (üç keçe kundüz è.) 31
est (<Far. *esten*) *esten* fiilinin üçüncü
 teklik kişide aldığı şekil: -Dir,
 vardır
 e. (şod e.) 129a/8
êşik (<Doğu T. ^{Seng. 106v21} *êşik* <Har. T. ^{NF}
 110-9 *êşik* <DLT *êşik* CTD III, 28
 <ET. *êşik* ED 260a <AT. **ê:şik*
 TEKİN 1995, 181; *êşik* “eşik,
 kapı” <**ê:ş-i-k* KAÇALİN, 938)
 kapı è. ke 22, 65 è. ni 19
êşit- (<Doğu T. ^{Seng. 106r13} *êşit-* <Har.
 T. ^{ME 138-5} *êşit-* ^{NF 69-17 ~ 2-6} *êşit-* ~
işit- <DLT *êşit-* CTD III, 28 <ET.
êşid- ED 257b <Orh. T. *eşid-* ~
işid- [êşid-] TEKİN 2000, § 55)

fermān (<Far.) emir, buyruk f. (f. ol) 38
feryād (<Far.) sızlanma, haykırma
 f. 8, 54 f. (f. kı1) 12
ferzend (<Far.) oğul, çocuk

ġāfil (<Ar.) gafil, gafflette bulunan ġ. 8,
 12
ġālib (<Ar.) yenen, alt eden ġ. 31

ḥaber (<Ar.) haber ḥ. (ḥ. kı1) 57 ḥ. ni 62
ḥadd (<Ar.) sınıır, had, derece ḥ. in 15
ḥādīm (<Ar.) hizmet eden ḥ. 51, 54, 55,
 56
Ḥaḳ (<Ar. *ḥaḳḳ*; ö.i.) Allah, Tanrı Ğ.
 38
ḥāl (<Ar.) hâl, durum, vaziyet ḥ. im
 40 ḥ. inġ 28 ḥ. nı 8
ḥalāş (<Ar.) kurtulma ḥ. (ḥ. bol) 21
ḥalk (<Ar.) halk, insanlar ḥ. ı 33
ḥāşır (<Ar.) söyler veya okurken dili
 tutulan ḥ. 7
ḥasret (<Ar.) hasret, özlem, özleyiş ḥ. 71

işitmek, duymak è.-ti 2, 66
êy (<Doğu T. ^{Seng. 56v26} *êy* <Har. T. ^{NF 4-4}
ey <DLT *ay* CTD III, 17 <Uyg. T.
^{2ay} “exclamation” ED 265b) ünl.
 ey! è. 3, 5, 5, 29, 38, 39, 68
eyā (<Far.) ünl. ey! e. 44
eyle- (<**ed+le-*; <Doğu T. ^{Seng. 56r7} *eyle-*
 <Har. T. ^{ME 64-1} *eyle-* <DLT *edle-*
 <*ēd* ~ *ed* “manufactured; good
 omen” CTD III, 19 <Uyg. T.
edle- ED 57a; *edle-* <*e:d* ED 57a;
eyle- “eylemek, etmek, yapmak”
 <**ed+le-* <ÖZYETGİN, 468, ²⁰⁸
eyle- “eylemek” <**ed+le-*
 KAÇALİN, 939) eylemek,
 yardımcı fiil e.-nġiz (ma‘zür e.)
 34

F

f. 35 f. i 69 f. im 67
fidā (<Ar.) uğruna verme, kurban
 f. (f. kı1) 21

G/Ġ

ġarīb (<Ar.) zavallı, kimsesiz ġ. 25, 30,
 40
ġūr (<Far.) mezar g. da 74

H/Ḥ/Ḧ

ḥaḩ (<Ar. *ḥaḩḩ*) yazı ḥ. nı (ḥ. boz) 7
ḥatm (<Ar.) son, nihayet; ölüm ḥ. ıġa
 49
ḥayrān (<Ar.) şaşma, şaşkınlık ḥ. (ḥ. ḳal)
 9
ḥayru’l-mü’mīnīn (<Ar.) müminlerin
 hayırlısı ḥ. 77
ḥazret (<Ar.) hazret, saygı ifadesi ile
 büyüklere verilen unvan ḥ. 66, 75
heft (<Far.) yedi h. 61
helāk (<Ar.) helak, yok olma h. (h. kı1)
 62
hem (<Far.) bağ. da, de, ve de h. 60

her	(<Far.) her, bütün, hep; her bir h. 41, 58	hōş	(<Far.) hoş, güzel h. 64
hergîz	(<Far.) asla h. 17	hüb	(<Far.) güzel, hoş, iyi h. 45
hîç	(<Far.) hiç, hiçbir h. (h. nerse) 31	Hudây	(<Far.; ö.i.) Allah, Tanrı H. (yaratılan H.) 20

İ

ışık (<Ar.) aşk İ. 14, 72

i / İ / i

ibret	(<Ar.) ibret, kötü bir olaydan çıkarılan ders İ. (İ. al) 48		(Allah'a) döneceğiz." (K. 2/156) i. 77
iç	(<DLT <i>iç</i> CTD III, 31 <ET. <i>iç</i> ED 17a)	iş	(<Doğu T. ^{Seng.106v2} <i>iş</i> <Har. T. ^{ME2-2/NF16-2} <i>iş</i> <DLT <i>īş</i> CTD III, 35 <ET. ^{1i:ş ~ (? 1i:ş)} "work, labour" ED 254a <Orh. T. <i>iş</i> [īş] TEKİN 2000, § 58 <AT. * <i>īş</i> TEKİN 1995, 182) iş i.i 4 i. ni 12
iç-	(<DLT <i>iç-</i> CTD III, 31 <Uyg. T. <i>iç-</i> ED 19a) içmek i.-ip (ant i.) 34 i.-ti (ant i.) 18		
içün	(<DLT <i>üçün</i> CTD III, 58 <ET. <i>üçün</i> ED 28b; <i>üçün</i> <uç+u+n KORKMAZ, 35) e. için, -den dolayı i. 59	izle-	(<Har. T. ^{KE 3r3/NF 21-11} <i>izle-</i> <AT. * <i>īz</i> TEKİN 1995, 183; → <i>iste-</i> ED 243a; <i>izde-</i> "aramak" <* <i>īz+de-</i> [~* <i>īz+le-</i>] ÖZYETGİN 241 ⁴⁸⁶) aramak i.-p 15, 21
İmān	(<Ar.) inanma, inanç İ. ğa 73		
innā ileyh rāci'ün	(<Ar.) "Biz O'na		

K / K

kâğaz	(<Far.) kâğıt k. 11		<Doğu T. ^{Seng. 271v14} <i>karanġgu</i> "zulm ve târik" ^{SS 228} <i>karanġu</i> <Har. T. ^{ME} <i>karanġu</i> ¹⁷⁻⁵ <i>karanġu</i> ^{NF 402-12-229-13} <i>karanġgu</i> ~ <i>karanġku</i> <DLT <i>karanġku</i> (← <i>karanġgu</i> Xc.) < <i>kara</i> "black" [aswad] CTD III, 129 <Uyg. T. <i>karanġu</i> < <i>kara</i> ED 662b; <i>karanġu</i> 'dunkel, finster' < <i>kara</i> VeeWT 236b-237a; TMEN III, 1448; Osm. <i>karañu</i> "karanlık" <T. ve Mo. <i>kara</i> + Mo. <i>ñu(+i)</i> → Mo. <i>haranggu</i> , <i>haranggui</i> "karanlık" (Lessing, 935a) TUNA 1972, 227 ₂₂ ; <i>karanġgu</i> "karanlık" < <i>kara+ñgu</i> KAÇALIN, 953) karanlık
kal-	(<DLT <i>kal-</i> CTD III, 124 <ET. <i>kal-</i> ED 615b; Yenisey Yzt. ^{Elegest 19} <i>kāl-</i> TEKİN 2000, § 10, § 45 <AT. * <i>kāl-</i> TEKİN 1995, 173; <i>qal-</i> BERTA, 2.67) kalmak k.-dı 11 k.-dı (hayrān k.) 9 k.-dı (kātā k.) 14 k.-ğay mēn (maħrūm k.) 46 k.-ur sēn 36		
kalem	(<Ar.) kalem, yazı yazma aracı k. ni 6		
kan	(<DLT <i>kān</i> CTD III, 126 <ET. <i>ka:n</i> ED 629b <AT. * <i>kān</i> TEKİN 1995, 173) kan k. (k. yaş) 66 k. (yüregi k. tol) 54 k. (yüzleri k. bol) 55		
karanġu	(< <i>kara</i> 'kara' + Mo. + <i>ñgu</i> ;		k. (k. öy) 18, 19

- karanġu öy:** zindan
- karār** (<Ar.) karar, durma; sabır k. (k. kı) 17 k.1 47 k. 1m 13
- kārvān** (<Far.) kervan, kafile k. 33, 42
- kārvānī** (<Far. *kārvān*+ *-ī*) kervanı/ kafileyi oluşturan yolculardan her biri k. din 32 k. ġa 43 k. ler 27, 31, 35, 41, 42, 44
- kat** (<Uyg. T. *kat* ED 593b) ön, huzur k. inda 1
- kat-** (<Doġu T. ^{Seng.265v5} *kat-* “saġt şoden” <DLT *kat-* “be hard” CTD III, 133; <Uyg. T. ²*kat-* “to be hard, firm, tough” ED 595b; *kat-* “katılaşmak, sertleşmek” ÖZYETġİN, 500₂₆₂) katılaşmak, katı olmak k.-a (k. kıl) 14
- kata kal-:** kaskatı kesilmek, donup kalmak
- kayda** (<kay [*<kanyu <*ka*] ‘hangi’ +da; <Doġu T. ^{Abuş. 147b} *kayda* “kanda” <DLT *kayda* ~ *kanda* ~ *kayüda* “where?” CTD III, 126 <ET. *kayda* ED 675a; <³*kay* ED 674a See *ka:nyu:* ED 632b; *kanyuda* GABAIN, ř 194; *kay/kayu* “hani, hangi?” +da <*ka ECKMANN, ř 64/c; <*ka GÜLENSOY 2007, 706; → Abuş. 147a *kay* ~ *kayu* “kankı”; *kay* “hangi(si), nere” <*kanyu*, *kayu* “hangisi” <*kanyu*; KAÇALİN, 956, 957) zm. nerede, hani k. 13
- kaysı** (<kay [*<kanyu <*ka*] ‘hangi’ +sı; <Doġu T. ^{Abuş. 147a} *kaysı* “kankı”; → Abuş. 147a *kay* ~ *kayu* “kankı”; ET. ³*kay* ED 674a See *ka:nyu:* ED 632b; *ka: *kanyu* ~ *kayu* ~ *kayo* (Br.) GABAIN, ř 194; *kaysı* <*kay/kayu* “hani, hangi?”+sı <*ka ECKMANN, ř 64/c; <*ka GÜLENSOY 2007, 706; *kay* “hangi(si), nere” <*kanyu*, *kayu* “hangisi” <*kanyu*; KAÇALİN, 956, 957) zm. hangi(si) k. 30
- kēbi** (<ET. *ki:b+i* ED 686a; <AT. **kē:p* TEKİN 1995, 182) e. gibi k. 9
- kēçe** (<kēç+e; <Doġu T. ^{Seng. 312v8} *kēçe* “şeb” <Har. T. ^{ME 46-42} *kēce* ^{NF 15-9} *kēce* <DLT *kēce* “night” CTD III, 99 <ET. ³*kēçe* <²*kē:ç-* (*gé:c*) “to be late” ED 694b <Orh. T. *kiçe* [kē:çe] TEKİN 2000, ř 55 <AT. **kē:çe* TEKİN 1995, 182; *kiçe* <*kiç* “late” +e “ancient suffix of the adverbs”: Orkh. *kiçe* “in the evening” (> Trkm. *ġice*, Az. *gece*, Turk. *gece* “night”) <AT. *kiçe* “late” in the phrase *ür kiç* “a long time” <*kēç TEKİN Mak. I, 293) gece k. 75 k. (k. kündüz) 53 k. (üç k. kündüz) 31 k. (yēti k. kün) 63 k. (yēti k. kündüz) 37
- kefk** (<Far.) köpük k. i 25
- kēl-** (<Doġu T. ^{Seng. 315v8} *kēl-* <Har. T. ^{ME} *kel-* <DLT *kel-* CTD ^{137-2/NF 438-17} *kel-* ED 715b <Orh. T. *kel-* TEKİN 2000, ř 52; *kel-* BERTA, 2.49) gelmek k. 39 k.-di 51, 56, 57, 59, 61 k.-eyin 58 k.-ip 27 k.-se (ecel k.) 46 k.-ür 77
- kēltür-** (<kēl- ‘gelmek’ -tür-; <Doġu T. ^{Seng. 315v29} *kēltür-* <Har. T. ^{ME} *keltür-* ⁵⁻³ *keltür-* ^{NF 161-11-341-8} *keltür-* ~ *keldür-* <DLT *keltür-* <*kel-* CTD III, 101 <ET. *keltür-* (*g-*) <*kel-* ED 716b; *keltür-* ~ *kelür-* “getirmek” <*kel-tür-* ÖZYETġİN, 512₂₈₂) getirmek k. (āřinā k.) 5
- āřinā kēltür-:** ortaya çıkarmak k.-di 32, 67
- kemīne** (<Far.) āciz, hakir; zavallı k. 56
- kenār** (<Far.) kenar, kıyı k. ġa 43
- kervān** (<Far.) kervan, kafile k. 26
- kēt-** (<Doġu T. ^{Seng. 311v2} *kēt-* <Har. T. ^{ME} *kit-* ^{NF 356-16} *kēt-* <DLT *kēt-* CTD III, 104 <Uyg. T. ²*kēt-* (*g-*) “to go” ED 701a <AT. **kē:t-* TEKİN 1995, 182; *ket-* BERTA, 2.51) gitmek k.-ti (özündin k.) 66

- kıbâb** (<Ar.) bodrum, mahzen k. 19
- kıl-** (<DLT *kıl* CTD III, 136 <ET. *kıl*- ED 616a; *qıl*- BERTA, 2.70) I. yapmak, oluşturmak, inşa etmek k.-ay 70 k.-ay (ne k.) 24 k.-ayın 58 k.-ayın (neçük k.) 15 II. kılmak, etmek, yardımcı fiil k.-ay (haber k.) 57 k.-ayın (taleb k.) 15 k.-ayın (fidâ k.) 21 k.-dı (feryâd k.) 12 k.-dı (nazar k.) 69 k.-dı (nevha k.) 20 k.-dı (pâre k.) 8 k.-dı (sefer k.) 67 k.-dı (selâm k.) 65 k.-dı (zârî k.) 20 k.-dim (kurbân k.) 73 k.-ğan (sefer k.) 62 k.-ıp (zerî k.) 76 k.-mas (karâr k. mên) 17 k.-mas sên (yâd k.) 76 k.-mışlar êrdi (rıhlet k.) 55 k.-ur (rüşen k.) 3 k.-ur êrdi (helâk k.) 62
- kıstama-** (<kıs- 'kısmak, sıkmak' -ta- -ma-; <Doğu T.^{SS} 247 *kıstamağ* "şitâb ve 'acele ve sür'at itmek" <Har. T.^{ME} 24-1 *kısta*- "ısrar etmek" YÜCE 144; Kıp. T.^{CC} *kısta*- 1. "sıkıştırmak, kilitlemek" ^{İM} 2. "müsadere etmek, el koymak" KTS 146) ısrar etmemek k.-nğiz 33
- kim** (<DLT *kim* "who; whoever" CTD III, 106 <ET. *kim* ~ *kem* ED 720b <Orh. T. *kem* TEKİN 2000, § 52) bağ. ki k. 31, 49, 51, 66, 69 k. 14 k. (her ne k.) 41
- kin** (<*ki+n; → DLT *erki* "or not?", *erinç* "perhaps" <er- "be, become" CTD III, 25) e. "yoksa, acaba" anlamında şüphe ve tereddüt bildiren edat k. (bar mu k.) 29
- kir-** (<DLT *kir*- CTD III, 107 <ET. *kir*- ED 735b <Orh. T. *kir*- [kîr-] TEKİN 2000, § 58 <AT. *kîr- TEKİN 1995, 183; *kir*- BERTA, 2.53; *kir*- "girmek, dâhil olmak" <*kîr- ÖZYETGİN, 538₃₂₆; *kir*- "girmek" <*kîr- KAÇALİN, 962) girmek k.-di 49, 58 k.-diler 68 k.-er 44 k.-ey 45, 57, 64 k.-ip 59
- kişen** (<Doğu T.^{Seng} 315r13 *kişen* "zincîr" <Kıp. T. ^{CC}KI/TA/TZ *kişen* "köstek, ayakbağı", ^{KI} *kişenle*- "atın ayağına bağ vurmak" KTS 150 <DLT *kişe-n* CTD III, 107 <Uyg. T. *kişen*- <*kişe*- ED 754a; CC *kişen* "köstek, bukağı, atın ayağına vurulan zincir" (Lat. *trauce*, Far. *işkil*) ARGUNŞAH, GÜNER 506 كيشن *kîshen* "a tether; lead (mineral)" STEINGASS 1069b) zincir, köstek, yular k. (k. sal) 18
- kişen sal-**: bağlamak (<Ar.) kitap, yazılı eser k. 6, 10
- kol** (<DLT *köl* CTD III, 141 <ET. *ko:l* ED 614b <AT. *köl TEKİN 1995, 178) el k. 19 k. (k. sal) 68 k. in 64 k. un 56
- korq-** (<*korı- 'korumak' -k-; <DLT *korq-* CTD III, 143 <ET. *kork-* ED 651b <Orh. T. *korq-* <**korı-k-* <**korı-* "korumak" TEKİN 2000, § 221 <AT. **kōrı-* TEKİN 1995, 178; *qor(x)q*-BERTA, 2.76; *korq-* <**korı-k-* OTWF II, 646; *korq-* "korkmak" <**korı-k-* ÖZYETGİN, 547₃₄₁; *korq-* (*unç*) "korku" <*kōrı-k-* (-^un-ç) KAÇALİN, 964) korkmak k.-ar mên 45
- ko-y-** (<*ko- 'koymak, bırakmak' -d-; <DLT *kōd-* ~ *ko-y-* <**ko-* CTD III, 140 <ET. *kot-* ~ *ko:d-* <**ko-*- ED 595b <Orh. T. <**ko-d-* TEKİN 2000, § 219; *qoy-* BERTA, 2.77; *kot-* ~ *ko:d-* <**ko-*- ED 595b; *ko-y-* "koymak, bırakmak" <*kōd-* ÖZYETGİN, 551₃₄₆; *ko-y-* "koymak, terk eylemek" <*ko-d-* KAÇALİN,

- 966 koymak *ķ*-dı (gürda *ķ*.) 74 *ķ*-dı (yābāne *ķ*.) 22 *ķ*-dı (yerge yüz *ķ*.) 21 *ķ*-dı (yüz yerge *ķ*.) 12 *ķ*-dı (yüzün yüzige *ķ*.) 52
- könğ(ü)l** (<DLT *könğül* CTD III, 109 <ET. *könğül* ED 731b) gönül k. üm (könğlüm) 14 k. ümni (könğlümni) 3
- köp** (<DLT *köp* “thick, dense”; *ķop* “a great deal, very” CTD III, 110, 142; KB₄₂₁ *köp* <Uyg. T. ¹*köp* “much, a great deal, many” ED 686b <Orh. T. *ķop* <*ķo-p* <**ķo-* “koymak, bırakmak” TEKİN 2000, § 215) çok k. 34
- kör-** (<DLT *kör-* CTD III, 110 <ET. *kör-* ED 736a; *kör-* BERTA, 2.57) görmek
k.-di 7, 8, 11, 12, 18, 26, 27, 60, 65, 75
k.-düm 53 k.-ey 61 k.-mes érdi 43 k.-mes mèn 17
- körme-** (<*kör-* ‘görmek’ -me-; → <ET. *kör-* ED 736a) görmemek k.-dim 70 k.-miş 63
- köter-** (<Doğru T._{Seng. 302v27} *köter-* <Har. T. ME 60-6-8-2 *köter-* ~ *kötür-* <DLT *kötür-* CTD III, 111 <ET. *kötür-* (*kötör-*; g-) ED 706a; OTWF II, 718; *köter-* <*köt+e-r-* ve *kötür-* <*köt-ü-r-* ya da *kötür-* > *köter-* krş. Mo. *köte-*, *köter-* “yükseltmek”, *kötel* “basık dağ vadisi” (Räsänen, *Wb.*, 294) ERASLAN 1999, 349, 350; *kötür-* “götürmek” <**kötür-* ÖZYEĞİN, 562₃₆₄; *köter-* “götürmek, kaldırmak” <**köter-* KAÇALİN 969) kaldırmak, taşımak
k. 74 k.-di 22, 52, 66
- köy-** (<DLT *köy-* ~ *kön-* (Argu) CTD III, 112 <Uyg. T. ²*küy-* ED 754b <*küñ-* ED 726b; *küy-* “yanmak” <**küny-* KAÇALİN, 972; → *küy(ün)-* “yanmak” <**küñ-* ÖZYEĞİN, 576₃₉₀) yanmak k.-eyin 72
- köz** (<DLT *köz* CTD III, 112 <ET. *köz* ED 756b) göz k. din 66 k. ünğ 52
- küdek** (<Far.) çocuk k. 5, 39, 61
- ķul** (<DLT *ķul* CTD III, 146 <ET. *ķul* ED 615a <Orh. T. *ķul* TEKİN 2000, § 50) kul *ķ*. 77
- ķulun** (<Kıp. T. ^{KI/TA} *ķulun* “bir yaşındaki at” KTS 162; <DLT *ķulun* CTD III, 146; <ET. *ķulun* “a foal” ED 622b) tay
ķ. um 67
- ķurān** (<Ar. *ķur’ān*; ö.i.) Kur’an-ı Kerim, dört kutsal kitaptan Hz. Muhammed’e ineni *ķ*. 77
- ķurbān** (<Ar.) kurban, bir gaye uğruna feda olma *ķ*. (*ķ kıl*) 73
- kün** (<DLT *kün* “sun; day” CTD III, 114 <ET. *kün* ED 725a; <Orh. T. *kün* [kūn] TEKİN 2000, § 62; <AT. *kūn TEKİN 1995, 185) gün k. 9, 43, 55, 77 k. (yèti k. tün) 70 k. (yèti kèçe k.) 63 k. lerde (k. bir kün) 1
- kündüz** (<kün ‘gün’ +tüz; <DLT *kündüz* <*kün* “sun; day” CTD III, 114 <ET. *küntüz* <*kün* ED 729b) gündüz k. (kèçe k.) 53 k. (üç kèçe k.) 31 k. de (yèti kèçe k.) 37
- küni** (<kün ‘gün’ +i; → <DLT *kün* “sun; day” CTD III, 114 <ET. *kün* ED 725a) her gün k. 33
- M**
- maħrüm** (<Ar.) mahrum, yoksun
m. (m. bol) 71 m. (m. ħal) 46
- maħga** zm. bana; → *mèn* m. 5, 30, 34
- ma‘zür** (<Ar.) özü, kusuru olan m. (m. eyle) 34
- mātem** (<Ar.) matem, yas m. i 60

- Medīne** (<Ar.; ö.i.) Medine şehri M. ge 37, 42
- mèn** (<Har. T.^{ME 24-6/NF 2-7} *men* <DLT *men* (Türk) ~ *ben* (Oğuz) CTD III, 118 <ET. *ben* ED 346b ~ *men* ED 766b <Uyg. T. *men* ~ *min* GABAIN, § 189 <Orh. T. *ben* ~ *men* TEKİN 2000, § 271/1; Ana Altayca *bi+(*n*) “ben” krş. Tü. *ben* “ben”, Mo. *bi* “ben” Mançu *bi* “ben” TEKİN Mak. I, 119) I. zm. ben m. 13, 17, 20, 24, 30, 45, 46, 56, 62, 64
II. 1. teklik kişi veya bildirme ifadesi
m. (‘aşık m.) 20 m. (aysam m.) 62 m. (bī-ṭāḳat m.) 17 m. (ermes m.) 56 m. (ḥādīm m.) 56 m. (ḳalğay m.) 46 m. (ḳılmas m.) 17 m. (ḳorḳar m.) 45 m. (körmes m.) 17 m. (minmes m.) 41 m. (yèmes m.) 17, 32 m. (yörür m.) 40
- merd-āne** (<Far. *merd* + *-āne*) mertçe, erkeğe yaraşır biçimde m. 73
- mescid** (<Ar.) secde edilen, namaz kılınan yer, küçük cami m. 57 m. e 67 m. ge 58, 64
- meşgûl** (<Ar.) meşgul, bir iş görmekte olan
m. (m. bol) 73
- miḥnet** (<Ar.) eziyet, sıkıntı m. 71
- nā-dān** (<Far. *nā-* + *dān*) bilmez, cahil n. 16, 36
- nā-gāh** (<Far. *nā-* + *gāh*) ansızın n. 26
- nā-geh** (<Far. *nā-* + *geh*) ansızın n. 46
- nā-ḥöd** (<Far. *nā-* + *ḥöd*) kendinden geçmiş, baygın n. 52
- nā-resīde** (<Far. *nā-* + *resīde*) buluğa ermemiş, çocuk n. 25
- naẓar** (<Ar.) bakma, bakış n. (n. kıl) 69
- ne** (<Doğu T.^{Seng. 322r3} *nē* <Har. T.^{ME} *ne* <DLT *ne* “what, what 175-7/NF 8-9
- min-** (<Doğu T.^{Abuş. 174b/Seng. 321r14} *min-*; <Har. T.^{KE 158r4 ~ 78v13/NF 374-2 ~ 415-4} *min-* ~ *mün-*; <DLT *mün-* CTD III, 120; <ET. *bin-* ED 348a; <AT. **bīn-* TEKİN 1995, 183) binmek m. 41 m.-mes mèn 41
- mişlī** (<Ar. *mişlī*+*-ī*) miktar; çok (fazla) m. (m. dīvāne) 47
- miz** z. biz → **biz**
- mu** (<DLT *-mu/-mü*; ~ *-mi* “interrogative” CTD III, 119 <ET. *mU* GABAIN, § 356; <Orh. T. *mU* TEKİN 2000, 250) soru edati m. (bar m.kin) 29
- Muḥammed** (<Ar.; ö.i.) Hz. Muhammed, İslam peygamberi M. 2, 6, 10, 24, 28, 29, 30, 50, 56, 65, 76 M. din 18, 46 M. ge 56
M. niñg 7, 39, 69
- munda** zm.bunda, burada; → **bu**
- mundın** zm. bundan, buradan; → **bu**
- munğluğ** (<Doğu T.^{Seng. 320v25} *munğluğ*; <Har. T.^{ME 76-4} *munğlu* ^{NF 286-6} *munğluğ*; <DLT *munğ+luğ* CTD III, 120; <ET. *munğ+luğ* ED 769a; *buñluğ* → *munğluğ* ED 351a) kederli, tasalı
m. (m. cān) 72
- muni** zm. bunu → **bu**
- müştāk** (<Ar.) özleyen, can atan, göreceği gelen m. 30, 50
- N**
- a!” CTD III, 121 <ET. *ne*: ED 774a; *ne* GABAIN § 195 <Orh. T. *ne* TEKİN 2000, § 275/2 <AT. *nē TEKİN 1995, 181) zm. ne n. 2, 3, 27, 28, 41, 58, 63
n. (n. kıl) 24
- neçük** (<ne ‘ne’+çe+ök ‘kuvvetlendirme edati’; <Doğu T.^{Abuş. 178b/Seng. 322r8-13} *nēçük* <Har. T.^{NF 202-10} *neçük* <DLT *neçük* “why” <*ne* CTD III, 121 <ET. *neçük* ED 775b; GABAIN,

- § 195; <Orh. T. *neçök* <*neçe+*ök* TEKİN 2000, § 275/5; *nëçük* “ne için, nice” <*në*+*çe* *ök* KAÇALİN, 978) I. sf. ne kadar, nasıl n. (n. ‘āşık) 48
II. zf. nasıl n. (n. kı1) 70 n. (n. kı1) 15
- nedāmet** (<Ar.) pişmanlık n. 71
- nerse** (<ne ‘ne’ + er-se ‘ise’; <Har. T._{ME192-2-} 1-8 *ne erse* ~ *nërse* NF 11-13-121-11 *nerse* ~ *nerse*; *ne:rse* <*ne*: +*erse* ED 774b) nesne, şey n. (hîç n.) 31
- n’êt-** (<ne + êt-; → <ET. *ne*: ED 774a; ET. *ê:t-* ED 36b; Yenisey Yzt. *ê:t-* TEKİN 2000, § 56; <AT. **ê:t-* TEKİN 1995, 182) ne yapmak n.-eyin 72
- nevha** (<Ar.) yüksek sesle ağlama, feryat figan n. (n. kı1) 20
- O**
- oğlan** (<ET. *oğul*+*an* ED 83b; TMEN II, 498, 502) oğlan, çocuk o. 1, 2, 7, 8, 9, 11, 12, 16, 20, 27, 29, 32, 33, 36, 39, 39, 42, 45, 44, 49, 49, 52, 51, 53, 65, 66, 69, 72, 74 o. dim 48 o. ğa 41, 44, 49
o. nı 26, 27 o. nınġ 64
- oğ(u)l** (<DLT *oğul* CTD III, 38 <ET. *oğul* ED 83b; TMEN II, 498, 502) oğul, çocuk
o. ı (oğlı) 47 o. nı 18
- oķ** (<ET. ²*oķ* ~ *ök* ED 76b; <Orh. T. *oķ* ~ *ök* TEKİN 2000, § 378) e. kuvvetlendirme edatı, hemen o. (revān o.) 65
- oķu-** (<oķı-; <DLT *oķı-* “call; read” CTD III, 42 <Uyg. T. *oķı-* ED 79a; *oqı-* BERTA, 2.61; *oķı-* “okumak” <oķı- “çağırma” krş. Hal. *hoku-*, *hoko-* “lesen, singen” (WChal. 134) ÖZYETGİN, 582₄₀₁) okumak o.-r 1 o.-r êrdi 23
- ol** (<DLT *ol* CTD III, 39 <ET. *ol* ED 123a; GABAIN, § 190; <Orh. T. *ol* TEKİN 2000, § 271) I. zm. o o. 60
o. (**anıġ** <*a+nıġ; <DLT *anıġ* ~ *anıġ*~ *anıġ* (Genitive) CTD III, 39 <ET. *anıġ* ED 123a; GABAIN, § 190) I. zm. 14, 25
o. (**anı** <*a+nı; <DLT *anı* (Accusative) CTD III, 39 <ET. *anı* ED 123a; GABAIN, § 190; <Orh. T. *anı* TEKİN 2000, § 272) 15, 17, 19, 21, 62
o. (**anıġa** <*a+n+ġa; <DLT *anıġar* (Dative) CTD III, 39 <ET. *anıġar* ~ *anıġa* ED 123a; GABAIN, § 190; <Orh. T. *anıġar* (*an+*gar*) TEKİN 2000, § 272) 18
o. (**anda** <*a+n+da; <DLT *anda* (Locative) CTD III, 39 <ET. *anda* ~ *anta* ED 176b; *anda* ~ *anta* ~ *antada* GABAIN, § 190; <Orh. T. *anta* TEKİN 2000, § 272) 13, 36, 37
II. sf. o o. 16, 25, 25, 29, 29, 43, 51, 54
- ol-** (<ET. *bol-* ED 331a) olma, yardımcı fiil o.-updur (fermān o.) 38
- oltur-** (<DLT *oltur-* <*ol- “sit” CTD III, 40 <ET. *oltur-* ED 133b; → Uyg. T. *olur-* ED 150a <Orh. T. *olor-* “oturmak” <*ol- → *olġurt-* “oturmak” <*olġur- <*ol- TEKİN 2000, § 225, § 227; *oltur* ‘sitzen’ <*olu-tur ‘siedend bleiben’ VeeWT 361a; *oltur-* ~ *olor-* OTWF II, 780₅₁₅; *olġur-* “oturmak” <*oltur-* ÖZYETGİN, 583₄₀₃; *oltur-* “oturmak” <*ol-tur-* krş. *atla-* ‘atlamak’

- <*alt+la-, getir- 'getirmek' <kel-tür- → *ol(w)- "sitzen" (BERTA) KAÇALİN, 980₇₇₁₁) oturmak o.-dı 33, 59 o.-dılar 68 o.-up turur érdi 75
- öl-** (<DLT öl- CTD III, 47 <ET. öl- ED 125b; öl- BERTA, 2.65; öl- "ölmek" <?*höl- krş. Hal. hil-, hel- (WChal. 132) ÖZYETGİN, 595₄₂₂) ölmek ö.-ey 40
- 'ömr** (<Ar.) ömür, yaşam 'ö. ünğ 76
- öt-** (<DLT öt- "pierce, pass through" CTD III, 49 <Uyg. T. öt- ED 39a) (zaman, ömüz) geçmek ö.-ti ('ömr ö.) 76
- öy** (<Doğu T. _{Abuş. 54b/Seng. 92r15/ŞS 42} öy;
- pāre** (<Far. pār+ e) parça p. (p. kıl) 8
- pervāy** (<Far.) korku p. 48
- peygamber** (<Far.) peygamber →
- resül** (<Ar.) elçi, peygamber r. 59, 67 r. ğa 55 r. nı 61, 62, 63 r. niñğ 47, 50
- revān** (<Far.) zf. hemen, derhal r. (r. ok) 65
- riḫlet** (<Ar.) göç etme, ölme r. (r. kıl) 55
- sağın-** (<Doğu T. _{Abuş. 123a} sağın- <Har. T. _{KE 67r18-248v14} sakın- ~ sağın- <DLT sak-'n- CTD III, 152; <ET. sa:k-'n- ED 812b; *sak-'n- OTWF II, 612; <Orh. T. sak-'n- [sākın-] TEKİN 2000, § 224, § 45; <AT. *sā- "saymak, hesap etmek", *sāk- TEKİN 1995, 174) düşünmek, sanmak s.-dı 50
- şahābe** (<Ar.) sahabe ş. ler 59
- sal-** (<DLT. sal- CTD III, 153 <Uyg. T. **ot** (<DLT öt "fire" CTD III, 43 <ET. o:t (o:d) ED 34b <Orh. T. ot [öt] "ateş" TEKİN 2000, 49 <AT. *höt TEKİN 1995, 177) ateş, od o. ı 14 o. ığa ('ışk o.) 72
- Ö/Ö**
- <Har. T. _{ME 42-1} ew _{NF 18-17} ew; <DLT ew ~ ew (Türk) ~ ev (Oğuz) CTD III, 30 <Uyg. T. e:w ED 3b; <Orh. T. eb TEKİN 2000, § 52, 242) ev, mekân
- ö. ge (karanġu ö.) 18, 19
- öz** (<DLT öz CTD III, 50 <ET. ö:z ED 278a <AT. *öz TEKİN 1995, 183) zm. öz, kendi ö. i 22 ö. ündin (ö. kêt) 66
- P**
- peygāber** p. niñğ 49
- peygāber** (<Far.) peygamber →
- peygamber** p. niñğ 60
- R**
- ruḫşat** (<Ar.) izin, müsaade r. 58 r. (r. bér) 49
- rūşen** (<Far.) aydın, belli, meydanda, açıklık
- r. (r. kıl) 3
- S**
- sal-** ED 824b) salmak, bırakmak s.-dı 18, 19, 19 s.-dı (kişen s.) 18 s.-dılar (köl s.) 68
- sāle** (<Far.) sene, yıl s. 61
- sañga** zm. sana; → sèn
- sargār-** (<sariġ 'sarı' -ar-; <DLT sargār- <sariġ CTD III, 155 <ET. sariġar- <sariġ ED 849a; sargār- "sararmak" <*sār+ġ+ar- KAÇALİN, 991) sararmak s.-ıp 25
- sefer** (<Ar.) yolculuk, göç etme **mec.**

- ölmek
s. (s. kı1) 62, 67
- selām** (<Ar.) selam s. (s. kı1) 65
- sèn** (<Har. T._{ME 107-6/NF 6-7} *sen* <DLT *sen* ~ *sé:n* (Kençek) CTD III, 158 <ET. *sen* ED 831b; GABAIN § 189 <Orh. T. *sen* TEKİN 2000, § 271; Ana Altayca **si+(n)* “sen” krş. Tü. *sen* “sen”, Mo. *çi* “sen” <**ti* (**si*), Mançu *si* “sen” TEKİN Mak. I, 119) I. zm. *sen* s. 35, 76 s. (**sèni** <ET. *sen+ni* ED 831b; GABAIN § 189; <Orh. T. *sini* TEKİN 2000, § 271/3) 58 s. (**sanğa** <sen+ge; <DLT *sanğa* (Dative) CTD III, 158 <ET. *sanğa* ED 831b; <Uyg. T. *sanğa* ~ *senge* GABAIN § 189; <Orh. T. *sanğa* TEKİN 2000, § 271/4) 27 II. 2. teklik kişi ve bildirme ifadesi s. (almas s.) 36 s. (aytur s.) 28 s. (bī-hüş s.) s. (bī-ķarār m.) 28 52 s. (ķalur s.) 36 s. (ķılmas s.) 76 s. (sorar s.) 3 s. (turmas s.) 76 s. (tèyür s.) 28 s. (yörür s.) 37
- sèni** zm. *seni* → **sèn**
- ser-gerdān** (<Far. *ser+gerdān*) şaşkın, etkilenmiş s. 25
- sırr** (<Ar.) sır, esrar s. ın 55
- sihr** (<Ar.) sihir, büyü s. 5 s. (s.-i cādū) 4 s. niñg 4
- siz** (<DLT *siz* CTD III, 164 <ET. *siz* ED 860a; <Uyg. T. *siz, sizler* GABAIN, § 189; <Orh. T. *siz* TEKİN 2000, § 272 GT. *siz* <**si+z* // Çuv. *sır; es ür* “siz” <**si+r* = Mançu-Tunguz *si* “sen” Mo. *çi* “sen” <**ti* (s//t nöbetleşmesi) TEKİN Mak. II, 578₂) I. zm. *siz* s. 34, 45 s. ge 39 s. niñg 40 II. 2. çokluk kişi ve bildirme ifadesi s. ler (ayta s.) 45 s. ler (dèp s.) 45 s. ler (dèr s.) 63 s. ler (ferzendi s.) 69 (<Uyg. T. *soğ* ED 832b) son, akıbet s. uñgda 24
- sonğ** (<Doğu T._{SS188} *soramak* “suâl, ve taħķik ve tefahhuş itmek, teccüssü ve mu‘âyene, hāķır sormak” <Har. T._{KE 133r18} *sora-* <ET. ²*so:r-* “to ask (a question); to inquire” ED 843b-844a <AT **sör(a)-* TEKİN 178; Özb. *sora-* “ma‘lumât âliş, biliş üçün savâl bilân mürâcaat qilmâq” ÖTİL II, 98; YUyg. *sorimak* İL 632b; *sorumak* ~ *sorimak* “sormak, istemek” NECİP, 359; *soramak* SHAW, 124; *sor-* “sormak” <**sör-* ÖZYETGİN, 629₄₈₇; → *sor-* “sormak” <*sör(a)-* KAÇALİN, 997) sormak s.-p 15 s.-r sèn 3 s.-y 13
- söz** (<DLT *söz* CTD III, 165 <ET. *sö:z* ED 860b; *söz* <**sö-z* TEKİN Mak. I, 239₆) söz s. (s. ay) 41
- Ş**
ş. 1 31
- şod** (<Far. *şoden*) olmak ş. (ş. est) 129a/8
- şük** (<Ar.) şükür, minnetarlık ş. 53
- T / T**
63, 70 t. dın 48
- ta** (<Far.) e. -e kadar, -e dek t. 17
- ta‘ām** (<Ar.) yemek, aş ş. 17, 32, 35, 36, tākāt (<Ar.) takat, güç t. ım 24
- şāh-zāde** (<Far. *şāh+zāde*) şehzade ş. ler 68
- şehr** (<Far.) şehir ş. ge 38, 44, 49
- şehrī** (<Far. *şehr+i*) bir şehir ş. ge 43
- şevķ** (<Ar.) şiddetli arzu, neşe, sevinç

- ṭaleb** (<Ar.) talep, istek; arama t. (t. kıl) 15
- taḳı** (<ET. *taḳı* (*d-*) <*taḳ-ı* ED 466a) e. kuvvetlendirme edatı, da/de t. 6, 10
- tamām** (<Ar.) tamam, son t. 129a/8
- taṅḡla** (<taṅḡ ‘tan, seher’ +*la*; <ET. *taṅḡla* <*taṅḡ* DS 532; *taṅḡla* ED 516b → <DLT *taṅḡ* “dawn” CTD III, 177; *taṅḡ* ED 510b; *taṅḡla* <*taṅḡ* ‘tan, seher’ +*la* ÖNLER, 14; *taṅḡla* “erte” <*taḡ* +*la* KAÇALIN, 1006) yarın, ertesi gün t. 44, 45 t. sı 6, 10
- tap-** (<DLT *tap-* “find” CTD III, 177 <Uyg. T. ²*tap-* “to find” ED 435b; *tap-* BERTA, 2.100) bulmak, elde etmek t.-ayın 15, 21
- taş** (<DLT *tāş* “outer (garment); open country; foreign land” CTD III, 180 <ET. ¹*taş* (?*d-*) “outside” ED 556b) dış, dışarı t. ka 42
- tāze** (<Far.) taze, yeni t. (t. bol) 60
- tê-** (<ET. *tê-* ED 433b; <Orh. T. *te-* ~ *ti-* [tê:-] TEKİN 2000, § 56; <AT. ^{*}*tê-* TEKİN 1995, 182) demek, söylemek, anlatmak t.-di 2, 3, 8, 12, 13, 15, 16, 17, 20, 24, 27, 28, 29, 30, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 50, 52, 52, 53, 55, 57, 57, 61, 63, 64, 65, 67, 67, 68, 70, 71, 75 t.-diler 35, 41 t.-p 16 t.-p êrdi 32 t.-yür sên 28
- temmet** (<Ar.) f. bitti, tamamlandı t. 129a/8
- ten** (<Far.) ten, beden, vücut t. 14 t. din 46
- teşvîş** (<Ar.) karıştırma, karmakarışık etme t. (t. bër) 34
- Tevrît** (<Ar.; ö.i.) Tevrat, dört kutsal kitaptan Hz. Musa’ya ineni t. 1
- têwe** (<Doğu T. ^{Seng.} 203r2-3 *têwe* ; <Har. T. ^{NF} 20-6 *tewe*; DLT *tewe* ~ *deve* CTD III, 188; <ET. *teve*: (*deve*:) ED 436a → *tevey* (*d-*) ED 447b; <Orh. T. *tebe* ~ *tebi* TEKİN 2000, 254) deve t. ge 41
- tin-** (<Doğu T. ^{Seng.} 200v20 *tin-* < Har. T. ^{ME} 39-7 *tin*(*dür*)- ^{NF} 378-14 *tin*(*dür*)-; Kıp. T. ^{CC/KI} *tin-* KTS 274; <DLT *tin-* CTD III, 190; <Uyg. T. *tin-* ED 514a; <AT. ^{*}*tîn-* TEKİN 1995, 176) dinmek, dinlenmek, durmak t.-may 37, 69 t.-mayın 23
- tik-** (<ET. *tik-* (*d-*) ED 476b) dikmek t.-ti (yüzni yêrge t. → *közin yêrke tikti* ‘fastened his eyes on the ground’ KB 769, 956 ED 476b) 51
- yüzni yêrge tik-:** yere bakmak, gözlerini kaçırmak, yüzünü çevirmek
- tile-** (<til ‘dil’ +*e-*; <DLT *tile-* CTD III, 190 <ET. *tile-* <*til* ED 492a; *tilä-* BERTA, 2.106; *tile-* ~ *dile-* “istemek, arzu etmek” <*til*+*e-* ÖZYETGİN, 666⁵⁵³; *tile-* “dilemek” <*til*+*e* <*til* KAÇALIN, 1016) dilemek, istemek t.-p 58
- tiz** (<DLT *tiz* CTD III, 192; <ET. *ti:z* (*d-*) ED 570b <AT. ^{*}*tîz* TEKİN 1995, 183) diz t. inde 75
- tîz** (<Far.) çabuk, hızlı t. 13
- tol-** (<ET. *tol-* ED 491a; <AT. ^{*}*töl-* TEKİN 1995, 178) dolmak t.-dı 54
- tur-** (<DLT *tur-* “stand up; rise (mist)” CTD III, 200 <ET. *tur-* ED 529b; *tur-* BERTA, 2.114) I. durmak, kalmak, bulunmak t.-dıldı 57 t.-mas sên 76 t.-up 60 t.-ur (t. êrdi) I II. süreklilik, devamlılık bildirir t.-ur (bitilip t.) 9 t.-ur (olturup t. êrdi) 75
- tut-** (<DLT *tut-* “catch, capture” CTD III, 201 <ET. *tut-* ED 451a; *tut-* BERTA, 2.115) I. tutmak, yakalamak t.-ay (kol t.) 64 t.-up (kol t.) 56 II. takip etmek t.-ayın (‘uḡbā

- tutaş-** (yolın t.) 72
(<tut- ‘tutmak’ -a-ş-; <Doğu T.^{Seng.}
169r10/§§113 *tutaş-* <Har. T.^{KE} 173v19/
HŞ 187 *tutaş-*; Kıp. T.^{TZ} *tutaş-* KTS
285; Tef. ^{9a-28} *tutaş-* <DLT *tutuş-*
<*tut-* CTD III, 202 <Uyg. T. *tutuş-*
ED 462a; *tutuş-* <*tut-* OTWF II,
571; *tutuş-* “tutuşmak, kavgaya
tutuşmak” <*tut-uş-* ÖZYETGİN,
685⁵⁸³; *tutaş-* “tutuşmak, güreş
tutuşmak, tuş gelmek” <*tut-a-ş-*
KAÇALİN, 1025) *tutuşmak*,
yanmaya başlamak t.-tı 14
- tün** (<DLT *tün* CTD III, 204 <ET.
tün ED 513a <Orh. T. *tün* [tün]
TEKİN 2000, § 62 <AT. *tün
TEKİN 1995, 185; *tün* “dün,
gece” <*tū-n KAÇALİN, 1027)
gece t. (yėti kün t.) 70
- tünekün** (<Doğu T. ^{NM} *tünekün* “gece
gündüz” ERASLAN 1996a, 466;
^{HM T 760a27} *tünekün* “dün, geçen gün”
ABİK 2006, 359 <Har. T.^{KE} 178v21
tünekün “geçen gün” ATA 1997,
- 659**, ^{Tef.54b-6} *tün takı kün* “gece
ve gündüz”; Kıp. T. ^{KF} *düne kün*
“gece gündüz”, ^{CCTZ} *tüne* “dün,
dünün gecesi”, ^{CC/KK} *tüne kün*
“dünkü gün”, ^{IM} *tüne kün* “yarın,
ertesi gün”, ^{KI} *tüne kün* “evvelki
gece, akşam”, KTS 67, 287; *tün*
(madde içi *tüne/tünekün*) ED
513a; *tünekün/ki* ABİK 2006, 153;
→ *dünegen*, *dünegün*, *düneğen*,
dünen, *düneyin* DerS. IV, 1630;
→ *düney(i)n* GÜLENSOY I, 312)
dün, geçen gün t. 9
- tüş** (<DLT *tüş* “dream” CTD III, 206
<AT. *tüş TEKİN 1995, 185; ²*tü:ş*
(*d-*) “dream” ED 559a) *düş*, *rüya*
t. 75
- tüş-** (<DLT *tüş-* CTD III, 206 <ET.
tüş- ED 560a; *tüş-* BERTA, 2.116)
I. konaklamak t.-er miz 44 t.-erler
43 t.-ti (taşka t.) 42
II. rastlamak, karşılaşmak
t.-ti (uçray t.) 49
- U/’U**
- u** (<Far.) bağ. ve u. (āb u ʔa‘ām) 17,
32, 63, 70
- uçra-** (<Mo. *uçara-* LESSING II,
1325b; *uçra-* “rastlamak, tuş
gelmek” <*uçra-* <Mo. *uçara-*
KAÇALİN, 1030) rastlamak,
karşılaşmak u.-y (u. tüş) 49
- ‘uqbā** (<Ar.) ahret ‘u. 72
- ur-** (<DLT *ūr-* ~ *ur-* CTD III, 54 <ET.
ur- ED 194b <AT. **hūr-* TEKİN
1995, 179; *ur-* BERTA, 2.122; *ur-*
<**hūr-* “vurmak” ÖZYETGİN,
- 699**⁶⁰⁹) *vurmak u.-dı* (āh u.) 29, 54
- uşbu** (<uş+bu; Doğu T.^{Seng.} ^{76r4} *uşbu*
<Har. T.^{NF} 21-9 *uşbu* <ET. *oşbu* ED
257a; <uş+bu ECKMANN, § 61)
sf. bu
u. 5, 13, 26, 77
- uzak** (<uza- ‘uzamak, uzaklaşmak’ -k;
<DLT *uzak* <**uza-* “be long”
CTD III, 57 <Uyg. T. *uzak* <*uza-*
ED 283a; → *uza-* ED 281a) *uzak*
u. 36 u. dur 35
- Ü**
- ümmet** (<Ar.) *ümmet*, bir peygambere
inanıp bağlanan topluluk ü. i 76
- üzre** (<ET. *üz+re* ED 289b) e. üzere 37
- üç** (<DLT *üç* CTD III, 58 <ET. *üç*
ED 18b) *üç* (3) ü. 55 ü. (ü. kēçe
kündüz) 31

- vallāh** (<Ar.) “Allah için, Allah hakkı için” anlamında bir yemin sözü v. 16
- ya** e. ya; kuvvetlendirme edati
y. 1, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77
- yā** (<Ar.) ünl. ey!; seslenme ünlemi y. 35, 65
- yā** (<Ar.) bağ. ya...ya (da)... y. (yā...yā...) 28, 28
- yābān** (<Far. *beyābān* <*bī-āb-ān*; → T. *yaban* > Far. *yābān* ‘a desert’ TMEN II, 403; T. *yaban* [bi- > Ø] <Far. *biyābān* <OFar. *viyāpan* ‘uncultivated, desert; a desert’ EREN 437; *yaban* <OT. *yawa* (*yafa* ~ *yava*) ‘sıcak, kuytu (yer)’ (DLT)+n GÜLENSOY II, 1022) çöl, sahra, ıssız yer y. 53 y. a 22 y. din 48
- yād** (<Far.) hatırlama, anma y. in (y. kıl) 76
- yaqa** (<yaq- ‘yaklaşmak, yanaştırmak’ -a; <Har. T. ^{ME 91-5/2-3/113-1} *yaqa* “I. yaka, II. kıyı, kenar, III. yakın, bitişik” YÜCE, 200; → Har. T. ^{ME 2-3} *yaq-* II. “yanaştırmak” YÜCE, 200; <DLT *yaqa* CTD III, 215 <ET. ¹*yaka* “the edge, or border” <²*yaq-* “to approach, or be near” ED 898a <Orh. T. *yaqa* “yaka, uç, sınır” TEKİN 2000, 258; *yaqa* “yaka, elbise yakası” <*ya-k-a* ERASLAN 1999, 373) yaka, elbise yakası y. sın 8
- V**
- vü** (<Far.) bağ. ve v. (yazı v. *yābān*) 48
- Y**
- yalğuz** (<Doğu T. ^{Seng. 336v17} *yalğuz* §S 298 *yalğuz* ~ *yalınguz* <Har. T. ^{ME 10-8/} *yalğuz* <DLT *yalıngūs* <**yal-* “bare” (also see **ya-*); **ya-* “burn” CTD III, 208, 210, 211 <ET. *yalğuz* 926b; → *yalhu:s* ED 930b; *yalıñuz* <*yalıñ+öz TEKİN Mak. II, 418; <*yalanğuz* “yalnız” <*yalıñg*+öz KAÇALİN, 1036) yalnız, tek y. 27
- yalıñg** (<**yal-* ‘soymak, açmak’ -ıñg; <Doğu T. ^{Seng. 336v4} *yalanğ* §S 297-298 *yalanğ* ~ *yalıñg* <Har. T. ^{ME 169-2} *yalıñg* <DLT *yalıñg* <**yal-* CTD III, 210; <ET. *yalıñ* <²**yal-* ED 929b; *yalıñg* <*yalın-* “soymak, soyunmak” OTWF I, 338) çıplak y. (baş ayak y.) 23, 26
- yan** (<DLT *yān* CTD III, 212 <ET. *ya:n* ED 940a <AT. *yān TEKİN 1995, 177) yan, yan taraf y. inda 68
- yana** (<*yan-* ‘dönmek’ -a; <DLT *yana* <*yan-* “return” CTD III, 212 <ET. *yana* <*yan-* ED 943a <Orh. T. *yana* <*yan-a* <*yan-* “dönmek” TEKİN 2000, § 193; *yana* “yine, gayrı, tekrar, bir kere daha” <*yan-a* KAÇALİN, 1037) yine, tekrar y. 7, 16, 60
- yapaş-** (<*yap-* ‘örtmek, kapamak’ -a-ş-; <Doğu T. ^{Seng. 325v2-325v14} *yapuş-* ~ *yapış-* “çespiden” §S 289 *yapuş-* → ^{Abuş.180a} *yapuşkan* <*yapuş-*; <Har. T. ^{ME 85-4} *yapuş-* “yapışmak, tutmak” YÜCE 203; ^{KE 120r5} *yapuş-* ^{NF 45-15} *yapuş-* “yapışmak, sıkıca sarılmak” ATA 1998, 470; Kıp. T. *yabiş-* ~ *yapış-* ~ *yapuş-* ~ *yepiş-* “kavramak, yapışmak, bulaşmak”

- KTS 310 <DLT *yapış-* <*yap-* CTD III, 214; <Uyg. T. *yapış-* <*yap-* ‘to adhere, stick’ ED 880b) yapışmak, bitişmek y.-tı 14
- yār-ān** (<Far. *yār* + *-ān*) dostlar y. lar 34, 38, 40, 45, 59, 71, 71, 71, 73 y. larığa 75
- yarat-** (<*yara-* ‘yaramak’ -t-; <DLT *yarat-* <*yara-* “suit; be permitted” CTD III, 216 <ET. *yarat-* <*yara-* ED 959b; *yarat-* “yaratmak” <**yara-t-* “yaratmak; uygun yapmak” ÖZYETGİN, 725₆₅₄) yaratmak y.-ğan (y. Hūdāy) 20
- yaş** (<DLT *yāş* “tear” CTD III, 218 <ET. *ya:ş* ED 975b <Orh. T. _{IB 17} *yāş* “yaş, taze” TEKİN 2000, § 45 <AT. **yāş* TEKİN 1995, 175) yaş, gözyaşı y. (kan y.) 66
- yaşar** (<*yaş+a-* ‘yaşında olmak’ -r; <Doğu T. _{SS 294} *yaşar* “üç yaşar, beş yaşar kēbi, kühen-sāl olmak” <Har. T. _{NF 289-7} *yaşar* “yaş, sürülen ömür, yaşında” ATA 1998, 474; Kıp T. _{IM} *yaşar* “yaşında, yaşamış” KTS 314; → <DLT *yāş* “greens; fresh” CTD III, 218 <ET. *ya:ş* ED 975b <Orh. T. _{KT K 2} *yāş* “yaş, ömür yaşı” TEKİN 2000, § 180 <AT. **yāş* TEKİN 1995, 48, 175) yaşında y. 1
- yaşur-** (<*yaş-* ‘gizlemek, saklamak’ -ur-; <DLT *yaşur-* <*yaş-* CTD III 218; *yaşur-* <*yaş-* ‘to hide’ ED 979b) gizlemek, saklamak y.-dı 55
- yazı** (<Har. T. _{KE 16v7} [*yābān*] *yazı* <DLT *yazı* <*yaz-* “untie” CTD III, 220; <ET. *yazı:* <*!yaz-* ED 984b) düzlük, ova y. 48, 53 y. da 23
- yê-** (<Doğu T. _{Seng. 352v23} *yê-* <Har. T. _{ME} ₁₃₇₋₅ *yê-* _{NF 146-12} *ye-* <DLT *ye-* CTD III, 221 <ET. *yê-* (?*d-*) ED 869b <Orh. T. *ye-* ~ *yi-* [*yê:-*] TEKİN 2000, § 55 <AT. **yê:-* TEKİN 1995, 182; *ye-* BERTA, 2.136) yemek, yemek yemek y. 32 y.-gil 35 y.-mes mēn 17, 32
- yêl** (<Doğu T. _{Seng. 351v21} *yêl* <Har. T. _{ME} ₃₋₂ *yêl* _{NF 30-16} *yêl* <DLT *yêl* CTD III, 221 <ET. *!yê:l* “wind” ED 916b <AT. **yê:l* TEKİN 1995, 182) yel, rüzgâr y. (y. dēk) 76
- yême-** (<*yê-* ‘yemek’ -me-; → <DLT *ye-* CTD III, 221 <ET. *yê-* (?*d-*) ED 869b <Orh. T. *ye-* ~ *yi-* [*yê:-*] TEKİN 2000, § 55 <AT. **yê:-* TEKİN 1995, 182; *ye-* BERTA, 2.136) yememek y.-dim 70 y.-miş 63 y. -n 31 y.-senğ 36
- yêr** (<Doğu T. _{Seng. 349r21} *yêr* <Har. T. _{ME} _{2-7/NF 14-5} *yer* <DLT *yêr* CTD III, 223 <ET. *yê:r* ED 954a <Orh. T. *yer* ~ *yir* [*yêr*] TEKİN 2000, § 55) I. yer, zemin y. din 22, 61 y. ge 12, 21, 51 II. yer, bölüm y. ge 2
- yêr yüzi** (<*y(ê)r+yüz+i*; <Har. T. _{KE 4v13} *yer yüzi*; Kıp. T. _{HŞ 1418} *yir yüzi*) yeryüzü y. ni 4
- yêt-** (<Doğu T. _{Seng. 348r1} *yêt-* “resīden” <Har. T. _{ME 26-6} *yet-* _{NF 23-9} *yet-* <DLT *yet-* (Türk) *cet-* (Oğ-Kıp.) CTD III, 223 <Uyg. T. *!yêt-* “to overtake, catch up with” ED 884b; *yet-* BERTA, 2.137) yetişmek, ulaşmak, varma y.-e al 36 y.-ti 2
- yêti** (<Doğu T. _{Seng. 348v17-20-9} *yêti* ~ *yêtti* <Har. T. _{KE 3r17-29r8} *yêti* ~ *yêtti* _{NF 98-5-29-11} *yeti* ~ *yetti* <DLT *yetti* CTD III, 224 ; <ET. *yêtti:* (*yêddi:*) ED 886a <Orh. T. **yê:ti*; → *y(e)ti* ~ *yiti* ~ *yeti* (Yenisey) TEKİN 2000, § 56 <AT. **yê:ti* TEKİN 1995, 182) yedi (7) y. 1 y. (y. kün tün) 70 y. (y. kēçe kün) 63 y. (y. kēçe kündüz) 37
- yêtiş-** (<*yêt-* ‘yetmek, yetişmek’ -iş-; <Doğu T. _{Seng. 348r17} *yêtiş-* “resīden” <Har. T. _{KE 52v16} *yetiş-* <DLT *yetiş-* <*yet-* CTD III, 223 <Uyg. T.

- yétiş-* <²*yét-* “to overtake, catch up with” ED 884b) yetişmek, ulaşmak, varmak
y.-se 43 y.-ti 26, 42
- yétküz-** (<*yét-* ‘yetmek, yetişmek’ -küz-; <Doğu T.^{Seng. 348r28} ~ *yétkür-* ~ *yétür-* ^{SS 310} *yütkür-* <Har. T.^{ME 26-2-9-7} *yetgür-* ~ *yetür-* ^{NF 415-4-29-4} *yetgür-* ~ *yetür-* <DLT *yetrül-* <**yetür-* <*yet-* CTD III, 223; <KB²¹⁶ *yetür-* <ET. *yétir-* ED 893a; *yétkür-* <*yét-kür-* DS 264a; ²*yétür-* <²*yét-* “to cause to arrive; to make sufficient” ED 893a; OTWF II, 755; *yétkür-* “yetiştirmek” <*yét-gür-* KAÇALİN, 1042; Özb. *yetkiz* ÖTİL I, 783; YUyg. *yetküz* NECİP 464) ulaştırmak, yetiştirmek y.-ür 38
- yığla-** (<(y)ıg+la- <ıg+la-; <Doğu T.^{Seng. 350r8} *yığla-* <Har. T.^{ME 105-7} *yığla-* <DLT *ıgla-* ~ *yığla-* CTD III, 32, 225 <Uyg. T. *yığla-* ED 902b <AT. **ıgla-* TEKİN 1995, 175; → *ıgla-* <**ıg+la-* ED 85b; DS 218; OTWF II, 573; *ıgla-* ~ *yığla-* <**ıgı+la-* TEKİN Mak. I, 258; *yıglamak* “ağlamak” <*ıgla-*’dan /y/ önses türemesi ile ÖZÖNDER, 158; *yığla-* <*yıgı+la-* ERASLAN 1999, 334; *ıgla-* “ağlamak” <*ıgla-* <**hıgla-*, krş. Hal. *hıgla-* (WChal. 131) ÖZYETGİN, 470²¹¹; *yığla-* “ağlamak” <ıg+la- KAÇALİN, 1042) ağlamak y.-dı 8, 16, 20, 33, 60, 74 y.-p 11 y.-r 23, 69 y.-rlar 59
- yığlaş-** (<(y)ıg+la- <ıg+la- ‘ağlamak’ -ş-; <Doğu T.^{Seng. 350r23} *yığlaş-* <Har. T.^{ME 126-1} *yığlaş-* <DLT *ıglaş-* ~ *yığlaş-* <*ıgla-* ~ *yığla-* CTD III, 32, 225 <Uyg. T. *ıglaş-* <*ıgla-* ED 86a; DS 218; OTWF II, 573) (birlikte) ağlaşmak y.-tı 73
- yıkul-** (<yık- ‘yıkma’ -l-; <Doğu T.^{Seng. 350v21} *yıkul-* <Har. T.^{ME 159-4} *yıkul-* <DLT *yıkul-* <*yık-* CTD III, 227; *yıkul-* <*yık-* ED 902a) yıkılmak, yere düşmek, yere yığılmak y.-dı 11, 51
- yırak** (<(y)ıra- ‘uzaklaşmak’ -k; <Doğu T.^{Seng. 349r25} *yırak* ~ *yırak* ^{SS 311} *yırak* <Har. T.^{ME 10-2} *yırak* ^{NF 100-2-137-6} *ırak* ~ *yırak* <DLT *yırak* <*yıra-* CTD III, 228 <Uyg. T. *ırak* <*ıra-* ~ *yıra-k* ED 214a; → *ıra-* ~ *yıra-* <^y+*ıra-* ED 198a; (y)*ıra-k* OTWF I, 233; *yırak* “ırak” <*hırā-k* KAÇALİN, 1043) uzak y. (y. yèr) 61
- yok** (<*yo- ‘yok olmak’ -k; <DLT *yök* <*yo- “absent, etc.” CTD III, 227 <ET. *yo:k* ED 895b <Orh. T. *yo-k* <*yō-* “yok olmak, mevcut olmamak” TEKİN 2000, § 204 <AT. *yök TEKİN 1995, 47, 60, 116, 178; *yok* “yok” <*yō-k* KAÇALİN, 1043) yok, bulunmayan nesne veya kimse y. 13, 24, 47, 48
- yol** (<DLT *yöl* CTD III, 229 <ET. *yo:l* ED 917a <AT. *yöl TEKİN 1995, 178) yol y. 35, 37 y. da 36, 40 y. m (‘uqbā y.) 72 y. unğda 24
- yörü-** (<Doğu T.^{Abuş. 189a/Seng. 341v20} *yörü-* <Har. T.^{ME 124-3-7-4} *yöri-* ~ *yörü-* <DLT *yori-* CTD III, 231 <ET. *yori-* ED 957a <AT. **yöri-* TEKİN 1995, 179; *yür(i)*- BERTA, 2.147; *yürü-* “yürümek” <*yörü-* <*yöri-* <**yöri-* ÖZYETGİN, 759⁷²²; *yörü-* *yörü-* <*yori-* KAÇALİN, 1044) yürümek y.-di 42 y.-gil 39 y.-r 23 y.-r 23 y.-r 23 (cüdā y.) 26 y.-r mèn 40 y.-r sèn 37
- yügür-** (<DLT *yügür-* CTD III, 236 <ET. *yügür-* ED 914b <Orh. T. *yügür-* “ko mak, akmak” TEKİN 2000,

<p>yürek (260; <i>yügür-</i> BERTA 2.145) koşmak y.-di 27, 42 y.-düm 53, 53, 70 y.-üp (yügrüp) 24, 48, 51 (<DLT <i>yürek</i> CTD III, 236 <Uyg. T. <i>yürek</i> ED 965a) yürek, kalp y. i (yüregi) 54</p>	<p>yüz (<DLT <i>yüz</i> “face” CTD III, 236 <ET. ²<i>yü:z</i> (<i>ñ-</i>) “the face” ED 983a <AT. *<i>yüz</i> TEKİN 1995, 186) yüz, çehre yüz y. i 25 y. ige 52 y. in 21, 22, 52 y. ini 12 y. leri 54 y. ni 51 y. üni (kâgaz y.) 11</p>
--	--

Z

<p>zārī (<Far. <i>zārīden</i>><i>zār+ī</i>) inleme, ağlama z. (z. kı1) 20</p>	<p>up wealth” STEINGASS 612b, 613a) zenginlik, varlık zerī kı1- zenginleşmek z. 76</p>
<p>zerī (<Far. <i>zer</i> + <i>ī</i>; <i>zar</i> “riches, wealth” <i>zar kashīden</i> “to hoard</p>	<p>zincir (<Far. <i>zencīr</i>) zincir z. 22</p>

Sonuç

1. Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü B 343 numarada kayıtlı, Doğu Türkçesiyle ve Arap harfleriyle yazılmış bir mecmuada 125^a-129^a yaprakları arasında yer alan Şems-i Asi’ye ait *Kışsa-ı Kūdek-nāme* adlı metnin çeviri yazısı, Türkiye Türkçesine aktarımı, gramatikal dizini ve sözlüğü hazırlanmış, çalışmanın sonuna ise yazmanın tıpkıbasımı eklenmiştir. Daha önce üzerinde çalışılmayan bu manzumenin yayımlanmasıyla hem ilgili olduğu Doğu Türk Yazı dili ve edebiyatı araştırmalarına hem de Yesevilik kültürü tarihi hakkında yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlanmış oldu.

2. Özellikle çalışmanın *Dizin-Sözlük* bölümündeki bütün Türkçe sözcüklerin ses yapısı bakımından tarihi gelişimlerini ortaya koyabilmek amacıyla Eski ve Orta Türkçedeki biçimlerini gösterecek şekilde tanıklatma yoluna gidilmesi, dönem metnlerinin dizin kısmının hazırlanmasında tarihi Türk lehçeleriyle yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların önemini bir kez daha ortaya koymuş ve Doğu Türkçesine ait karşılaştırmalı olarak hazırlanan dil malzemesinin bir kısmı araştırmacıların istifadesini sunulmuştur.

3. Tespit edebildiğimiz kadarıyla üzerinde yine ciddi bir araştırmanın yapılmadığı Yesevi şairi Şems-i Asi’nin hayatı ve kendisiyle ilgili bazı tartışmalı konular, eserleri ve eserlerinin nüshaları üzerinde durularak bu konuda yapılacak daha kapsamlı çalışmalara bir başlangıç olduğu düşüncesindeyiz. *Bakırgan* gibi yazma ve basma birçok nüshası bulunan eserde Şems-i Asi’nin hikmetlerinin bulunması, Hakîm Süleyman Ata ile birlikte çeşitli Türk coğrafyalarında asırlarca okunan ve bilinen bir Yesevi şairi olduğunu gösterirken bu değerini somut bir biçimde ortaya koyacak çalışmalar yapılmamıştır. Bu, söz konusu şairin hayatını, edebiyat ve tefekkür dünyasını olduğu kadar Yesevilik geleneğinin kültür tarihini de çeşitli yönlerden aydınlatacaktır.

4. Daha önce “*Kışsa-yı Kūdek-nāme*” adıyla Önal Kaya tarafından Yesevi şairlerinden Kul Süleyman’a ait bir eser yayımlanmıştır. İsim benzerliğine rağmen Kaya’nın çalıştığı bu eser, Şems-i Asi’nin bir başka eseri olarak gösterilen *Kışsa-ı Yetīm-nāme*’dir. Dolayısıyla Kaya tarafından “*Kışsa-yı Kūdek-nāme*” olarak yayımlanan bu eserin, Şems-i Asi’nin *Kışsa-ı Yetīm-nāme*’sine ait nüshalarından biri olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA:

- ALİŞİK, Gülşen S. “Yesevî Takipçisi Olarak Ubeydullâh Han”, *Türkbilig*, 2009, S. 18, s. 13-33.
- ARAT, Reşit Rahmeti, “Hakîm Ata”, *İA*, Cilt 5/1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 101-105.
- AYAN, Hüseyin, “Bir Şiir Mecmuasında Ahmet Yesevî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 1997, s. 79-84.
- BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.
- BLOCHET, Edgar, *Catalogue des manuscrits turcs*, Bd. II, Paris 1993.
- BODROGLİGETİ, A. J. E. *Hālîş’s Story of İbrāhîm: A Central Asian Islamic work in late Chagatay Turkic*, Leiden 1975.
- BOZKURT, Eshabil, *İshak Ata’nın Hadikatü’l-Ârifîn İsimli Eseri ve Tahlili (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- DEWEESE, Devin, “Hakim Ata”, *Encyclopaedia Iranica*, Volume XI, 2003, s. 573-574.
- DMITRIEVA, L. V., *Katalog Tyurkskih Rukopisey, İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademi Nauk*, İzdateliskay Firma Vostoçnay Literatura Ran, Moskova 2002.
- ERASLAN, Kemal, *Alî, Şîr Nevâyî, Nesâyimü’l-Mahabbe min Şemâyimi’l-Fütüvve*, TDK Yayınları, Ankara 1996a.
- ERASLAN, Kemal, *Mevlânâ Safiyü’l-dîn Neseb-nāme Tercümesi*, Yesevî Yayıncılık, İstanbul 1996b.
- HAKKUL, İbrahim, Seyfeddin Refiddin, Süleyman Bakırganıy: Bakırgan Kitabı, Yazuvçı Neşriyatı, Taşkent 1991.
- HOFMAN, H. F., *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, part I: Authors, Utrecht 1969.
- KAHRAMAN, Ahmet, “Yeni Uygur Türkçesinde “Kin” Edatı”, *TEKE Dergisi*, Sayı 5/1, 2016, s. 135-144.

- KARA, Mustafa, “Hakîm Ata”, *DİA*, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1997.
- KAYA, Önal, “Şems’in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, *Türkoloji Dergisi*, Cilt X, Sayı 1, Ankara 1992, s. 115-130.
- KAYA, Önal, “Süleymân Hakîm Ata Bakırğanı ve Şiirleri”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 8, İstanbul 1998, s. 73-209.
- KAYA, Önal, “Kul Süleyman’ın *Kışsa-yı Kūdek-nāme’si*”, *KÖK Araştırmalar*, Cilt II, Sayı 2 (Güz), Ankara 2000, s. 155-168.
- KORKMAZ, Zeynep, “Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 620-624.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- MAHMUD, Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, Çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1939.
- MAHMUDOVA, Samire, *Hazîni’nin Menbau’l-Ebhâr Fi Riyâzi’l- Ebrâr Adlı Eserinin Tahkik, Neşir ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000.
- OKUYUCU, Cihan, *Hazîni, Cevâhirü’l-ebrâr min emvâci’l-bihâr*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1995.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, *Uygur ve Özbek Türkçesinde Fiil*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- SAFİ, Ali b. Hüseyin, *Reşahât ‘Aynü’l-ḥayât*, Çev. Ali Asgar Muniniyan, Tahran. 1356/1977.
- SEMENOV, A.A., *Sobranie vostoçnih rukopisey, Akademi Nauuk Uzbekskey, SSSR, II*, Taşkent 1954.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Özkent”, *DİA*, Cilt 34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007.
- TEKCAN, Münevver, *Hakîm Ata ve Bakırğan Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1997.
- TEKCAN, Münevver, “İmâm-ı Azam Ebû Hanife’nin Kıssası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, Konya 2003, s. 121-168.
- TEKCAN, Münevver, “Hakîm Ata’nın Ahir Zaman Kitabı”, *bilig*, Sayı XXXVII, Ankara 2006, s. 36-56.
- TEKCAN, Münevver, *Hakîm Ata’nın Hz. Meryem Kitabı*, Beşir Kitabevi, İstanbul 2008.
- TOSUN, Necdet, “Yeseviliğin ilk dönemine ait bir risale: Mir’atu’l-kulub”, *İLAM Dergisi*, Sayı 2, 1997, s. 41-85.

- TOSUN, Necdet, “Yeseviyye”, *DİA*, Cilt 43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2013.
- ŞUŞUD, Hasan Lutfî, *İslam Tasavvufunda Hâcegân Hanedanı*, Boğaziçi Yay., İstanbul. 1992.
- REFİUDDİN, Seyfuddin ve Hasan, Nadir, “Hazinî'nin *Câmiü'l-Mürşidîn* Adlı Eseri Hakkında”, *Tasavvuf Dergisi*, Sayı 12, Ankara 2004, s. 159-166.

Kısaltmalar ve İşaretler

1. Eser Adları Kısaltmaları (*Giriş* ve *Dizin* bölümlerindeki eserler)

- Abuş. El-luġatu'n-nevā'iyye ve'l-istişhādātu'l-caġatā'iyye, İstanbul 951 (Receb) [=1544 (Eylül)], 190 yaprak, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitapları 3264. sy. (*Abuşka Lugatı* diye bilinen sözlüğün bu nüsha için M. Kaçalın'ın hazırladığı çalışma kullanılmıştır: *Niyazî, Nevâyî'nin Sözleri ve Çaġatayca Tanıklar*, TDK Yayınları, Ankara 2011).
- ABİK 2006 Ayşehan Deniz ABİK, *'Alî Şîr Nevâyî Hâmsetü'l-Mütehayyirîn Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006.
- ARGUNŞAH, GÜNER, Mustafa ARGUNŞAH, Galip GÜNER, *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- ATA 1997 bk. KE.
- ATA 1998 bk. NF.
- BERTA Arpad BERTA, *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakischen*, Wiesbaden 1996.
- CC *Codex Cumanicus*. bk. KTS.
- CTD III Robert DANKOFF, James KELLY, *Mahmūd al-Kāşyarî. Compendium of the Turkic Dialects (Dîwān Luyāt at-Turk) III*, Edited and Translated with Introduction and Indices by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly, Harvard University, Cambridge 1985. Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII.
- DerS. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*, TDK Yayınları, Ankara 1962-1982.
- DS V. M. NADALYAEV, D. M. NASİLOV vd. *Drevnet-yurkskiy Slovar*, Leningrad 1969.

- ECKMANN Janos ECKMANN, *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988.
- ED Sir Gerard CLAUSON, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.
- ERASLAN 1999 Kemal ERASLAN, *Mevlana Sekkaki Divanı*, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- EREN Hasan EREN, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.
- GABAIN Annemarie von GABAIN, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara 1988.
- GÜLENSOY I/II Tuncer GÜLENSOY, *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- HŞ Necmettin HACIEMİNOĞLU, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- IB *İrk Bitig*. bk. TEKİN 2000.
- İM *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selatîn*. bk. KTS.
- KAÇALİN 1990 Mustafa KAÇALİN, *Çiñgis Kağan Tarihi Çevirisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- KB Reşit Rahmeti ARAT, *Kutadgu Bilig III: İndeks*, Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.
- KE Aysu ATA, *Nâşirü'd-dîn Bin Burhânüd'dîn Rabguzî Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II Dizin*, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- KF *Kitâb Fi'l-Fıkh*. bk. KTS.
- Kİ *Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk*. bk. KTS.
- KK *El-Kavanînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lugati't-Türkiyye*. bk. KTS.
- KORKMAZ Zeynep KORKMAZ, “uçun ~ üçün ~ için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1961*, Ankara 1988: 31-35.
- KOWALEWSKI J. E. KOWALEWSKI, *Mongol'sko-Russko-Frantsuzskiy Slovar' (Dictionnaire Mongol-Russe-Français) I-II-III*, Kazan 1983.

- KT K *Kül Tigin Yazıtı*, Kuzey yüzü. bk. TEKİN 2000 ve TEKİN 2006.
- KTS Recep TOPARLI, Hanifi VURAL vd. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- LESSING II Ferdinand D. LESSING, *Moğolca-Türkçe Sözlük 2: O-C (Z)*, Çev. Günay Karaağaç, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- ME Nuri YÜCE, *Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi İle Tercümelî Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, TDK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1993.
- NECİP Emir Necipoviç NECİP, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İklil Kurban, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- NF Aysu ATA, *Nehcü'l-Ferâdîs Uştmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) III Dizin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- OTWF Marcel ERDAL, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*, Wiesbaden 1991.
- ÖTİL S. F. AKABİROV, T. A. ALİKULOV vd. *Özbek Tilining İzahli Lugati I-II*, Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası A.S. Puşkin Namidagi Til ve Adabiyet İnstituti, Moskova 1981.
- ÖZÖNDER F. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER, *‘Alî Şîr Nevâyî Muḥâkemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- ÖZYETGİN Melek ÖZYETGİN, *Ebū Ḥayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi, Ankara 2001.
- Seng. Sir Gerard CLAUSON, *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mehdī Xān*, (Faksimile Text with an Introduction and Indices by Sir Gerard CLAUSON), London 1960.
- SHAW Robert Barkley SHAW, *A Sketch Of The Turki Language As Spoken In Eastern Turkistan (Kashghar And Yarkand) Part II*, Baptist Mission Press, Calcutta 1880, 208s.
- STEINGASS Ferdinand STEINGASS, *Persian-English Dictionary*, London 1892.

- ŞS Şeyh Süleymân Efendi-i Özbekî el-Buḥārî, *Luğat-i Çagatay ve Türkî-i 'Osmânî*, İstanbul [rümî] 1298, [hicrî] 1300 (1882): *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 13, İstanbul 2003.
- TA Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî bk. KTS.
- Tef. A. K. BOROVKOV, *Orta Asya'da Bulunmuş Bir Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, Çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, TDK Yayınları, Ankara 2002.
- TEKİN 1995 Talat TEKİN, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yayınları, 2. baskı, Ankara 1995.
- TEKİN 2000 Talat TEKİN, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000.
- TEKİN, Mak. II Talat TEKİN, *Makaleler II: Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Öcü Kitap, Ankara 2004.
- TMEN Gerhard DOERFER, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden 1963-1975.
- TUNA 1972 Osman N. TUNA, "Osmanlıcada Moğolca ödünç kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1972, Cilt XVII: 209-258.
- TZ Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye. bk. KTS.
- VeeWT Martti RÄSÄNEN, *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- WChal. Gerhard DOERFER, Semih TEZCAN, *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*, BOH XXVI, Budapest 1980.
- Yenisey Yzt. *Yenisey Yazıtları*. bk. TEKİN 2000.
- Yenisey Yzt._{Tuva I} *Yenisey Yazıtları: I. Tuva Yazıtı (II. Bay-Bulun)*. bk. TEKİN 2000: 235.
- Yenisey Yzt._{Uyuk-Turan} *Yenisey Yazıtları: Uyuk-Turan Yazıtı*. bk. TEKİN 2000: 230.
- Yenisey Yzt._{Elegest I} *Yenisey Yazıtları: I. Elegest Yazıtı*. bk. TEKİN 2000: 231.
- YÜCE bk. ME.

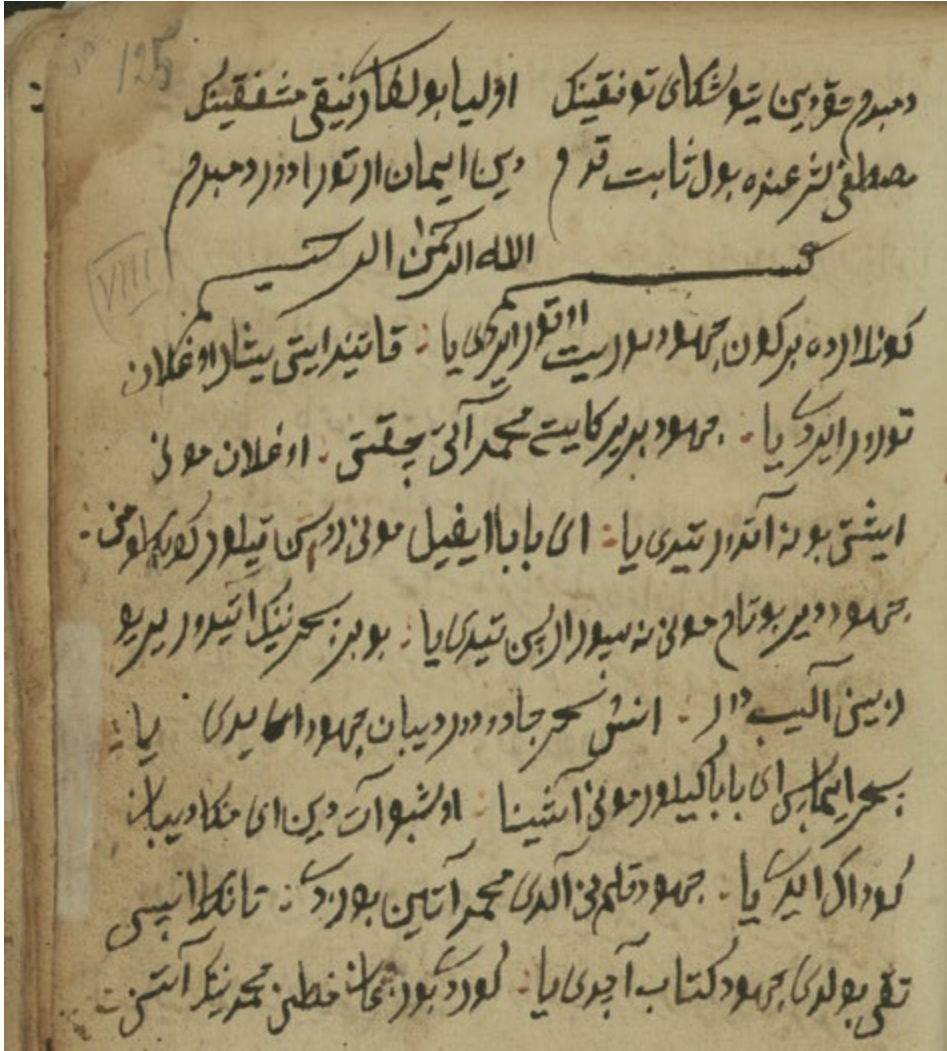
2. Sözcük Kısaltmaları

Ar.	Arapça.	Kıp. T.	Kıpçak Türkçesi.
bk.	bakınız.	mec.	mecaz anlamı
BN	Biblioteca Nationala	Mo.	Moğolca.
Doğu	T. Doğu Türkçesi.	Orh. T.	Orhun Türkçesi.
e.	edat.	ö.i.	özel isim.
ET.	Eski Türkçe.	sf.	sıfat.
Far.	Farsça.	T.	Türkçe.
Har. T.	Harezmi Türkçesi.	ünl.	ünlem.
IOM	Institute of Oriental Manuscripts	zf.	zarf.
		zm.	zamir.

İşaretler

- + İsim kökü ve gövdelerini gösterir.
- Fiil kökü ve gövdelerini gösterir.
- * Nazari biçimleri gösterir.
- // Fonem ve morfem parantezi.
- < Bu biçimden gelir, bir dilden başka bir dile geçiş.
- > Bu biçime gider.
- <> “Çevirili yazılı Metin”de onarılan ya da eklenen yeri gösterir.
- [ ] “Çevirili yazılı Metin”de yaprak ve a, b yüzlerini; Türkiye Türkçesine aktarılan kısımları ayırmak için kullanılmıştır.
- ~ Değişken biçimi gösterir.
- Karşılaştırılması gereken biçim ve anlamları gösterir.
- Ø Düşen veya eriyen ses ya da ses birliğini gösterir.
- § Paragraf veya madde başı işaretini gösterir.

VI. Tıpkıbasım (Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmalar Enstitüsü (IOM) B 343 Nu. 125^a-129^a)

TÜRK VE RUMEN DİLLERİNDE DEYİMLER*

TURKISH AND ROMANIAN İDIOMS

Mariana BUDU**

ÖZ

İnsanoğlu hangi toprak parçasında yaşarsa yaşasın, hangi dili konuşsa konuşsun, dünyadaki kimi durumlar, koşullar ve kavramlar karşısında birbirine yakın ya da ortak bir tutum içine girmektedir. Bu ortak tutumun dile yansıtma da birbirine eş ya da yakın anlatım yollarına başvurmaktadır. Bu anlatım yollarından biri de deyimlerdir. Deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağlamaktadır. Her dilin deyimlerinin kendine özgü yanları, nitelikleri bulunmaktadır. Bununla birlikte diller arasında deyimler açısından benzerlikler, yakınlıklar hatta eşlikler vardır.

Tarih boyunca Türk ve Rumen toplulukların arasında deyimler açısından etkileşim görülmektedir. Türk ve Rumen dillerinde *yapı ve anlam bakımından ortak deyimler*, *anlamları aynı ama yapıları farklı deyimler*, *anlamları farklı yapıları aynı deyimler* ve *Türkçeden Rumenceye geçen kelimelerle oluşan Rumen deyimleri* bulunmaktadır. Türkçeden Rumenceye geçen kelimelerle oluşan deyimleri, benzetme yoluyla yapılanlar, insanın fiziksel ve ruhsal niteliklerini anlatanlar, yüklemse, tam deyimler ve argo şeklinde kullananlar olarak incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Rumen Dili, Deyim, Kültür, Anlam bilimi.

ABSTRACT

No matter where people live or which language they speak, there are some conditions in the world that are not conducive to peaceful co-existence. The common language of most is used in an expressive way, which typically includes idioms: they are an expression of the language, the community's past, a way of life and traditions, and highlights important cues. Each idiom in any given language has certain properties, but there are similarities between them, which can also be associated with a sense of closeness.

---

* 13-15 Ekim 2016 tarihleri arasında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından düzenlenen I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan fakat basılmayan bildirinin gözden geçirilmiş ve ilaveler yapılarak genişletilmiş şeklidir.

** Uzman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, marbudu31@gmail.com.

Through history, idioms have been a function of the interaction between Turkish and Romanian communities. Both languages have common idioms, with similar meanings, but sometimes they involve different syntax and structure. These idioms include Romanian words passed down from the Turkish – while the ones that include Romanian words were passed from the Turkish to the Romanians: these idioms describe the physical and spiritual nature of man. There are some slang idioms as well, which have been used to link people and communities: this is when we observe the positive use of language.

Keywords: Turkish Language, Romanian Language, Idioms, Culture, Semantics.

Giriş

Kültürün temel unsuru olarak kabul edilen ve sosyal bir müessese olan dil, durgun ve değişmez bir varlık değildir. Bir milletin duygu ve düşünce hazinesi dil vasıtası ile nesilden nesile aktarılır. Yüzyıllar içerisinde meydana gelen bu aktarımda her millet dilini ve kültürünü iyice yoğurur. Bu esnada her medeni milletin dili, karşılaştığı medeniyetlerden birçok kelime, deyim vs. alır.¹ Tarih boyunca Türk ve Rumen-Moldov toplulukları² arasında kültürel etkileşim dil vasıtasıyla oluşmuştur, bundan dolayı Rumen dili ve edebiyatında birçok Türkçe kelime, atasözleri ve deyimler görülmektedir. Emil Suciü'ya göre Rumen dilinde Türkçe kelime hazinesi yaklaşık 2.650'dir. Günümüzde, bu kelimelerin sayısı ise 1100'dür.³ Görüldüğü gibi Rumen halkları Türkçe kelimeleri benimseyip kullanmıştır ve kullanmaya devam etmektedir. Rumen halkları tarafından güçlü bir kullanım atasözlerinde de görülmektedir. Atasözlerinde, "Yemek, Dost, Dağ, Ölüm, Su" kavramların üzerinde yaptığımız incelemelerde çok sayıda ortak atasözler tespit etmiştik.⁴ Rumen dilinde Türkçe kelimeler⁵ ve ortak atasözleri üzerinde inceleme yaptığımızda çok sayıda ortak deyimler gözümüze çarptığından bu konuyu de ele almamız gerektiğini düşündük.

¹ Mustafa Özkan, *İnsan, İletişim ve Dil* Akademik Kitaplar Yay., İstanbul 2010, s. 79.

² Rumen-Moldov toplulukları makalenin devamında sadece Rumen topluluğu/Rumen dili kullanılmaktadır. Moldov topluluğunun dili Rumen dili kabul edildiğinden bu iki topluluğun dillerini ayırmaya gerek duymuyorum. Türkçe kelime, atasözü ve deyimleri Rumen dilinde görüldüğü gibi Moldov topluluğun, dilinde de görülmektedir.

³ Emil Suciü, *101 Cuvinte De Oricine Turcă*, Editura Humanitas, Bucureşti 2013, s. 31.

⁴ Mariana Budu, "Türk ve Moldov Atasözlerindeki "Yemek" Kavramının Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi", 3rd *International Conference On Language And Literature Turkish In Europe-Udek*, 30 Ekim- 1 Nisan 2014, Tiran-Albania, V. I, s. 325-337; Mariana Budu-S. Ay, "Atasözlerinden Hareketle Türk Ve Moldov Kültüründe Dağ Motifi", *XXV. Uluslararası Kibatek Edebiyat Sempozyumu, Edebiyatta Dağ*, (Yay. Haz. Metin Turan), Başkent Klîşe Matbaacılık, Ankara 2013, s. 107-117.

⁵ Mariana Budu, "Türkçeden Rumenceye Geçen Kelimelerin Fono-Semantik Başkalaşması", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 53, sy. 53, s. 1-18.

A. Deyimin Tanımları

Yapılan incelemelerde deyimler çeşitli şekilde tarif edilmiştir: Genellikle gerçek anlamdan az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.⁶ Çekiçi bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları.⁷ Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür.⁸ Deyimler genellikle gerçek anlamı dışında kullanılarak, bir düşüncüyü dile getirmek üzere, birden çok kelimededen kurulan kalıplaşmış öğelerdir.⁹

Rumenceye deyim “expresie” terimiyle karşılanmaktadır. Rumencede “expresie”, bir duyguyu ya da bir düşüncüyü yan anlamında kullanılmasıyla oluşan söz olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Görüldüğü gibi deyimler hem Türkçe hem Rumencede bir düşüncüyü dile getirmek üzere gerçek anlamı dışında kullanılarak kurulan kalıplaşmış sözler olarak tanımlanmaktadır.

1. Türkçe ve Rumencede Yapı ve Anlam Bakımından Ortak Kullanılan Deyimler

Bu bölümde Türkçe ve Rumencede ortak kullanılan deyimler incelenmiştir. Bu deyimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Arayı yapmak - a face cuiva aralic “birine yardımda bulunmak”. (*Bir şeyin kaymağını almak (yemek) - a lua caimacul* “bir şeyin en büyük payını almak veya kârını ele geçirmek”. *Keyif vermek - a da un chef* “neşe vermek; sarhoş etmek”. (*Birine) fitil vermek - a da fitil* “birini kızdırmak, azdırmak veya bir olayı kışkırtmak”. *Belasını bulmak - a-şi gâsi beleaua* “hak ettiği cezayı görmek”. *Belaya çatmak (girmek veya uğramak) - a se vîri (bâga) în belea* “beklenmedik bir bela ile karşılaşmak”. *Dadılık etmek - a face pe dâdacă* “çocuk bakıcılığı ile uğraşmak”. *Papara (paparasını) yemek - a mînca papară* “azar işitmek”. *Şaşı bakmak - a privi saşiu* “ters bakmak”. (*Birinin) keyfini yapmak - a face cuiva pe chef* “her türlü istek ve dileği yerine getirmek”. *Salma gezmek (dolaşmak) - a umbra derbedeu* “başiboş hayvan gibi dolaşmak”. *Hakkından gelmek - a-i veni (cuiva sau la ceva) de hac* “zor bir işi başarı ile sona erdirmek”. *Meydana çıkarmak - a scoate în maidan ve meydana gelmek - a ajunce la maidan* “ortaya çıkarmak, belli etmek, açıklığa kavuşmak”. *Hem kel hem fodul - şi chel şi fudul* “yetenekli olmadığı halde üstünlük taslayan”. *Hâli kalmamak - a nu avea*

⁶ *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011, s. 651.

⁷ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara 2007, s. 49.

⁸ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 35.

⁹ Mustafa Özkan, “Deyimleşmiş İkilemeler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül 2004, TDK Yay., Ankara 2004, s. 2291.

¹⁰ *DEXI Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Române*, Gunivas, İtalia 2007, s. 697.

hal sa.... “gücü, takatı, eski durumu kalmamak”. *Hapı yutmak - a îngiți hapul* “kötü bir duruma düşmek”. *Birinin hatırını kırmak - a strica hatîrul cuiva* “birini gücendirmek”. *(Birinin) hatırını saymak - a pâzi hatîrul cuiva* “gerekli saygıyı göstermek” anlamında kullanılmaktadır. *Makas değiştirmek - a schimba macazul* “tuttuğu yol ve yöntemden vazgeçip başka bir yöne yönelmek”. *Mascara etmek - a face de mascara* ve *maskaraya almak - a da de mascara* “bir kimseyi veya şeyi gülünç ve şerefsiz duruma düşürmek”. *Para etmemek - a nu face parale* “değeri olmamak”. *Para etmek - a face parale* “değeri olmak”. *Seftah etmek - a face saf-tea* “başlamak, esnaf sabahleyin ilk alışverişi yapmak”. *Temenna etmek - a face temenele* “selam vermek”. *Değeri pahasına satılmamak ve beş para etmez - a nu avea valoare* “değeri olmamak”. *Trampa yapmak - a-i face trompa* “ara yapmak”. *Helal olsun - a-i fi halal* “bir hizmet veya özverinin istenilerek yapıldığını ve takdir edildiğini göstermek”. *Ne haber? - Cum ți-e habarul?* “nasılsın, işler nasıl gidiyor? *Hakkından gelmek - a veni (cuiva sau la ceva) de hac* “zor bir işi başarı ile sona edirmek; yenmek, öç almak veya cezasını çekmek”. *Haz almak - a face haz* “hoşlanmak, keyif almak”. *Helal olsun - halal să-ți fie* “helal olsun sana”. *(Birinin) keyfini yapmak - a face cuiva pe chef* „türlü istek ve dileği yerine getirmek”. *Lafını etmek - a șede la lafuri* “birinden veya bir konudan söz etmek, onunla ilgili olarak konuşmak”. *Mezada çıkartmak - a scoate la mezat* “açık çıkartma yoluyla bir malı satışa çıkartmak”. *Çırpıya gitmek - (a merge, a trage) ca pe ciripie* “bir çizgi veya sıra üzerine gitmek”.

2. Türkçe ve Rumencede Anlamları Aynı ama Yapıları Bakımından Farklı Deyimler

Fit sokmak (vermek) deyimini Türkçede “sok-, ver-“ fiili kullanırken Rumencede *a trage la fit* “a trage: çek-“ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde “arayı açmak” anlamında kullanılmaktadır. Türkçede *(Birinin) hatırı için* deyimini “için” edatıyla kurulmuştur Rumencede ise *a face (cuiva) un hatîr* “a face: yap-“ fiiliyle kullanılmakta ve “gönlü hoş olsun” anlamında kullanılmaktadır. *(Bir şeyin) keyfini çıkarmak* Türkçede “çıkır-“ fiili kullanılırken Rumencede *a-și face chefîl* “a-și face: yap-“ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde “bir şeyden iyice tat almak”, anlamında kullanılmaktadır. Türkçede *(Bir şeyi) çorba etmek* „et-“, fiili kullanılırken Rumencede *a pune pe toți întro ciorbă* „a pune: koy-“, fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde „karıştırmak, ayırım yapmamak” anlamında kullanılmaktadır. Karışmak, başkasının işine burunu sokmak anlamında başka bir Rumence deyim *A se amesteca în ciorba altuia* [başkasının çorbasına karışmak] burada da „a se amesteca: karış-“, fiili kullanılmaktadır. Türkçede *(Bir yeri) curcunaya çevirmek* deyimini „çevir-“, fiili kullanılırken Rumencede *a juca pe cineva giurgină* “a juca: oynat-“ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde „(birinin) ortalığı karışık, gürültülü duruma sokmak” anlamında kullanılmaktadır. Türkçe *curcuna* kelimesi Rumenceye *giurgină* şeklinde geçmiştir.

Haraç mezat satmak deyimini Türkçede “sat-“ fiili kullanılırken Rumencede *a striga mezat* “a striga: bağır-“ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde “açık artırma ile satmak” anlamında kullanılmaktadır. *Üstüne perde çekmek* deyimini Türkçede “çek-“ fiili kullanılırken Rumencede *A pune perdea la ochi* [gözüne perde koy-mak] „a pune: koy-„ fiili ile kullanılmaktadır. Her iki dilde „isteyerek örtmek, gizlemek” anlamında kullanılmaktadır. Türkçede *perde çekmek* deyiminde “çek-“ fiili kullanılırken Rumencede *A se da după perdea* [perde arkasında çekilmek] “a se da: çekil-“ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde 1) bir şeyin önüne perde get-mek; 2) gözlemek, örtmek anlamında kullanılmaktadır.

Türkçede *keyfi bozulmak* deyimini “boz-“ fiili kullanılırken Rumencede *A fi fără chef* [keyfsiz olmak] „a fi: ol-„ fiili kullanılır ve „moralsız olmak, canı sıkılmak” anlamında kullanılmaktadır. *Haz duymak* deyimini Türkçede “duy-“ fiili ile kullanılırken Rumencede *Ştii că ai haz?* „ştii: bil-„ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde „hoşlanmak” anlamındadır. *Davul çalmak (dövmek)* Türkçede “çal-, döv-“ fiili kullanılırken Rumencede *a scoate la maidan* [meydana çıkartmak] “a scoate: çıkart-“ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde “bir şeyi herkesin haber alabileceği biçimde ortaya yaymak” anlamındadır. Türkçede *yer açmak* deyimini “aç-“ fiili kullanılırken Rumencede *a face maidan* [meydan yapmak] “a face: yap-“ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde “yer açmak” anlamında kullanılmaktadır.

Kemeri dolu olmak deyimini Türkçede “ol-“ fiili kullanılırken Rumencede *a avea la chimir* [kemerde bulundurmak] “a avea: sahip ol-“ fiili kullanılmaktadır. Her iki dilde “zengin olmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu deyimın yanı sıra bir de *a fi doldora de bani* [Parayla dolu olmak] deyimini de kullanılmaktadır. *Doldora* kelimesi, Türkçe *dolu* kelimesinden gelmektedir.

Türkçede *tamam gelmek* deyimini zarf+fiil yapısında Rumencede ise *a veni taman la timp* [tam vaktinde gelmek] fiil+zarf+yer tamlayıcısı yapısındadır. Her iki dilde “bir şeye uygun düşmek” anlamında kullanılmaktadır. Rumenceye bu deyim e eş olarak *Taman acolo unde trebuia* [Gerktiğinde] deyimini de kullanılmaktadır.

Birini zıvanadan çıkarmak deyimini Rumencede *a scoate (pe cineva) din balamale* [birini meteseden çıkartmak] şeklindedir. Her iki dilde „(birini) kızdırmak” anlamında kullanılsa da Türkçede „zıvanadan çıkartmak” kullanılırken Rumencede „menteseden çıkartmak” kullanılmaktadır.

Türkçede *meydan dayağı çekmek* deyimini Rumencede *a cărăbăni cuiva pumnii* [(birine) dayak atmak] şeklindedir. Her iki dilde „birini dövmek” anlamında kullanılmaktadır. Fakat, Türkçede „meydan” kelimesi kullanılırken Rumenceye “yumruk” kelimesi kullanılmaktadır. Türkçede “çek-“ fiili Rumenceye “a cărăbăni” şeklinde geçmiştir ve „gitmek, hızlıca gitmek; atmak, vermek”

anlamalarını taşımaktadır. „Çek-“, fiili ile Rumenceye geçen diğer bir deyim *a se cārăbăni* [kendini çekmek] „gizlice gitmek, terketmek” anlamındadır ve Türkçe *el ayak çekmek* şeklindedir.

Beş para etmez Türkçede “beş para” kullanılırken Rumencede *a nu face două parale* [iki para etmemek] “iki para” şeklinde kullanılır ve “hiçbir değeri yok, işe yaramaz” anlamında kullanılmaktadır.

3. Türkçe ve Rumencede Anlamları Farklı Yapıları Aynı Deyimler

Türkçede *haram yemek* “Türk toplumun gelenek ve göreneklerine veya dinî kurallarına aykırı olarak bir şeyi kendi yararına kullanmak, sahiplenmek” anlamında kullanılan deyim Rumencede *a mânca haram* “boş konuşmak” anlamında kullanılmaktadır.

Türkçede *kantara çekmek* “bir şeyi tartmak” deyimini Rumencede *a trace la cântar* [kantardan geçmek/kantara çekmek] “bir şeyin önemli, değerli olması” anlamında kullanılmaktadır.

Türkçede *üstüne tuz biber ekme* “üzüntüyü, kusuru artıracak durum yaratmak” deyimini Rumencede *a face cu sare și piper* „birini azarlamak” anlamında kullanılmaktadır.

Türkçede *dolap çevirmek* “hile ile iş çevirmek” deyimini Rumencede *a întorace (pe cineva) ca în dulap* [(birine) dolap çevirmek] “birine küfretmek” anlamında kullanılmaktadır.

4. Türkçeden Rumenceye Geçen Kelimelerle Oluşan Rumence Deyimler

a) Benzetme Yoluyla Yapılan Deyimler

Lüle Rumenceye *lulea* “tütün çubuğu” anlamıyla geçmiştir ve *a fi îndrăgostit lulea* [lüle gibi aşık olmak] „çok sevmek” anlamında kullanılmaktadır. *A ajuncea la lulele* [lüleye yakalanmak] „çok fakir olmak” anlamında kullanılmaktadır. *A (se) îmbăta lulea* [lüle gibi sarhoş olmak] „sarhoş olmak” anlamında kullanılmaktadır.

Pilav kelimesi Rumenceye *pilaf* şeklinde geçmiştir ve *a face pilaf* [pilav yapmak] deyimini “birini iyice dövmek” anlamında kullanılmaktadır.

*Ulak*¹¹ kelimesi Rumenceye *olac* şeklinde ve aynı anlamla geçmiştir ve *în cai de olac* [haberle] deyimini „atlarla haber göndermek” anlamında kullanılmaktadır.

¹¹ Haberci.

Deyimlerimizin bir bölümünde, benzetmelerden yararlanıldığını görmekteyiz. Türkçede “gibi” edatı ile oluşan bu deyimler Rumenceye “ca” [ka] edatı ile yapılmaktadır.

*Bayar*¹² kelimesi Rumenceye *boier* “toprak sahibi, soylu” şeklinde geçmiştir ve *a dormi ca un boier* [bay gibi uyumak] deyiminde „rahat, sıkıntısız uyumak” anlamında kullanılmaktadır.

*Budak*¹³ kelimesi Rumenceye *butuc* “kütük, kök” şeklinde geçmiştir ve *a fi ca butucul* [budak gibi olmak] “aptal olmak” anlamında kullanılmaktadır. Diğer bir deyim *a sta ca un butuc* [budak gibi hareketsiz durmak].

*Bodrum*¹⁴ kelimesi Rumenceye *pod* “çatı ile bina arasında bölüm” şeklinde geçmiştir ve *a cădea ca din pod* [bodrumdan düşmek gibi] deyiminde “şaşa kalmak” anlamında kullanılmaktadır. Pod kelimesiyle oluşan ve benzetme yoluyla kurulan diğer deyimler *a călca ca din pod* [bodrumdan basar gibi] „emin adımlarla yürümek”; *a se uita (ca) din pod* [bodrumdan bakmak gibi] „yukardan bakmak”, kendine güvenen insanlar için kullanılmaktadır.

Hamal kelimesi Rumenceye *hamal* şeklinde geçmiştir ve *a munci ca un hamal* [hamal gibi çalışmak] deyiminde “çok ve ağırdan çalışmak” anlamında kullanılmaktadır.

Kutu kelimesi Rumenceye *cutie* şeklinde geçmiştir ve *ca din cutie* [kutedan çıkmış gibi] deyiminde “iyi giyimli, bakımlı” anlamında kullanılmaktadır.

*Şirret*¹⁵ kelimesi Rumenceye *şiret* (-eată) „kurnaz” şeklinde geçmiştir ve *a fi şiret ca oaita* [koyun gibi kurnaz olmak] deyiminde „aptal olmak” anlamında kullanılmaktadır.

Türkçede *boğa gibi* deyimi Rumenceye *a fi buhaiul satului* [köyün boğası olmak] her iki dilde “güçlü görünen, vücudu iyi gelişmiş (delikanlı)” için kullanılmaktadır.

b) İnsanların Fiziksel ve Ruhsal Niteliklerini Anlatan Deyimler

İnsanların fiziksel niteliklerini gösteren deyimler:

A fi gol chilug şi gros butuc [chel gibi çıplak ve budak gibi kalın olmak] deyimi bütün varlığını içki için harcayan biri için kullanılmaktadır. Bu deyimde

¹² Ekilmemiş toprak.

¹³ 1. Ağacın dal olarak sürgünü; 2. Dal.

¹⁴ Bir yapının yol düzeyinden aşağıda kalan bölüm.

¹⁵ Kötü, kavgacı (kişi).

„budak gibi kalın” doğadaki nesne insana benzetilmiştir. *A avea slugi din butuci* [budaktan yardımcıya sahip olmak] deyimini „olmayan yardımcı ile övünmek” anlamında kullanılmaktadır. Bu deyimde de doğadaki nesne insana aktarılmıştır. Budaktan yardımcı görünürde yardımcıya sahip olmak anlamında kullanılmaktadır. *A dormi butuc* [budak gibi uyumak] deyimini „kütük gibi uyumak”. Bu deyimde de çok derin ve hareketsiz uyuyan insan budağa benzetilmiştir.

İnsanların ruhsal niteliklerini gösteren deyimler:

Derbeder kelimesi Rumenceye *derbedeu* “serseri, tembel, başıboş” anlamıyla geçmiştir ve *a umbla derbedeu* [derbeder dolaşmak] deyimini “başıboş dolaşmak” anlamında kullanılmaktadır. *Haydut*¹⁶ kelimesi Rumenceye *haiduc* “çapulcu; sınır asker” anlamlarıyla geçmiştir ve *a hayduci* [haydutluk yapmak] “haydutluk etmek, eşkiyalık yapmak” anlamında kullanılmaktadır. *Karagöz* kelimesi Rumenceye *caragios* “kukla oyunu; soytarı” anlamıyla geçmiştir ve *a fi caragios* [komik olmak] anlamında kullanılmaktadır. *Mascara*¹⁷ kelimesi Rumenceye *măscară* „soytarı, komik, alçak, rezil” anlamlarıyla geçmiştir ve *a face măscara* [maskara yapmak] „birine gülmek” anlamında kullanılmaktadır.

*Müft*¹⁸ kelimesi Rumenceye *moft* “naz” anlamıyla geçmiştir ve *a umbla cu mofuri* [nazlı dolaşmak] deyimini “nazlanmak” anlamında kullanılır. *Mülk* kelimesi Rumenceye *meleag* şeklinde ve taşınmaz mal, arsa anlamında kullanılmaktadır. Rumencede *a umbla meleagurile* [mülk dolaşmak] “boş boş dolaşmak” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde *a şti meleagurile* [mülk bilmek] “birinin sırlarını” bilmek anlamında kullanılmaktadır.

c) Yüklemsel Kuruluşlar

A ieşi abraş [abraş çıkmak] “bir şeyi yapamamak”. *A face (cuiva) alai* [birine alay yapmak] “birine şenlik düzenlemek”. *A face alişveriş* [satın almak, pazarlık etmek] “iyi bir şey yapmak yerine herşeyi birbirine karıştırmak”. *A fi (a ajunge) la aman* [sıkıntıda olmak]. *A lăsa pe cineva la aman* [Birini sıkıntı içine bırakmak] „birine ihtiyacı olduğunda yanında olmamak, sıkıntı içinde bırakmak”. *A zice aman* [aman demek] „genellikle bir insan sıkıntıda olduğunu, sıkıntıda olan birinin yanında bulunmamak, yardım etmemek”. *Una spunem başca ne-nțelegem* [başka konuşup başka yapmak] “farklı konuşup farklı anlaşmak”.

*Bızdık*¹⁹ kelimesi Rumenceye *bîzdîc* şeklinde geçmiştir. *A-i sări bîzdîcul* [bızdığı atlamak] „küsmek, hafifce kırılma” anlamında kullanılmaktadır. Aynı

¹⁶ 1. Silahlı soygun yapan kimse, eşkiya, şaki; 2. Yaramaz, sevimli çocuk.

¹⁷ 1. Eğlendirici, sevimli, güldürücü, hoş. 2. Şerefsiz, rezil. 3. Karnaval; 4. Rimel.

¹⁸ Bedava, beleş.

¹⁹ Ufak çocuk.

şekilde *a-i veni bîzdîcul* [bızdığı gelmek] deyimini „bir şey istemek (yemek için)” anlamında kullanılmaktadır.

*Bozdoğan*²⁰ kelimesi Rumenceye *buzdugan* şeklinde ve “gürz, topuz” anlamıyla geçmiştir. *A nu scăpa de buzdogan* [Bozdoğan'dan kurtulmamak] deyimini „cezadan kurtulamamak” anlamında kullanılmaktadır. *A-şi pune capul pe butuc* [budağa kafa koymak] „risk almak” anlamında kullanılmaktadır.

*Düğün*²¹ kelimesi Rumenceye *duium* “topluluk, kalabalık” anlamıyla geçmiştir ve *cu duiumul* [düğün ile] “kalabalıkla olmak, dolaşmak” anlamında kullanılmaktadır. *Çatak*²² kelimesi Rumenceye *ceată* şeklindedir ve „topluluk, cete, grup; sürü” anlamlarıyla geçmiştir. Rumenceye *a face ceată cu cineva* [biriyle kavga etmek] anlamında kullanılmaktadır. *Çıkın*²³ kelimesi Rumenceye *ciochină* şeklinde ve „bohça” anlamıyla geçmiştir. Rumencede *a pune ceva la ciochină* [Çıkına birşey koymak] „birşeyi unutmak” anlamında kullanılmaktadır. *Çöl*²⁴ kelimesi Rumenceye *giol* şeklinde ve “aşık oynunda eldeki aşıkların toplama” anlamıyla geçmiştir. Rumencede *A face (a da) pui de giol* [Tüm aşıkları ütmek] “hırsızlık yapmak” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde *a da gioale* [gioale vermek] “birinin (ayaklarını) vurmak” anlamında kullanılmaktadır.

Çomak kelimesi Rumenceye *ciomag* “çomak, sopa” anlamıyla geçmiştir. Rumencede *a şti de ciomag* [çomağı bilmek] “korku bilmek” anlamında kullanılmaktadır. *Çorap* kelimesi Rumenceye *ciorap* şeklinde geçmiştir ve *a stînge banii la ciorap* [çoraba para biriktirmek] “para biriktirmek” anlamında kullanılmaktadır. *Çubuk*²⁵ kelimesi Rumenceye *ciubuc* “pipo çubuğu” anlamıyla geçmiştir ve *a da ciubuc* [çubuk vermek] “rüşvet veya bahşiş vermek” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde *a aprinde ciubuc* [çubuk yakmak] “sigara içmek” anlamında kullanılmaktadır.

Düşman kelimesi Rumenceye *duşman* şeklinde geçmiştir ve *a se pune cu duşmanul la cale* [düşman ile masaya oturmak] “düşman ile anlaşmak” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde *a trece la duşman* [düşmana geçmek] “düşman tarafına geçmek” anlamında kullanılmaktadır.

*Fiti*²⁶ kelimesi Rumenceye *fitil* “fitil, lamba fitili; kışkırtma” anlamlarıyla geçmiştir ve *a băga (a vîri) un fitil* [fitil sokmak], *a umbla cu fitil* [fitille dolaş-

²⁰ 1. Bir doğan türü; 2. Yeniciler tarafından kullanılan ve atların eyerlerinde asılı duran altı toplu gürz.

²¹ Evlenme dolayısıyla yapılan tören, eğlence.

²² 1. İki dağ yamacının kesişmesi ile oluşmuş dere yatağı; 2. Yapışık, ikiz meyve. 3. Kavgacı.

²³ Bir beze sarılarak düğümlenmiş küçük bohça, çıktı.

²⁴ Sahra.

²⁵ 1. Körpe dal; 2. Değnek; 3. Pipo cubuğu.

²⁶ 1. Lampada, kandil ve mumda yağın, çakmakta benzinin yanmasını sağlayan, türlü biçimlerde bükülmüş veya dokunmuş pamuktan yapılan genellikle yağ çekici madde; 2. Derin yaraların tedavisinde, yara içine salı-

mak] ve *a da fitil* [fitil vermek] deyimleri „kışkırtmak” anlamında kullanılmaktadır.

*Hâl*²⁷ kelimesi Rumenceye *hal* “durum, kötü durum” anlamıyla geçmiştir ve *într-un hal fară de hal* [halde halsiz] “hâlsiz hâlde olan, kötü durumda olmak” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde *A nu avea hal să...* [Hâli olmamak]. *Huzur*²⁸ kelimesi Rumenceye *huzur* “huzur; sesizlik; sakinlik; tenbelik; bolluk” anlamlarıyla geçmiştir ve *a trăi în huzur* [huzurlu yaşamak] „rahat yaşamak” anlamında kullanılmaktadır.

*Kalabalık*²⁹ kelimesi Rumenceye *calabalîc* “bagaj, yük, eşya; kargaşa, şamata” anlamlarıyla geçmiştir ve *a-și face calabalîcul* [kalabalığını yapmak] “hızlı bir şekilde ayrılmak, gitmek” anlamında kullanılmaktadır. *Kerem*³⁰ kelimesi Rumenceye *cherem* “hizmet, yardım” anlamıyla geçmiştir ve *a fi la cheremul cuiva* [birinin kereminde bulunmak] “birinin esirgemesi altında bulunmak” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde *a nu-i cunveni cuiva la cherem* [birinin kereminde bulunmakta hoşlanmamak] “hoşlanmamak” anlamında kullanılmaktadır.

Leş kelimesi Rumenceye *leș* şeklinde geçmiştir ve *a leșina* [bayılmak] “bir şeyi çok beğenmek” anlamında kullanılmaktadır. *Merkez* kelimesi Rumenceye *merchez* “merkez, orta, önemli nokta, uygun durum, ustalık” anlamlarıyla geçmiştir ve *a-i veni la merchez* [merkezine gelmek] “uygun bulmak” anlamında kullanılmaktadır. *Nazar* kelimesi Rumenceye *nazar* “dikkat, bakış, görüş; korku” şeklinde geçmiştir ve *cu nazar* [nazarıyla] korkak biri için kullanılmaktadır. *Palavra* kelimesi Rumenceye *palavră* şeklinde geçmiştir ve *a sta la palavră* „sohbet etmek” anlamında kullanılmaktadır.

*Paye*³¹ kelimesi Rumenceye *paia* “basamak, derece” anlamıyla geçmiştir ve *a-i da cuiva paiale* [birine paye vermek] “iltifat etmek” anlamında kullanılmaktadır. *Peşin*³² kelimesi Rumenceye *peșin* “derhal, hemen” anlamıyla geçmiştir ve *a plăti cuiva peșin* [peşin ödeme] “hemen ödeme yapmak” anlamında kul-

nan steril gazlı bez şeridi; 3. Anüse konulan donmuş yağ kıvamında ve koni biçiminde ilaç; 4. Eskiden topları ve şimdi lağımaları ateşlemekte kullanılan kaytan biçiminde tutuşturucu madde; 5. Kumaşın altına kaytan biçiminde bükülmüş bir şey koyup üstten dikerek yapılan kabartma yol; 6. Koltuk, sandalye vb. oturlan eşyanın yapımında dikiş veya çivileri gizlemekte kullanılan şerit; 7. Yollu bir biçimde dokunmuş kumaş; 8. Elli kâğıtla oynanan ve en az sayısı olanın kazanması kuralına dayanan bir iskambil oyunu; 9. 0,0125 gram olan ağırlık ölçü birimi.

²⁷ 1. Şimdiki zaman, geçmiş ve gelecek olmayan zaman. 2. Oluş, bulunuş, suret, keyfiyet, durum.

²⁸ 1. Dirlik, baş dinçliği, gönül rahatlığı; 2. ön, yan, kat, makam; 3. Bir yerde bulunma; 4. Padişah katı.

²⁹ 1. Çok sayıda insan topluluğu; 2. Gereksiz, karışık şeyler topluluğu; 3. Sayıca çok.

³⁰ 1. Soyluluk, ululuk, asalet. 2. Bağış olarak vermek, lütuf.

³¹ Rütbe, derece.

³² 1. Bir alışverişte, alışveriş yapıldığı anda, alınan şeyin tesliminden önce veya teslimiyle birlikte ödenen, veresiye karşılığı. 2. Çalışmadan verilen (ücret, aylık); 3. Daha önce, önceden.

lanılmaktadır. *Renk*³³ kelimesi Rumenceye *renghi* “şaka, oyun” anlamıyla geçmiştir ve *a juca cuiva rengiul* [birine renk oynamak] “birine eşek şakası yapmak” anlamında kullanılmaktadır.

*Saka*³⁴ kelimesi Rumenceye *saca* “su taşıma işi, su nakliyatı” anlamıyla geçmiştir ve *a vinde apă la sacagiu* [sakacıya su satmak] anlamında kullanılmaktadır. *Selamet* kelimesi Rumenceye *selemet, selamet* şeklinde geçmiştir ve *a scoate (pe cineva) la selamet* [birini selamete çıkartmak] “birini yıkmak, kızdırmak” anlamında kullanılmaktadır. *Şah*³⁵ kelimesi Rumenceye *şah* “satranç oyununda her yönde tek hane gidebilen en önemli taş” anlamıyla geçmiştir ve *a da şah* [şah vermek] “birini kötü duruma sokmak” anlamında kullanılmaktadır. *A fine în şah* [şahta tutmak] “birini tedirginlik içinde tutmak”. *A face şah şi mat* [şah mat yapmak] “kazanmak” anlamlarla kullanılmaktadır.

Şaka kelimesi Rumenceye *şagă* şeklinde geçmiştir ve *a face şagă* [şaka yapmak]. *Nu-i vremea de şagă* [şaka zamanı değil]. *A se întrece cu şaga* [şaka ile yarışmak] „abartmak”. *A se îngroşa şaga* [şakayı abartmak] „durumu kötüye gitmesi”. *A lăsa şaga* [şakayı bırakmak]. *A trece pe cineva cu şaga* [şaka ile birini geçmek] „alaya almak” anlamlarla kullanılmaktadır.

Şart kelimesi Rumenceye *şart* şeklinde geçmiştir ve *cu fără şart* [şartsız]. *Pe şart* [Şartıyla] anlamlarla kullanılmaktadır. Şirret kelimesiyle *a se trage de şireturi* [şiretlik etmek] deyimini „yakınlık göstermek (olumsuz anlamındadır)” anlamında kullanılmaktadır. *Tabiat*³⁶ kelimesi Rumenceye *tabiet* anlamıyla geçmiştir ve *a-şi face tabietul* [tabiatını yapmak] “istediğini yapmak”. *A strica tabietul* [tabiatı bozmak] “birinin keyfini bozmak” anlamlarıyla kullanılmaktadır.

*Takla*³⁷ kelimesi Rumenceye *takla* “sohbet” anlamıyla geçmiştir ve *a sta la taklale* [taklaya oturmak] “sohbet etmek” anlamıyla kullanılmaktadır. *Tayfa*³⁸ kelimesi Rumenceye *tăifas* “sohbet etmek” anlamındadır ve *a sta la tăifas* “dedikodu yapmak” anlamında kullanılmaktadır. *Tebdil*³⁹ kelimesi Rumenceye *teptil* “sesizce hareket etmek” anlamındadır ve *a umbla tiptil* “Sesizce dolaşmak, takip etmek” anlamında kullanılmaktadır. *Temenna*⁴⁰ kelimesi Rumenceye *temenea* “öne doğru eğildikten sonra doğrulurken eli başa götürerek verilen selam” an-

³³ Cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum.

³⁴ 1. Evlere, çeşmeden su taşımayı iş edinmiş olan kimse. 2. Kırsal bölgelerde sulama işlerini düzenleyen ve denetleyen kimse.

³⁵ 1. *tar*: İran veya Afgan hükümdarı. 2. Satranç oyununda her yönde tek hane gidebilen en önemli taş; 3. Benzerlerine oranla en üstün, en güzel, en iyi.

³⁶ 1. Doğa; 2. Doğal özellik; 3. Huy, karakter.

³⁷ Yuvarlanmak.

³⁸ 1. Ev halkı, aile. 2. Yakın, hısım akraba. 3. Aynı işi yapan topluluk.

³⁹ Değiştirme.

⁴⁰ Öne doğru eğildikten sonra doğrulurken eli başa götürerek verilen selam.

lamındadır ve *a face temenele* “saygı ile selamlamak”. *Toptan* kelimesi Rumenceye *toptan* “toptan, görüldü, bol, çok” anlamındadır ve *a vinde toptanul* “toptan satmak”. *A lua toptanul*. “çokça satın almak”. *Topuz*⁴¹ kelimesi Rumenceye *topus* “ucu top silah” anlamındadır ve *a lua cu topuzul* “zorla almak.” *Zapt*⁴² kelimesi Rumenceye *zapt* “alma, zorla alma” anlamındadır ve *a face un lucru zapt* “zorla almak ele geçirmek”. *Zor* kelimesi Rumenceye *zor* “acele, çabuk, sıkıntı” anlamındadır ve *a lua la zor* “zorla almak”, *cu zorul* “zorla”, *a nu avea zor de cineva*. “hiç kimseyle ilgilenmemek”, *a da zor* “çok çalışmak”, *a avea zor* “acelesi olmak”.

e) Tam Deyimler

İçerdikleri öğeler bir bütün hâlinde yeni bir anlam yansıttıkları için “tam deyim” olarak nitelenmekte, ayrıca somutlaştırma niteliği taşımaktadır.

*Basma*⁴³ kelimesi Rumenceye *basma* “başörtüsü” anlamındadır ve *a scoate (pe cineva) basma kurată* [(birini) başörtüsü gibi temiz çıkartmak] deyimini „birini kötü durumdan çıkarmak, suçtan kurtarmak” anlamında kullanılmaktadır. *Dara*⁴⁴ kelimesi Rumenceye *tara/dara* “tartıyla tartılana ait olmayan ağırlık” anlamıyla geçmiştir ve *mai mare dara decît ocaua*. [Darayı okka gibi büyütmek] ”önemsiz bir iş için boşuna çalışmak, çabalamak” anlamında kullanılmaktadır. *Fes*⁴⁵ kelimesi Rumenceye *fes* “kışlık şapka” anlamıyla geçmiştir ve *a turti fesul* [fesi ezemek] deyimini “utanılacak bir şey yapmak” anlamında kullanılmaktadır. *Hazine*⁴⁶ kelimesi Rumenceye *hazna* “dolap, kiler; hazine; huzur; mutluluk” anlamlarıyla geçmiştir ve *nu-şi găseşte hazna* [hazineyi bulamamak] deyimini „huzuru bulamamak” anlamında kullanılmaktadır. *İbrişim* kelimesi Rumenceye *ibrişin, ibrişim* şeklinde geçmiştir ve *a-i trage cu ibrişin pe la nas* [ibrişim ile burunundan geçmek] deyimini “sitem etmek” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde *a merge ibrişim* [ibrişim yürümek] deyimini “bir iş hızlı bir şekilde gelişmesi” anlamında kullanılmaktadır. *Kaftan* kelimesi Rumenceye *caftan* “(osmanlılarda giyinen) uzun elbise” şeklinde geçmiştir ve *a se îmbrăca cu caftan* [kaftan giymek] deyimini „baylık rütbeye yükselmek” anlamında kullanılmaktadır. *Kalıp* kelimesi Rumenceye *calup* “dokum kalıbı, biçim, kesim, model, papuç kalıbı, dilim parça” anlamlarıyla geçmiştir ve *a pune cuiva calupul* [birini kalıba sokmak] deyimini “birine yalan söylemek”. Aynı şekilde *a mînca calîpul* [kalıp yemek] „aldatıl-

⁴¹ Ucu top biçiminde eski bir silah. Top biçiminde toplanmış saç.

⁴² 1. Zor kullanarak ele geçirme. 2. Tutma, hâkim olma.

⁴³ 1. Basmak işi; 2. Üzerine bası ile yapılmış renkli biçimler bulunan pamuklu kumaş; 3. Bu kumaştan yapılmış olan; 4. Matbua; 5. Basılmış matbu; 6. İstanbul kâğıdı ile oynanan bir oyun; 7. Gübre, tezlek.

⁴⁴ Kabıyla birlikte tartılan bir nesnenin kabının ağırlığı.

⁴⁵ Şapka yerine kullanılan, kırmızı, kalın çuhudan yapılmış, tepesinde püsküllü olan, silindirik biçiminde boşluk.

⁴⁶ 1. Altın, gümüş, mücevher gibi değerli eşya yığını, büyük servet; 2. Değerli şeylerin saklandığı yer; 3. Devlet malı. 4. Kaynak.

mak” anlamında kullanılmaktadır. *Kervan* kelimesi Rumenceye *caravană* şeklinde geçmiştir ve *cîinii latră caravana trece* [Köpekler havlar kervan geçer] deyimini „birşeyi umursamamak” anlamında kullanılmaktadır. Rumenceye *caravană* kelimesinden ayrıca *a cărăbăni* „taşımak” fiili türemiştir.

A băga la cutie [kutuya sokmak] „ezberlemek”. *A fi de la cutie* [kutudan olmak] „güzel ve temiz giyinmek”. *Papuç* kelimesi Rumenceye *papuc* “ayakkabı” anlamıyla geçmiştir. Bu kelime ile bir çok deyim bulunmaktadır. *A fi sub papucul cuiva* [birinin papucunun altında olmak] = yönetilmek. *A ține pe cineva sub papuci* [birinin papucun altına tutmak]= yönetilmek. *A lua la papuc* [papucu almak] =kaçmak. *A-i da papucii* [papuç vermek]= kovulmak. *A-și pierde papucii* [papucu kaybetmek] = ölmek anlamında kullanılmaktadır. *Pence*⁴⁷ kelimesi Rumenceye *pingea* “taban, ayakkabı pençesi” anlamıyla geçmiştir ve *a-i pune pingea* [pençe koymak] deyimini “yalan söylemek, kandırmak”. *A ține ca la pingele* [pençede tutar gibi] “yakınlık göstermemek”. *A bate la pingea* [penceyi dövmek] „para harcamak” anlamında kullanılmaktadırlar. *Perdah*⁴⁸ kelimesi Rumenceye *perdaf* “ince tahta, parlaklık, cila, kaplama” anlamıyla geçmiştir ve *a da cuiva un perdaf* [birine perdah vermek] deyimini “birini azarlamak” anlamında kullanılmaktadır. *Rende* kelimesi Rumenceye *rindea* şeklinde geçmiştir ve *a da la rindea* [rendelemek] deyimini “dövmek”. *A nu fi dat la rindea* [rendelenmemiş] deyimini “iyi yetiştirelememiş” anlamında kullanılmaktadır. *Takke* kelimesi Rumenceye *tichie* şeklinde geçmiştir ve *a se naște cu tachia în cap* [takkeyle doğmak] deyimini “şanslı doğmak, şanslı olmak” anlamında kullanılmaktadır. *Tava*⁴⁹ kelimesi Rumenceye *tavă* şeklinde geçmiştir ve *a da pe cineva pe tavă* [birini tavaya vermek] „şikayet etmek” anlamında kullanılmaktadır. *Tavan*⁵⁰ kelimesi Rumenceye *tavan* şeklindedir ve *a sta cu ochii în tavan* “tembellik yapmak” anlamında kullanılmaktadır. *Teneke*⁵¹ kelimesi Rumenceye *tinichea* şeklinde geçmiştir ve *a ajunge la tinichea* “sarhoş hale gelmek”. *A-i pune cuiva o tinichea pe coadă* [birinin kuyruğuna teneke koymak] “yardımcı olmak” anlamında kullanılmaktadır. *Teyel*⁵² kelimesi Rumenceye *tighel* “ön dikiş; yorgan dikişi, kumaş kenarında dikiş” anlamındadır ve *a trage cuiva un tighel* “birine teyel çekmek (yalan söylemek)” anlamında kullanılmaktadır. *Yaka* kelimesi Rumenceye *iaca* “elbise yakası” anlamındadır ve *a geșteli cuiva iacaua* [birinin yakasına dokunmak] “birini utandırmak”, *a pune cuiva iacaua* [birine yaka koymak] “yalvarmak” anlamlarıyla

⁴⁷ 1. Yırtıcı hayvanların ön ayaklarının parmaklarıyla tırnakları; 2. Ayakkabının tabanındaki kösele. 3. *meç*. Etkisinden kurtulmak olanaksız, etkisi çok olan güç.

⁴⁸ 1. Paralama; 2. Tıraştan sonra tersine yapılan ikinci tıraş.

⁴⁹ 1. Yağ kızdırma, yiyecek kızartma vb. işlere yarayan, uzun saplı yayvan kap. 2. Bu kapta pişmiş yemek;

⁵⁰ Bir yapının, kapalı bir yerin üst bölümünü oluşturan düz ve yatay yüzey.

⁵¹ 1. Yumuşak çelikten yapılmış üzeri kalay kaplı ince sac; 2. Bu sacdan yapılmış; 3. Bu sacdan yapılan, yaklaşık yirmi litre hacmindeki kap; 4. Bu kabın aldığı miktarda olan.

⁵² 1. Seyrek ve eğreti dikiş; 2. Kumaşın kıyısına yapılan dikiş; 3. Hırka, mintan ya da köylülerin giydikleri dizliklerin üzerine yol yol işlenen nakış.

kullanılmaktadır. Bunun dışında Rumencede *a avea piper pe limbă* [dili biberli] „keskin dilli olmak”; *a i se sui piperul pe limbă* [dilde biberi yükselmek] „küs-mek, küs olmak”; *a se scălda în parale* [para içine yüzmek]; *a ridica perdeaua* [perdeyi kaldırmak] „doğruyu göstermek”.

j) Argo Deyimleri

Türkçede *bok yemek* “yakışksız bir iş yapmak” deyimini Rumencede *a mân-ca boc* şeklinde ve “yalan söylemek” anlamında kullanılmaktadır. Türkçede *ana* kelimesi Rumenceye *anasîna* şeklinde ve bir deyimde geçer, bunun dışında kullanılmaz. *A lua cu anasîna* [anası ile almak] “zorla almak” anlamında kullanılmaktadır. Türkçede *sik*⁵³ kelimesi Rumenceye *sik* “kızdırmak” anlamıyla geçmiştir. Rumencede *a da cu sik* [sik vermek] “kızdırmak” anlamında kullanılmaktadır.

Sonuç

Bildirimizi hazırlanırken iki yüzden fazla Rumence deyim taranmıştır. Bu iki yüz deyimden yüz doksan beşi bildirimizde mevcuttur. Bildirimizi hazırlarken deyimleri anlam bakımından incelemeye çalıştık. Rumence deyimler Türk deyimlerle karşılaştırılarak ortak, benzer ve Türkçeden Rumenceye geçen kelimelerle oluşan deyimlerin üzerinde durulmuştur. Türkçeden Rumenceye geçen kelimelerle oluşan deyimler incelendiğinde bu deyimlerde *gibi* “ca” benzetme edatıyla oluşanlar, insanların fiziksel ve ruhsal niteliklerini yansıtanlar, yüklem-sel olarak kurulanlar, tam deyim niteliği taşıyanlar ve argo şeklinde kullanan deyimler olduğu görülmektedir.

Tarih boyunca bir arada yaşayan Rumen ve Türk halkları birbirini etkilemiştir. Bu etkileşim sonucunda dilde görülen bu harika dil birimleri, Rumen kültüründe, yaşam tarzında geçmişte olduğu gibi günümüzde de görülmeye devam etmektedir. Rumen topluluğu ortak, benzer ve Türkçeden Rumenceye geçen kelimelerle oluşan deyimlerin günümüzde de kullanılması Rumenlerin Türk dilini, kültürünü, yaşam tarzını benimsemesi sonucunda oluşmuştur. Bu tip benimsemeler görülmesi Türk ve Rumen kültürünün yakınlığının bir göstergesidir.

⁵³ Erkeklik organı.

KAYNAKÇA:

- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yay., Ankara 2000.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., Ankara 2007.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yay., Ankara 2013.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*, Bilgi Yay., Ankara 2014.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. I-II, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2007.
- BOTEZATU, Grigore - Hîncu A., *Dicționar de Proverbe și Zicători Românești*, Editura Litera, București-Chișinău 2001.
- BUDU, Mariana – Ay, S., “Atasözlerinden Hareketle Türk ve Moldov Kültüründe Dağ Motifi”, *XXV. Uluslararası Kıbatek Edebiyat Sempozyumu, Edebiyatta Dağ*, (Yay. Haz. Metin Turan), Başkent Klişe Matbaacılık, Ankara 2013, s. 107-117.
- BUDU, Mariana, “Türk ve Moldov Atasözlerindeki “Yemek” Kavramının Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi”, *3rd International Conference On Language And Literature Turkish In Europe-Udek, 30 Oktober- 1 November 2014*, V. I, Tiran-Albania 2014, s. 325-337.
- BUDU, Mariana, “Türkçeden Rumenceye Geçen Kelimelerin Fono-Semantik Başkalaşması”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 53, sy. 53, İstanbul 2016, s. 1-18.
- CARTALEANU, Tatiana – Cosovan, O. – Cartaleanu, E., *Dicționar de Proverbe Comentate*, Edidura Știința, Chișinău 2007.
- DABÎJA, Nicolae, *La Școala Proverbelor*, Literatura Artistică, Chișinău 1984.
- DEXI *Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Romîne*, Gunivas, İtalia 2007.
- JUNGHEATU, Efim, *Proverbe și Zicători*, Edidura Știința, Chișinău 1981.
- MANKALYALI, Mehmet Z., *Rumence-Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2013.
- ÖZKAN, Mustafa, “Deyimleşmiş İnkilemeler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül 2004*, TDK Yay., Ankara 2004, s. 2289-2317.
- ÖZKAN, Mustafa, *İnsan, İletişim ve Dil*, Akademik Kitaplar Yay., İstanbul 2010.
- PANN, Anton, *Culecere de Proverburi sau Povestea Vorbei*, București 1852.
- SUCİU, Emil, *101 Cuvinte De Oricine Turca*, Editura Humanitas, București 2013.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011.
- ZANE, İliulu A., *Proverbele Românilor*, C. 1, București 1903.

ÇALIKUŞU'NDAN BİR KÖY HOCASI'NA: İDEOLOJİNİN EDEBİYAT ÜZERİNDEKİ BELİRLEYİCİLİĞİ

FROM ÇALIKUŞU TO BİR KÖY HOCASI: IDEOLOGY AS A DETERMINANT OF LITERATURE

Fırat KARAGÜLLE*

ÖZ

Bu makale, yazarları aynı iki metni örnek alarak Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki egemen ideolojinin edebî metinlerin üretilmesi ve anlamlandırılması sürecine etkisini gösterme amacıyla. Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* romanı ile önemli benzerlikler içeren *Bir Köy Hocası* adlı piyesinin karşılaştırılması, özellikle Anadolu, mektep, öğretmen kullanımlarının piyes metninde -*Çalıkuşu*'na da cevap olacak şekilde- nasıl farklı bir bağlama yerleştirilerek ideolojik bir simge değeri kazandığını ve böylece ideolojiyi yeniden üreten bir DİA'ya dönüştüğünü gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, *Bir Köy Hocası*, İdeoloji, Anadolu.

ABSTRACT

This article aims to show the effect of hegemonic ideology in early years of Republic in the process of producing and giving meaning to texts, via two different texts of the same writer. Comparing *Çalıkuşu* novel and *Bir Köy Hocası* play of Reşat Nuri Güntekin, would present how concepts of "Anatolia", "school", "teacher" used in play -as a reply to *Çalıkuşu*- and placed in a different context as an ideological symbol, so that how those concepts turned into a ISA which reproduces the ideology.

Keywords: Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, *Bir Köy Hocası*, Ideology, Anatolia.

---

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Giriş

Cumhuriyetin kuruluş yılları, bir egemen ideoloji yapılanmasını ve işleyiş ilişkilerini gösteren bir süreçtir. İdeolojinin kendini gösterme biçimlerinden¹ olan egemen ideoloji, kaçınılmaz olarak içinde birçok çatışma ve çelişkiyi barındıran parçalı toplumsal yapıyı, türdeş bir toplumsal yapı hâline getirmek için kurgulanan bir sistemi ve bu sistemin kendisini yeniden ve yeniden üretme sürecini ifade eden bir kavramdır.² Mutlak ve kalıcı iktidar çabalarının ürünüdür. Bu yolda geniş kitleler, tek bir ideolojiyi benimsemeye ve bu ideoloji çerçevesinde yeniden biçimlendirilmek istenilen toplumsal yapının bir parçası olmaya yönlendirilirler. Bunun gerçekleştirilmesinde, Louis Althusser tarafından kuramsallaştırılan ideolojik aygıtların önemli bir işlevi vardır.³ Kamudan özel alana gündelik hayatın hemen her noktasında toplumu daima etkisi altında tutan bu aygıtlar⁴, ideolojinin kabulü için kitlenin rızasını alacak bir ikna sürecini üstlenirler. Althusser bunları, her ne kadar bir kısmı özel/sivil alanda işlese de devletle iltisaklı aygıtlar olarak ‘Devletin İdeolojik Aygıtları’ (DİA) şeklinde tanımlamıştır.⁵

Bu cümleden olarak devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenlemeyi öngören Cumhuriyet de modernleşme ekseninde Kemalizm olarak adlandırılan siyasal programı üretmiş, egemen ideolojisini yapılandırmak ve yeniden üretmek için çeşitli ideolojik aygıtları devreye sokmuştur. Bunların en önemlilerinden biri de hiç kuşkusuz edebiyattır. Nitekim edebiyat, diğer entelektüel disiplinlerle birlikte ideolojik bir aygıt olarak kullanılmaya son derece elverişli bir enstrümandır. Dolayısıyla bu yazımızda önemli romancılarımızdan Reşat Nuri Güntekin’in *Çalılıkuşu*⁶ (1922) romanı ile *Bir Köy Hocası*⁷ (1928) adlı piyesini bu bağlamda ele alarak incelemeye çalışacağız.

¹ Terry Eagleton ideolojinin farklı görünüşlerinden bahsettikten sonra kullanılışlarına göre ideoloji tanımlamalarını iki eğilimde toplar: “... Bir temel kol, büyük ölçüde, doğru ve yanlış bilme fikriyle, yanlışlama, çarpıtma ve mistifikasyon anlamında ideoloji ile meşgul olmuştur; buna karşın epistemolojik olmaktan çok sosyolojik bir eğilim gösteren bir başka düşünce geleneği ise ağırlıklı olarak, fikirlerin gerçekliği veya gerçekdışılığından çok toplumsal yaşamdaki işlevleri ile ilgilenmiştir.” (Terry Eagleton, *İdeoloji*, Ayrıntı, 3. bs., İstanbul, 2011, s.19.)

² Egemen ideoloji kavramının tarihsel süreçteki kullanımları için bkz. Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, 3. bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s.27-80.

³ Louis Althusser’in bu konudaki görüşleri için bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yay., İstanbul, 2014.

⁴ Althusser, bu DİA’ları şöyle sıralar: Dinsel DİA, Okul DİA’sı, Aile DİA’sı, Hukukî DİA, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA’sı, Kültürel DİA. a.e., s. 50-51.

⁵ Althusser’e göre “DİA’ları gerçekleştiren kurumların ‘özel’ ya da ‘kamusal’ olması pek önemli değildir. Önemli olan işleyişleridir. Özel kurumlar aynen DİA’lar gibi işleyebilirler.” a.e., s. 51-52.

⁶ Bu çalışma için romanın dördüncü baskısı (Reşat Nuri, *Çalılıkuşu*, 4. bs., Amedi Matbaası, İstanbul, 1928.) esas alınmıştır. *Çalılıkuşu*’nun *Vakit* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap olarak ilk baskısı 1922 tarihinde yapılmıştır. Yazarın daha sonradan eser üzerinde yaptığı birtakım biçim ve içerik bağlamındaki değişikliklerin karşılaştırmalı bir incelemesi için bkz.: Nihan Abir, “Çalılıkuşu’nun Hikâyesi”, (Yüksek Lisans Tezi), MSGSÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul, 2012.

⁷ Reşat Nuri, *Bir Köy Hocası*, Muallim Ahmed Halid Kitaphanesi, İstanbul, 1928. Eser daha önce, İzmir’de çıkan *Fikirler* dergisinde “Bir Köy Muallimi” başlığıyla 1 Teşrinievvel 1927-1 Şubat 1928 tarihleri arasında tefrika edilmiştir. İlk baskısı Osmanlı alfabesiyle *Bir Köy Hocası* adı altında yapılan piyes metni, günümüz alfabesine çevrilerek *Bir Köy Öğretmeni* (İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1973) adıyla da yayımlanmıştır.

**Dame de Sion'lu Feride'den yaratılan idealist bir öğretmen algısı:
Çalikuşu**

Çalikuşu'nun buluşma-ayrılma-kavuşma çerçevesindeki bir aşkı yaşayan Feride adlı genç kızın kişisel macerasını anlatan olay örgüsü, kahramanın öğretmen olarak Anadolu'ya gönderilmesi üzerinden çeşitli toplumsal meseleleri gündeme getirmiştir. Edebiyat çevrelerinde de Anadolu'ya ilginin giderek ziyadeleştiği bir süreçte bu coğrafyaya ve öğretmene yönelik bir değer duygusu⁸ yaratmaya elverişli yapısından dolayı roman -her ne kadar Cumhuriyetten önce yayımlanmış olsa da- inkılaplar döneminin kanonik metinleri arasında sayılmıştır. Öyle ki pek çok okurun gözünde Feride'nin macerası, Anadolu'daki idealist bir öğretmenin mücadelesi olarak yorumlanmıştır. Feride'nin ideal bir öğretmen modeli için âdeta gerçekçi bir prototip olduğu algısını yaratan bu tür yorumlar⁹, özellikle genç nesil arasında hem öğretmen olma eğilimini hem de öğretmen olarak Anadolu'ya gitme idealini beslemiştir.¹⁰ Oysa bütün bunlar, metnin niyetinden vareste, metin dışı beklentilere bağlanabilecek durumlardır. Çünkü metnin üretim aşamasında böyle bir beklenti öngörülmediği gibi böyle bir kurgusal strateji de takip edilmemiştir.¹¹

Her şeyden önce Feride'nin ne İstanbul'dan Anadolu'ya gidişi toplumsal idealizmle ne de öğretmenliği seçişi meslekî idealizmle açıklanabilir. Nitekim Feride, kendisini aldatan nişanlısından kaçmak ve kırılan izzetinefsini onarmak arzusuyla Anadolu'ya geçmiş, bu bakımdan öğretmenliğe de idealist düşüncelerle değil, kimseye muhtaç olmadan bir hayat kurma gayesiyle başlamıştır. Dolayısıyla Anadolu'nun şahsî acıları sağaltıcı bir sığınma mekânı olmaktan öte, gerek

⁸ Çalikuşu'ndan başka diğer bazı eserlerinde de öğretmen tipine yer vermiş Reşat Nuri için özellikle yeni Türk toplumunun en büyük kahramanı olan öğretmeni keşfetmiş bir yazar nitelemesi yapılmıştır. Bkz., Mehmed Kaplan, "Öğretmenler ve Memurlar Romancısı REŞAD NURİ", *İstanbul*, sayı 1, İstanbul, Şubat 1957, s. 6.

⁹ Örneğin, Çalikuşu'nun yayımlandığı ilk yıllara tanık bir isim olan İsmail Habib, Feride'den idealist bir karakter olarak bahsetmiş ve onun yarattığı ideal öğretmenin tipinin romanın gördüğü ilgedeki önemine işaret etmiştir: "...Çalikuşu'nun hâlâ umumî bir sempati ile tutulmasının sebebi şundan ileri gelse gerektir: Orada Feride ideal bir muallim hanım tipi yarattı; hem güzel, hem bilgili, hem hassas, hem de köyden köye muallimlikle koşacak kadar idealist ve neticeden bunların mükafatını gören mesud Feride. On beş seneden beri binlerle ve binlerle Kız Muallim Mektebi mezununun kalbinde birer Feride yatıyor." (İsmail Habib, *Edebi Yeniliğimiz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, t.y., s. 507.)

¹⁰ Darülmualimat'tan mezun beş genç kızın öğretmen olarak tayin oldukları Anadolu'nun küçük bir kasabasında geçirdikleri bir yıllık tecrübelerini "Hayattaki Çalikuşları" başlığıyla konu etmiş bir yazıda şu ifadelere yer verilmiştir: "Reşat Nuri Bey'in (Çalikuşu)nu daha mektep sıralarında iken ezberlercesine okumuştuk. İşte biz de her birimiz hayata yeni atılan, Anadolu'nun meçhul, yabancı, ıssız şehirlerinde çalışmağa giden Çalikuşu idik. ... Kitaptaki Çalikuşu hayattaki Çalikuşlarına ne güzel bir rehber oldu." [Nesime (Darülmualimat'tan mezun), "Hayattaki Çalikuşları", *Resimli Ay*, sayı: 10/22, Teşrinisani 1341, s.40-42.]

¹¹ Reşat Nuri sonradan *Çalikuşu* adıyla romanlaştıracığı eserin ilk hâli olan *İstanbul Kızı* başlıklı piyes metnini, yabancı okullarda yahut 'ileri aile muhitlerinde' yetiştirmiş, zamane değerlerine göre serbest tavırlar sergileyen genç kızlara yönelik toplumdaki olumsuz bakışa itiraz kabildinden 'biraz tahsil, biraz neşe, hafiflik ve serbestliğin pek korkulacak bir şey olmadığını' anlatmak ve kişiliği 'neşe ve serbestlik alameti' gösteren birinin yeri geldiğinde, toplumdaki algının ötesinde, her türlü zorluklarla mücadele edebileceğini göstermek düşüncesiyle yazdığını söylemiştir. ("Reşat Nuri ve Çalikuşu", *Yedigün*, sayı: 251, İstanbul, 1937, s. 29.)

mekânsal gerekse toplumsal açıdan çözüm bekleyen birçok sorunla mücadele alanı olduğunu, ancak bu sorunlarla yüzleşince fark edecektir ki bir öğretmen olarak özellikle Zeyniler Köyü'nde yaşadığı tecrübeler bu sorunların mahiyetini gözler önüne sermektedir. Bu itibarla Feride'nin gerek bu köyde gerekse Anadolu'nun daha başka bölgelerinde yaşadığı güçlüklerle rağmen İstanbul'a geri dönmeyip bir okuldan diğerine dolaşması ve hatta mesleğini "kendi hayatını başkalarının saadetine vakfetmek" şeklinde başlangıçtan farklı bir anlama taşımaya, onu idealist bir öğretmen olarak görmek ve göstermek için yeterli gerekçeler değildir. Bunlar daha çok kurgudaki melodramatik anlatımın bir gereğidir. Çünkü yazarın Feride'yi önce öğretmenlikten sonra da Anadolu'dan ayırması ve Kâmrân'la birlikliği için olayların başladığı yere döndürmesi, idealist bir öğretmen yaratma iddiasını boşa çıkarmaktadır. Dahası bu durum romanın, Anadolu'daki sorunlarla mücadele ve bunlara çözüm aramaya odaklı bir kurguya sahip olduğu değerlendirilmelerini de geçersiz kılmaktadır.

Öyleyse roman, idealist bir öğretmen anlatısı olarak nasıl yorumlanabilmiştir? Bu sorunun cevabı, yukarıda açıklandığı üzere metnin içeriğine bakarak bulunamayacağı için metin dışı etkenler ile okurların tarihsel ve toplumsal konumlarında aranmalıdır.¹² Çünkü söylem kadar, söylemin nasıl anlaşılacağını belirleme potansiyeli olan inkılâpların ideolojik kuşatması, okurun *Çalılıkusu*'ndaki anlatıyı anlamlandırma sürecini etkilemiş ve onlara metnin niyetini aşan okumalar yaptırmıştır. Dolayısıyla genel okur kitlesi, Feride'nin serencamını halka hizmet idealiyle mektepten mektebe gezerek aydın-halk buluşmasını gerçekleştiren ve halkı yeni değerlerle buluşturan idealist bir öğretmenin macerası olarak yorumlamış; hatta onu toplumsal bir kahraman olarak sürekli yeniden üretmiştir.¹³ Özellikle de genç öğretmenlerin Feride'nin hikâyesini kendi hikâyeleriyle birleştirme eğilimleri, romanın hayat üzerinde gözlemlenebilen en ciddi etkisi ve dönüştürücü gücü olmuştur.

Romanın bu hususiyeti, hakkında yapılan değerlendirmeleri de büyük ölçüde belirlemiş ve hatta ilk zamanlarda romana dair ortaya konulan birtakım eleştirel görüşlerin bile sonradan tashih edilmesine yol açmıştır. Örneğin Yakup Kadri, romanın yayımlandığı günlerde kaleme aldığı bir yazısında kurguya yönelik olumsuz değerlendirmelerde bulunmuş, ancak romanın sonradan kazandığı kimlik ve işleve bakarak bunu tashih etme ihtiyacı hissetmiştir. Nitekim ilk yazısında Feride için "onu Zeyniler Köyü'nün siyah taş yığınları arasında bile kâfi

¹² Okuru çevreleyen toplumsal koşulların metnin yorumlanmasındaki rolüne Terry Eagleton'ın *Edebiyat Kuramı*'nda şu ifadelerle dikkat çekilmiştir: "Bütün okurların tarihsel ve toplumsal olarak belirli bir konumları vardır ve edebiyat eserlerini nasıl yorumlayacakları da büyük ölçüde bu konumlarına bağlı olacaktır." (Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004, s.111.)

¹³ Birol Emil, pek çok genç öğretmenin yetişmesinde Feride tipinin romandaki hakikatinden çok etrafında oluşmuş "mit"le etkili olduğunu söylemiştir. (Birol Emil, "Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin", *MÜ Atatürk Eğt. Fak. Eğitim Bilimleri Dergisi*, s. 2, İstanbul, 1990, s.78.)

derecede alâkabahş bulmuyoruz” diyen ve “Acaba Reşat Nuri Bey bu eserinde bize bir genç kızla bir kuş arasındaki müşabeheti göstermek ve ispat etmek mi istemiştir? Eğer böyle ise muvaffakiyetini tebrik ederim. Aksi takdirde romanının lübbünü oldukça zayıf bulduğumu itiraf edeceğim. Dame de Sion’da yetişmiş bir Türk kızının inadını, öfkesini ve kıskançlığını tarif için beş yüz sahifelik bir kitap yazmak hakikaten zahmete değer bir iş değildir.”¹⁴ ifadeleriyle hem Reşat Nuri’yi hem de romanı açıktan açığa tahfif eden Yakup Kadri, yıllar sonra kaleme aldığı bir başka yazısında Reşat Nuri’yi Türk romanının ilk idealist yazarı, Feride’yi de ilk ideal kahramanı olarak değerlendirecektir. Söz konusu yazısında şunları söylemektedir:

“Çalıkuşu kitap halinde çıktığı günlerde yazdığım bir makalede Halit Ziya’nın *Aşk-ı Memnu*’undaki Nihal ile Feride arasında şöyle bir paralel yapmıştım: ‘Feride demiştin, adalı bir Nihal’dir.’ Meğer ne kadar eksik ve paradoksal bir mütalaada bulunmuşum. Bunu, hemen aynı tarihlerde, kabile kabile narin ve nazlı şehir kızlarımızı, uzun topuklu iskarpinlerini ellerine alıp ipek çoraplı ayaklarıyla Anadolu dağlarını aşarken gördüğüm vakit anlamıştım. İç sıkıntılarını avutmak için kibar ve zengin babasının paytonile Büyükkada’nın çamlıklarında gezinen sırma saçlı, beyaz yeldirmeli Nihal Hanımla o genç kızlar arasında Ecevit’in uçurumları kadar derin bir fark vardır. Ben bunlara, olsa olsa Feride’nin arkasından Anavatan ufuklarına doğru kanat açıp uçuşan Çalıkuşuları diyebilirdim. Belki onların hepsini ulvi maceraya, Feride’de olduğu gibi bir aşkın hayal inkisarı atmış değildi. Fakat ayakları sürçmeden, başları dönmeden, her müşküle mutlaka göğüs germek azmille hayat mücadelelerine girişmek cesaretini mutlaka Feride’den öğrenmiştiler. Bu bakımdan ben şimdi Reşat Nuri’yi Türk romanının ilk ideal kahramanını yaratmış, ilk idealist muharrir olarak telakki ediyorum ve bu yaratıcı idealizmin birçok misallerini diğer bütün eserlerinde görüyorum.”¹⁵

Bütün bunlar ve burada sıralamaya lüzum görmediğimiz daha başka birçok örnek, *Çalıkuşu*’nun edebiyat tarihi içindeki yerini, önemli ölçüde Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki ideolojik ortamın hazırladığını göstermektedir. Dönemin egemen ideolojisinin toplumsal dönüşümü eğitim üzerinden gerçekleştirme politikası, mektebi ve öğretmeni kendi değerlerinin birinci dereceden taşıyıcısı olarak görmüş ve bu durum metnin alımlanması ve dolaşımı süreçlerini büyük ölçüde belirlemiştir.¹⁶ Hatta romanın kanon içine alınarak bu bağlamda araçsallaştırılmış olması, sonraki okuma edimlerini yönlendirmiş ve metnin gerçek kimliğini de sürekli perdelemiştir. Nitekim bir karakter romanı olarak görülmesi çok daha doğru olan bu eser, geçen zaman içinde özellikle genel okur kitlesi arasında yanlış bir

¹⁴ Yakup Kadri, “Çalıkuşu”, *İkdam*, 25 Şubat 1338 (1922), s. 2.

¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Edebiyatımızın Büyük Kaybı”, *Tercüman*, sayı: 547, 14 Aralık 1956, s. 3.

¹⁶ Hatta romanın sonraki baskılarında bizzat yazar tarafından yapılan değişikliklerin dahi ideolojik saiklerle yapıldığı ileri sürülmüştür. Bkz.: N. Ahmet Özalp, “Edebiyatta Dirijizm: Çalıkuşu Operasyonu”, *Kaşgar*, s.10,

nitelendirmeyeyle idealist bir öğretmenin macerasını anlatan bir devir romanı kimliği kazanmıştır.

Çalığışu algısından üretilen ideal bir öğretmen tipi: Bir Köy Hocası

Cumhuriyetin ilk yıllarında egemen ideolojinin etkisiyle şekillenen toplumsal zihniyetin *Çalığışu*'ndan ürettiği anlamları ve dolayısıyla egemen ideolojinin yazarlardan ne tür eserler beklediğini fark etmiş olan Reşat Nuri'nin, yazımının asıl konusu olan *Bir Köy Hocası* adlı piyesi de işte bu beklentileri karşılayan bir içeriğe sahiptir. Aşağı yukarı aynı dönemde yayımladığı *Yeşil Gece* romanını yine devrin ideolojisinin etkisinde yazdığı¹⁷ ve devletin sanatı kullanmasını meşru ve gerekli gördüğü¹⁸ bilinen yazar, okur kitlesi olarak özellikle öğrencileri hedeflediği böyle bir piyesle¹⁹ “devlet ve rejim terbiyesine yardım”ı, gönüllü veya zorunlu²⁰ olarak kendisi için bir görev saymış olmalıdır. Nitekim piyesin ana eksenine özellikle eğitim alanındaki yeniliklerin toplumsal kabulünü sağlamlaştırma ve bu bağlamda mücadele etme izleğini yerleştirmiştir. Öyle ki yazar, yapılan yeniliklerin toplumsallaşması sürecine dair piyes metninde bahis konusu ettiği endişelerini *Yeşil Gece* ile ilgili olarak yaptığı açıklamalarda da

Temmuz 1999, s. 29-36; N. Ahmet Özalp, “Çalığışu Operasyonu II” *Kaşgar*, s.11, Eylül 1999, s. 10-23.

¹⁷ Reşat Nuri, tercümesini yaptığı Zola'nın *Gerçek* romanının *Yeşil Gece*'nin yazılışına etkisi olup olmadığına dair kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevapta romanı kaleme alış gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Dreyfus davasına fiilen karışmış olan Zola, o vakit Fransa'nın altını üstüne getirmiş olan bu davanın heyecanı içinde bir nevi idealist polemik romanı yazmıştır. Ben *Yeşil Gece*'de sadece itikadını, onunla beraber de ebedî hayat ümidini, uzun ve acı savaşlardan sonra kaybeden, kendi ölümlülüğüne milletin ölümsüzlüğü fikrinde bir teselli arayan bir insanın romanını yazmak istiyordum. Atatürk inkılabı ve laik öğretim zamanına rastladı. Bu da uyardığı heyecan bakımından, bizim kendi Dreyfus meselemiz gibi bir şeydi. Aynı zamanda mektep hocasıydım. Karanlık bir taassup ve hoşgörüsüzlük muhitinde, her şey olduğu gibi eski halinde dururken bir kanun ile laik tedrisatın nasıl başa çıkarılacağına akıl erdiremedim. ‘Ya o demirden fakat aynı zamanda da hepimizin biçare etinden kemiğinden elin baskısı bir gün ortadan kalkarsa’ diye düşündüm. İnkılâp için dua eden, nutuk söyleyen çehrelerden birçoklarının mazlum, tatlı maskeleri arkasından çıkacak çehreleri düşündüm. O heyecan beni de bir çeşit polemik romanı yazmaya, daha doğrusu romanımı o tarafa sürüklemeye sevk etti.” (Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık L.Ş., İstanbul, 1960, s.89-90.) Ayrıca, Atatürk'ün Reşat Nuri'den yobazlığı eleştiren bir roman yazmasını istemesi üzerine *Yeşil Gece*'nin kaleme alındığı edebiyat çevrelerine yansıyan bir söylentidir. (Oktay Akbal, “Kubilay'dan *Yeşil Gece*'ye”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1974, s. 2.)

¹⁸ Reşat Nuri, bu konuya dair bir röportajında şunları söylemiştir: “... Sözlerimden ‘Tiyatrodan devlet ve rejim için hiçbir fayda beklememelidir’ manasını çıkarmazsınız tabii. (...) Hatta devlet para vesaire vasıtasıyla birçok muharrirleri teşvik ederek büyük repertuvarlar da meydana getirebilir. İstedığı fikirleri telkin için bütün öteki sanatlar gibi tiyatroyu da hizmete çağırarak devletin hakkıdır. Yalnız serbest tiyatrounun serbest gelişmesine engel olmamak şartıyla. Evet, devlet tiyatroyu birtakım fikirlerin telkini için bir alet olarak kullanabilir. (...) Halkevleri tiyatroları –ki ilk veya son hedeflerinin devlet ve rejim terbiyesine yardım olduğundan şüphe edilmez-” [“Niçin Tekrar Piyes Yazdım?”, (röportaj: Handan Özcan,), *Perde-Sahne*, s. 11, Birincikânun 1943, s. 1,11.]

¹⁹ Eserin kapağında “İki Perdelik Mektep Temsili” ifadesi vardır. Mektep temsillerini Reşat Nuri, çocuğun eğitimi hususunda önemli faaliyetler olarak görmektedir. (*Reşat Nuri'nin Tiyatro ile İlgili Makaleleri*, haz.: Kemal Yavuz, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri-Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 270-275.)

²⁰ İnkılâp rejiminin sanatı yönlendirdiğinden Reşat Nuri'nin kendisi de –memnuniyetsizliğini belirterek- bahsetmiştir: “Bir siyasi ve sosyal inkılâp rejiminin edebiyat ve sanata da uzayan dirijizmi? Ancak her yerde devletin sanattan ne isteyebileceği malûm... Mümkün olsa da keşke gölge etmese.” (*Edebiyatçılarımız Konuşuyor*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1976, s.29.)

benzer biçimde dile getirmiştir. Romanını, inkılâplara rağmen hâlâ “karanlık bir taassup ve hoşgörüsüzlük muhiti”nde kaleme aldığını belirten yazar, “her şey olduğu gibi kendi hâlinde dururken bir kanun ile” değişimin mümkün olamayacağını ve inkılâpları gerçekleştiren gücün zayıflaması durumunda önceleri “inkılâp için dua eden, nutuk söyleyen” birçok çehrenin “tatlı maskeleri” ardındaki gerçek yüzünü göstereceğini dile getirmiştir²¹ ki piyes metnindeki Kerime Hanım işte bu düşüncelerin kurgusal karşılığı olarak yaratılmış bir karakterdir.

Böylece dönemin ideolojisiyle kuvvetli bir nedensellik bağı kurmuş piyes metni, söz konusu ideolojiyi yeniden üretmiştir. Bu ideolojinin, *Çalığışu* romanına çok benzeyen bir kurgu ile yeniden üretilmesi ise yukarıda da değindiğimiz gibi egemen ideolojinin *Çalığışu* romanından çıkardığı fakat romanla bağdaşmayan soyut idealizminin ve bu bağlamda oluşmuş okur algısının yazar tarafından onaylanmış olduğunu ve onun somut bir eserle yeniden üretildiğini göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki yazar, bu yeni eserini kurgularken *Çalığışu*'nun metin dışı faktörlerin de etkisiyle oluşturduğu popülariteden yararlanmayı düşünmüş ancak *Çalığışu*'na nispetle edebî değer bakımından oldukça zayıf bir metin ortaya koymuştur. Güdümlü edebiyata bağlanabilecek bir kolaycılığı gösteren metinde, *Çalığışu*'ndaki kimi unsurların ideolojik kabullere uymak adına nasıl dönüştürüldüğüne dair düşüncelerimize geçmeden önce, geniş okur kitleleri tarafından tanınmadığını varsaydığımız bu piyesi burada kısaca özetlememiz gerekir:

Olaylar, küçük bir Anadolu köyünün yetersiz ve bakımsız bir mektebinde başlar. İkinci Muallime Zehra Hanım, bir öğrencinin velisi olan Hatice Hanım'a okuma-yazma öğretmeye uğraşırken dışarıdan birilerinin geldiği duyulur. Bunlar, çocuk ölümleri ve hastalıkları üzerine bir inceleme yapmak amacıyla köye gelmiş olan Doktor Besime Hanım ile ona refakat eden İlk Tedrisat Müfettişi Naciye Hanım'dır. Mektebe, öğrencilerin muayenesi için gelmişlerdir; ancak tatil günü olduğu için öğrencileri ve piyesin ana karakteri olan başmuallim Nihal'i bulamazlar. Fakat aralarında geçen diyaloglarda, Anadolu'nun ihmal edilmiş bu köyünde başmuallimlik yapan İstanbul Kız Muallim Mektebinden mezun Nihal'den övgüyle bahsederler. Üzerinde siyah elbisesi ve ağırbaşlı kişiliğiyle görevini fedakârca yaptığı, sadece çocukları değil köylü kadınları dahi okuttuğu, köylünün sorunlarına kafa yorduğu, onlarla kaynaştığı ve çalışmalarıyla memleketin istikbaline dair ümit oluşturduğu dile getirilir. Ancak bu sırada Nihal, söylenenlerin tam aksine ıslık çalıp kahkahalar atarak elinde bir bavulla hopluya zıplaya mektebe gelir. Tayyare piyngosundan aldığı bilete ikramiye çıktığını ve mesleğini bırakıp İstanbul'a döneceğini söyler. Etrafındakilerin üzülmelerine ve Müfettiş Naciye Hanım'ın öğretmenlik mesleğini kutsayan tesirli sözlerine rağmen bu kararından vazgeçmez. Bu arada

²¹ Baydar, *a.g.e.*, s. 89-90.

mektebe, üvey annesinden kötü muamele gören bir kız çocuğu gelmiş, yarası Doktor Besime tarafından tedavi edilmiştir. Bu duruma oldukça üzülen Nihal, yarası iyileşene kadar çocuğa bakmaya karar verir ve İstanbul'a dönme işini bir süreliğine erteler. Nihal'in çabalarıyla eski usul eğitimin yerine yeni ve modern bir eğitim tarzı ikame edilmiş, buna koşturarak eski mektep binası da devletin tahsis ettiği ödenekle iyice onarılmış ve yepyeni bir görünüme kavuşmuştur. Bu arada Nihal gittikten sonra yerine geçecek olan Kerime Hanım da mektebi görmek için köye gelir. Kerime Hanım, yeni eğitim tarzını kabul etmiş görünen fakat esasen yenilik aleyhtarı ve eski usul tedarisat yanlısı bir kişiliktir. Nitekim Nihal'in düşüncelerinin ve yaptıklarının tam tersini savunur. Hatta Nihal'in verdiği tahribatı düzeltmeye geldiğini söyler. Öğrencilerin davranışlarının yanlışlığından ve dinî eğitim bakımından eksikliklerinden bahseder. Nihal'in keman çalmayı öğrettiği eski öğrencilerden Cemile'nin hâlâ mektebe gelerek keman çalmasını uygunsuz görür. Mektep duvarlarına asılmış ünlü kâşiflerin resimlerinin indirilmesini ister. Piyes, bütün bu konuşmaları gizliden gizliye dinleyen Nihal'in Kerime Hanım'ın karşısına dikilerek köye kazandırdıklarının yok olmaması için gitmekten vazgeçtiğini söylemesiyle son bulur.

Reşat Nuri, bu kısa özette de anlaşılacağı üzere *Bir Köy Hocası* adlı piyesini Anadolu, mektep ve meslek ideali üzerine kurgulamıştır. Hem içerik hem de olay örgüsü bakımından önemli ölçüde *Çalığışu*'na yaslanmış olan bu eser, yazarın bizzat kendi romanından uyarladığı bir senaryo metnini andırmaktadır. Ancak burada yazarın eserini kendi sanat anlayışı doğrultusunda orijinaline uygun bir biçimde uyarlamasından ziyade egemen ideolojinin yarattığı okur algısına ters düşmeyecek yönde yeniden üretmesi söz konusudur. Nitekim bu yeniden üretim hiç kuşkusuz okurun zihnine yerleşmiş olan *Çalığışu* algısını besleyecek ve ona sanki *Çalığışu* romanının, bizzat yazarı tarafından, beklentiye uygun biçimde tiyatro metni hâline getirilmiş olduğu izlenimini verecektir. Böylelikle *Çalığışu* egemen ideolojinin dönüştürdüğü biçimde bizzat yazarı tarafından da dönüştürülmüş olacaktır. Her iki metni, ele aldığımız mesele bağlamında ana hatlarıyla karşılaştırmamız, yazarın yıllar önce yazdığı bir romanı niçin kurgusal olarak romana çok benzer fakat ana izlek bakımından farklı bir biçimde yeniden üretme gereksinimi duyduğunu daha anlaşılır kılacaktır.

Bir Köy Hocası'nda *Çalığışu*'ndakine nazaran halka daha yakın duran ve daha düzenli işleyen bürokrasiyle çok daha olumlu bir devlet imajı sergilenmektedir. Halka geç de olsa yardım elini uzatabilen bu yeni devlet düzeninde eski-yeni usul eğitim artık *Çalığışu*'ndaki Zeyniler örneğinde canlandırıldığı gibi iki başlı değildir. Eskinin yerini almış yeni eğitimin geçerliliği söz konusudur. Yazar açısından buradaki en önemli mesele, eski usul eğitimin ihyasının hâlâ muhtemel bir tehdit olması ve bunu önlemek için yeni eğitimin toplumsal

yapıya daha sağlam yerleştirilmesidir. Dolayısıyla stratejik olarak bu doğrultuda mücadele edecek, *Çalıkluşu*'ndan farklı fakat egemen ideolojinin bu romandan çıkardığı ideal öğretmen tipiyle aynıleşen idealist bir öğretmen kurgulamak istemiştir. Ancak yukarıda yaptığımız kısa özetten de anlaşılacağı üzere bunun okura aktarımı, iki perdelik oldukça basit ve kısa bir metin için son derece zorlama bazı kırılma noktalarıyla gerçekleştirilmektedir. Örneğin daha metnin başında okurun zihninde, bireysel arzularını öteleyip hayatını yüksek ideallere vakfetmiş idealist bir öğretmenle karşılaşacağı beklentisi yaratılmıştır. Oysa Nihal, biraz sonra okurun karşısına tavır ve söylem bakımından bambaşka bir surette çıkarılarak okurda hayal kırıklığıyla karışık zihinsel bir gerginlik yaratılmak istenir. Birinci kırılma noktası budur. Ve bunun, metnin sonunda Nihal'i yeniden ideal bir tipe dönüştürme sahnesinin yaratacağı etkiyi güçlendirmek için tasarlandığı anlaşılmaktadır. İkinci kırılma noktası, yazarın İstanbul'a döndürmek için bavulunu eline vererek yola koyduğu ve idealizm adına kendisine söylenen hiçbir söze aldırış ettirmediği Nihal'e, üvey annesi tarafından darp edilmiş ve tedavisi yapılmış bir kız çocuğuna iyileşene kadar bakma bahanesiyle dönüşünü bir süre erteletmesidir. Oysa böylesine ciddi bir sosyal problemin kendisi, anlatı içinde bir sorun olarak yer almamaktadır. Nihal'in böyle bir bahaneyle İstanbul'a dönüşünü ertelemesi, onun yerini alacak olan Kerime Hanım'ın egemen ideolojiye aykırı düşüncelerine vâkıf olabilmesi için gerekli zamanı yaratmak içindir. Çünkü Nihal bu kısa süre zarfında, bir ara Kerime Hanım'ın talebelerin açık saçık giyinmemeleri, şarkı türkü yerine ilahiler ezberlemeleri, ibadetlerinde kusur edenlere şiddetle muamele edilmesi, mektep duvarlarına asılmış Batılı kâşiflerin resimlerinin indirilmesi, köyün zenginlerine itibar edilmesi gerektiğine dair zihniyetini fâş eden sözlerini duyacak ve bunun üzerine İstanbul'a dönme fikrinden derhâl vazgeçecektir. Bu da metnin üçüncü ve nihaî kırılma noktasıdır ki bütün anlatı bu sonucu ortaya çıkarmak için kurgulanmış gibidir. Zira bir şans eseri olarak maddi durumu bir anda düzelmiş ve birdenbire İstanbul'a dönme arzusuyla şen şakrak yola koyulmuş olan Nihal, bu nihaî kırılma noktasında fikrinden vazgeçerek bir bakıma –sonradan yaratılmış idealist Feride imajına bakarak söyleyecek olursak- bir nevi *Çalıkluşu*'ndaki Feride'de yapılan hatayı tamir etmiş olmaktadır. Üstelik onun bu idealist eylemini yine kendisine söylediği “Başladığım büyük iş bir ayda, bir senede, beş senede bitecek gibi değil. Mektep vasıtasıyla kurtarılacak bütün bir memleket var. Silinecek gözyaşları, sarılacak yaralar var. Muallim, elindeki meşaleyi düşürdü mü birdenbire karanlıklar yeniden geliyor. İstanbul'dan ve hayattan artık kendi ihtiyarımla feragat ediyorum. Kürsümün önünde öleceğim. Son nefesimi verirken meşalemi hâlâ elimde tutarak: ‘Işık... Biraz daha ışık!..’ diye bağıracam. Son sözüm bu olacak!..”²² cümleleriyle

²² Reşat Nuri, *Bir Köy Hocası*, s. 32.

açıklayan yazar, böylelikle *Çalikuşu*'nun Dame de Sion'lu Feride'sini, egemen ideolojinin ürettiği algı ekseninde, bütün basitliğine ve zayıflığına rağmen *Bir Köy Hocası*'nın Nihal'inde yaşatmıştır.

Ayrıca Cumhuriyet ideolojisinin pratiğinden gücünü alan 'mekteple kurtarılacak memleket' söylemini somutlamak için kahramanına idealist bir tavır sergileten yazarın piyesteki olay akışını Anadolu'daki bir mektepte sonlandırmasının *Çalikuşu* düşünüldüğünde bir başka önemi daha vardır. *Çalikuşu*'nda, kahramanları Feride ile Kâmran'ın birlikteliğini diğer her türlü sonuçtan daha önemli saymış olan yazar açısından Anadolu ve mektebin kurgudaki işlevi, her şeyden önce bireyselliğini arayan ve gururlu Feride karakterinin oluşumuna katkısı nispetinde düşünülmüştür. Onun için de olaylar, Anadolu'da idealist bir öğretmeni anlatacak bir sonuca göre geliştirilmemiş, kahraman da olayların sonunda Anadolu'da bir öğretmen olarak bırakılmamıştır.

Oysa Cumhuriyet ideolojisinin Anadolu ve mektebi kendi söylem alanında simgeleştirilmesi, *Bir Köy Hocası* gibi bu ideolojinin payandası olacak metinlerin bunları asıl mesele düzeyinde işlemesini ve ideolojik bir değer olarak üretmesini beraberinde getirecektir. Bu yüzden piyesini, kahramanına idealleri uğruna Anadolu'da öğretmen olarak kalmayı tercih ettirmek suretiyle sonlandıran yazar, öncelikli okur kitlesi olan öğrencilere de uygun düşecek ideal bir öğretmen tipini oluşturmuş olmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, aynı yazar tarafından kaleme alınmış iki eseri konu edinecek egemen ideolojinin oluşturduğu güç alanının edebî bir metnin üretilmesi ve anlamlandırılması süreçlerinde nasıl belirleyici bir rolü olduğunu birtakım somut veriler üzerinden belirlemeye çalıştık. Cumhuriyetin ilk yıllarında egemen ideolojinin etkisiyle şekillenen toplumsal zihniyet, *Çalikuşu* romanının ana kahramanı olan Feride'den romandakinden farklı bir Feride tipi yaratmış ve böylelikle roman farklı beklentileri karşılamaya zorlanmıştır. *Çalikuşu*'na ideolojinin yüklediği bu işlev karşısında yazarın, romanın gördüğü ilgiye de yaslanarak önemli benzerlikler gösteren *Bir Köy Hocası*'nı yazması da bu ideolojinin okur üzerinden yarattığı beklentiyi karşılamaya dönük bir cevabı olmalıdır. İşte bir bakıma *Çalikuşu*'nun beklentiler doğrultusunda yeniden üretilmesi denebilecek bu teşebbüs, romandaki kimi unsurların da ideolojik kabullere ve toplumsal koşullara uyacak yönde dönüştürülmesini beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak piyes metni, egemen ideolojinin bütün ideolojik aygıtlar ve özellikle de edebiyat üzerindeki etki gücünü ve belirleyiciliğini somut olarak göstermek bakımından kanaatimizce son derece çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA:

- Edebiyatçılarımız Konuşuyor*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1976.
- “Niçin Tekrar Piyes Yazdım? ”, (röportaj: Handan Özcan,), *Perde-Sahne*, s.11, Birincikânun 1943.
- “Reşat Nuri ve Çalıkuşu”, *Yedigün*, sayı: 251, İstanbul, 1937.
- Reşat Nuri'nin Tiyatro ile İlgili Makaleleri*, (haz.: Kemal Yavuz), Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri-Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.
- Abir, Nihan, “Çalıkuşu'nun Hikâyesi”, (Yüksek Lisans Tezi), MSGSÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul, 2012.
- Akbal, Oktay, “Kubilay'dan Yeşil Gece'ye”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1974.
- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yay., İstanbul, 2014.
- Baydar, Mustafa, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık L.Ş., İstanbul, 1960.
- Eagleton, Terry, *İdeoloji*, Ayrıntı, İstanbul, 2011.
- Emil, Birol, “Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin”, *MÜ Atatürk Eğt. Fak. Eğitim Bilimleri Dergisi*, s. 2, İstanbul, 1990.
- İsmail Habib, *Edebi Yeniliğimiz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, t.y.
- Kaplan, Mehmed, “Öğretmenler ve Memurlar Romancısı REŞAD NURİ”, *İstanbul*, sayı 1, İstanbul, Şubat 1957.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “Edebiyatımızın Büyük Kaybı”, *Tercüman*, sayı: 547, 14 Aralık 1956.
- Nesime (Darümuallimat'tan mezun), “Hayattaki Çalıkuşları”, *Resimli Ay*, sayı: 10/22, Teşrinisani 1341.
- Özalp, N. Ahmet, “Edebiyatta Dirijizm: Çalıkuşu Operasyonu”, *Kaşgar*, s.10, Temmuz 1999
- “Çalıkuşu Operasyonu II” *Kaşgar*, s.11, Eylül 1999.
- Reşat Nuri, *Bir Köy Hocası*, Muallim Ahmed Halid Kitaphanesi, İstanbul, 1928.
- Çalıkuşu*, 4. bs., Amedi Matbaası, İstanbul, 1928.
- Sancar, Serpil, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.
- Yakup Kadri, “Çalıkuşu”, *İkdam*, 25 Şubat 1338 (1922).

SALUR KAZAN'IN EVİ YAĞMALANDIĞI BOYU ÜZERİNE YENİ BİR ANLAM ARAYIŞI

SEARCH FOR A NEW MEANING ABOUT *SALUR KAZAN'IN EVİ YAĞMALANDIĞI BOYU*

Sema ÖZHER KOÇ*

ÖZ

Salur Kazan 'ın Evi Yağmalandığı Boyu** adlı metin iki temel düşünce etrafında toplanabilir: 1- Salur Kazan'ın evinin yağmalanması; 2- Evin tekrar ele geçirilmesi.

Metin, mevki bakımından Bayındır Han'dan sonra gelen Salur Kazan'ın ava çıkması sebebiyle korumasız kalan evinin düşman tarafından yağmalanması ve ardından Salur Kazan'ın evini tekrar elde edebilmek için verdiği mücadeleyi anlatır. Ancak düşman tarafından Salur Kazan'ın eşi *boyu uzun beli ince Burla Hatun*'un oğlu Uruz'un etini yemekle tehdit edilmesi; Karaçuk Çoban'ın bağlandığı ağacı kökünden söküp sırtlaması; yine Karaçuk Çoban'ın devasa büyüklükteki sapanı ile düşmanları öldürmesi gibi sıra dışılıklar metinde anlamsal açıklıklara neden olur.

Yapacağımız homo semioticus anlamdaki okuma denemesi söz konusu açıklıkları gidererek varlığın ev kavramına yüklediği değerler dizgesi ile dünyada bulunuşunu/buradalığını kesinlemeyi başardığını ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut anlatıları, Salur Kazan, ev, fenomenolojik yorum, sapan.

ABSTRACT

"*Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyu*" named text is gathered around two main ideas: 1- Plundering of Salur Kazan's home; 2- Recapturing the home.

The Text is telling the struggle of Salur Kazan who is coming after Bayındır Han whose home is left unprotected by him and plundered by his enemies while he left for hunting and by then his struggle to recapturing its. However, such as his wife- *boyu uzun beli ince Burla Hatun* is threatened to eat his son, Uruz's meat; Karaçuk Çoban lifts the tree its roots that he is tied ; and Karaçuk Çoban is killing his enemies by his huge sling are extraordinary things that are causes semantic clarities.

* Yrd. Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, semaozherkoc@osmaniye.edu.tr.

** Metin alıntıları; Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı I, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1994 adlı kitaptan yapılmıştır.

This work is a reading essay about homo semioticus mean that is try to ending the clarities and with adding the values series which are by exist will put forth founding on the world/ to being here.

Keywords: Dede Korkut narratives, Salur Kazan, home, phenomenological comment, sling.

“*Sanat eserleri tinsel varlıktan doğar.*”

Hegel

Giriş

Şeylerin özünü görüleme yöntemi olan fenomenolojiyi Husserl, *sezgiye dayanan, tasvire yönelik bir öz bilimi*(Öktem 2005: 39) biçiminde tanımlar. Her bilinç bir şeye bir nesneye, bir varlığa yönelmiştir ki Husserl’in fenomenolojisinde *bilgi*, anlam ve sezgisel akt arasında bir uygunluk bağıdır; yani bilgi, bu iki aktın birleşmesinden oluşmaktadır. Bu aktlardan birinci derecede önemli olan sezgisel akttır.(Öktem 2005: 46)

Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boyu başlıklı metin henüz adından itibaren diğer anlatılardan farklılık içerir. Dede Korkut anlatılarının diğerlerinde -genel olarak- oğulu babasının adıyla anma ve dikkatleri oğulun bir eylemi üzerine yoğunlaştırma biçiminde ortaklıklar görülürken bu metinde Salur Kazan sadece kendi adıyla anılır ve bilinç *bir şey olarak* “ev”in kendisine yönelmiş halde görülür. Metnin adından hareketle kolektif bilinç tarafından Salur Kazan ve “ev” arasındaki bağa dikkat çekildiği, yine *Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boyu* başlığının Türk milletinin yüzyıllar içerisinde biriktirdiği değerler dizgesinde “ev”in taşıdığı bilgiye ulaşmak adına metnin anlamsal akt ile sezgisel akt bakımından incelenmesi gerektiğine işaret ettiği söylenebilir.

İsmail Tunalı, sanat eserini *cins bakımından tinsel varlığın özel bir formu içine, yani ‘objektivleşmiş tin’e* dahil eder. *Sanat eseri, bir objektivasyonudur, yani, bir tinsel içeriğin bir objede ortaya çıkışıdır.*(Tunalı 2014: 43)Yine Tunalı’ya göre objektivleşmiş tin ölümsüz ve değişimin ötesinde bulunur.(Tunalı 2014: 45) Tunalı’nın düşüncelerinden hareketle bu çalışmada *Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boyu* başlıklı metin varlıktan topluma genişleyen bir perspektifle ölümsüz ve *değişmeyen* değerler dizgesini yansıtan bir sanat eseri kabul edilerek “ev” kavramıyla yansıtılan bu değerlerin her şartta insanları birleştiren(Mengüşoğlu 1976: 65) geist alanının oluşmasındaki yeri irdelenecektir. Söz konusu inceleme süresince sezgisel akt ön planda tutulacaktır.

“Kül Tigin ebig başlayu kıt(t)ımız.
Oguz yağı ordug basdı.”

Orhun Yazıtları

Tinsel Değerlerin Tahrip Edilişi: Yağmalanan “Ev”

Sanat eseri anlama sferi ve estetik (irreal) sfer olmak üzere iki farklı anlamlandırma sürecine tabi tutulur ki ancak anlama sferinden sonra estetik (irreal) sfere geçilebilir.(Tunalı 2014: 95) Bu bağlamda *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyu* adlı sanat metninin anlama sferi şöyle özetlenebilir: *Ulaş oğlu, tülü kuşun yavrusu, beze miskin umudu, Amut suyunun aslanı, Karaçuğun kaplanı, konur atun iyesi, Han Uruzun ağası, Bayındır hanın güveyisi, Kalın Oğuzun devleti, kalmış yiğit arhası*(s. 95) Salur Kazan, *üç yüz yigid-ilen oğlum Uruz menüm ivüm üstine tursun* (s. 96) diyerek *kalın Oğuz beyleri* ile *Ala Tağa ala leşker ava çıkdığı*(s. 96) zaman Şöklı, Melik Salur Kazan'ın evini yağmalar ve Kazan Bey'in oğlu Uruz'u, Kazan Bey'in anası ile hatununu esir alarak hayvan sürülerine de el koyar. Estetik tabakada bilincin yöneldiği nesne olarak “ev”in temsil ettiği değerler dizgesini tespit edebilmek için metinde “ev”in ilk kez kullanıldığı yer ile yağmalama eyleminin aktarımında izlenen sıranın önemli olduğu düşüncesindeyiz.

Metinde “ev” sözcüğü ilk defa *Aruz Koca'nın Kazan'a; “Ağam Kazan sası dinlü Gürcistan ağzında oturursın, ordun üstine kimi korsın?”*(s. 96) sorusuna Kazan'ın verdiği *“Üç yüz yigid-ilen oğlum Uruz menüm ivüm üstine tursun didi.”*(s. 96) cümlesinde karşımıza çıkar. Bu cümlede *üstine turmak* fiili “hüküm sürülen bölge/yer/iktidar alanında geçici olarak yetki sahibi olmak”; “vekâlet etmek” gibi anlamlara gelir. “Ev” sözcüğünün Göktürk Yazıtlarında Kül Tigin Yazıtının kuzey cephesinde buna benzer bir bağlamda kullanıldığı görülür. Metin şöyledir:

“Kül Tigin ebig başlayu kıt(t)ımız. Oguz yağı ordug basdı. Kül Tigin ögsüz akın binip tokuz eren sançdı, ordug birmedı. Ögüm katun ulayu öglerim ekelerim kelingünüm kunçuyularım bunça yime tirigi küng boldacı erti, ölügi yurtta yolta yatu kaldaçı ertigiz. Kül Tigin yok erser, kop ölteçi ertigiz.” (Ergin 1995: 75)

(Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı) “Kül Tigin evin başında bırakarak, müdafaa tedbiri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Kül Tigin öksüz akına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar carıye olacaktı, ölenler yurtta yolda yatıp kalacaktınız. Kül Tigin olmasa hep ölecektiniz”(Ergin 1995: 29)

Her iki metin arasındaki benzerlikler “ev” sözcüğünün salt bir barınak olmasının ötesinde iktidar alanını kast edecek biçimde kullanılması; “ev”in bir

genç kağan/kazan adayına emanet edilmesi¹ ve o genç tarafından savunulmasıdır. Her iki metinde “ev”in düşman tarafından ele geçirilmesi halinde milletin karşı karşıya kalacağı tehdit de aynıdır: kadınları köle ve cariye kılmak, geri kalanları öldürmek, milleti yok etmek. İki metin arasındaki bu benzerlikten hareketle “ev” nesnesinin *merkeze alınmış bir şeyi*² gösterdiğini; bu *merkeze alınmış şeyin* ise zamanlar ötesine taşınmak üzere Türk milletinin kolektif bilincinde muhafaza ettiği bir değerler tabakasını işaret ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca “ev”in savunmasında Kül Tigin Kağan’ın başarılı olmasına rağmen Uruz’un herhangi bir kahramanlık³ gösterememiş olması, Salur Kazan’ın metinde babasının adına ihtiyaç duyulmadan salt kendi adıyla anılması “ev”e yönelmiş bilincin sahibi olarak Salur Kazan’ı kabul etmeyi gerekli kılar. Bunlara ek olarak metinde yağmalama eyleminin aktarımında değerler düzeyinde bir kategorizasyona gidildiği dikkati çeker. Metindeki sıralama şöyledir:

“... Kazan Bigün ordusuna geldi. Altun ban ivlerin kafırlar çaptılar. Kaza benzer kızı gelini çıkarışdurdılar. Tavla tavla şahbaz atlarını bindiler. Katar katar kızıl develerini yetdiler. Ağır hazinesini bol akçasını yağmaladılar. Kırk ince billü kız-ile boyı uzun Burla Hatun yesir gitdi. Kazan Bigün karıçuk olmuş anası kara deve boynında asılı gitdi. Han Kazanun oğlu Uruz Big üç yüz yigid-ilen bağılu boynı bağılu gitdi”(s. 97)

Bu aktarımda *kaza benzer kızı gelini*, Kazan Bey’in hatunu (*boyı uzun beli ince Burla Hatun*), Kazan Bey’in *karıçuk olmuş anası* ve Kazan Bey’in oğlu Uruz “ev”in temsil ettiği değerlerin tinsel yönünü; *tavla tavla şahbaz atlar, katar katar kızıl develer, ağır hazine, bol akça* ve *Kapulu dervendde on bin koyun* ise maddi servet yönünü temsil eder. Ancak *altun ban iv*⁴ tamlamasından hareketle metinde asıl ön plana çıkarılanın “ev”in tinsel değerleri temsil eden yönü olduğu düşüncesindeyiz. Öncelikle Dede Korkut anlatılarında bir çeşit çadır anlamında kullanılan *dünlük*⁵ yerine “ev” sözcüğünün seçilmiş olması “ev”in kamusala açık olmayan/mahrem yanını vurgular. Ayrıca bütün Dede Korkut anlatılarında *iv* sözcüğünün 101

¹ Kamal Abdulla, Salur Kazan’ın ava çıkmadan önce beylerine fikir sormasından hareketle ava çıkmayı düşmana saldırı olarak yorumlar.(Abdulla 2015: 149) Abdulla’nın bu yorumu Kül Tigin Yazıtının kuzey cephesinden yaptığımız yukarıdaki alıntı ile *Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boyu* adlı metin arasındaki benzerliği artırır.

² Göktürk Yazıtlarında “eb” sözcüğünün anlamı “*ev, merkez, ordugâh*” biçiminde sıralanır.(Ergin 1995: 111) Bu anlamlandırmaya dayanarak “ev”in merkeze alınan şeyle ilgili olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür.

³ Shimmel, 30’un düzen ve adaletle bağlantılı bir sayı olmasından yola çıkarak 30’un on katı olan 300 sayısını kahramanlarla bağlantılı bir sayı olarak kabul eder. (Schimmel 2011: 259) Salur Kazan’ın oğlu *Uruz’u üç yüz yigid-ilen ivü üstine tursun* diye bırakması, Uruz’un kahramanlık yapmak üzere görevlendirildiği düşüncemizi destekleyici niteliktedir.

⁴ *Ban* sözcüğünün anlamı *çok süslü altın başlı büyük çadır* olarak verilir.(Ergin 1997: 37) *altun ban* tamlamasının “ev”in temsil ettiği şeyin anlamın pekiştirdiği ve aynı zamanda şeyi vurguladığı düşüncesindeyiz.

⁵ “*Çadır, otağ, sayvan, günlük daha ziyade merasim ve ağırlama bahis konusu olan yerlerde geçiyor. Aileye ve şahsa ait olan meskene genellikle ev deniliyor. Fakat bu ev temel üzerine kurulmuş, bildiğimiz bina şeklinde değildir. Aşık Paşazade’nin tabiri ile “göçer ev”dir.* (Kaplan 1999: 83)

kez kullanılmış olması “ev”in önemine; *çok süslü, altın başlı büyük çadır*(Torun 2011: 1253) anlamlarına gelen ve bütün anlatılarda 30 kez kullanılmış olan “ban” sözcüğünün yine bütün kullanımlarında *iv* ile birlikte görülmesi(Torun 2011: 1253) “ev”in “değerli” oluşuna gönderme olup Dede Korkut’ta “ev”i insanın yarattığı tarih olaylarını *inançlar; değerlendirmeler; eğilimler; yargılar; peşin yargılar; bilgi ve hatalar; hayat ve ifade formları gibi kollara ayrılmış bir ortak sfer* halinde geleceğe taşıyan geist alanı olarak kabul etmemize olanak sağlar.(Mengüşoğlu 1976: 65)

Toplumsal geisti temsil eden bir değer olarak “ev”in “*Toksan başlı ban ivlerin kara yirün üzerine dikdürmüş-idi.*”(s. 95) cümlesinde görüldüğü üzere “dikmek”⁶ fiiliyle birlikte kullanılması anlama sferinde çadır kurmak anlamına gelmesinin ötesinde “dikmek” fiili estetik sferde *değerleri gerçekleştiren bir aracı* olarak insanın radikal değişim ve dönüşümünü, dünyada değerleriyle birlikte varoluşunu ve buradalığını temsil eder. Ancak bu insan ben’idir ki *başka-benlerle birlikte bulunduğu dünya’yı temellendiren oluşturucu –kurucu- yasaları ortaya çıkarır.*(Soysal 2011: 217)

Buraya kadarki söylemlerimizden ulaştığımız çıkarım *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyu* adlı metinde Salur Kazan’ı kahramanlık yetisiyle donatılmış alp tipi⁷ olarak görmenin onu tek boyutlu ve sadece savaşçı yanıyla değerlendirmek olacağıdır. Salur Kazan, Bayındır Han’dan sonra gelen en yetkili kişi olarak kahraman bir savaşçı, *Amut suyunun aslanı, Karaçuğun kaplanı, konur atun iyisi*, cesur bir beydir hiç şüphesiz. Ancak bu metinde O, silahla dövüşerek kazandığı niteliklerin çok ötesinde yeni bir bilinç düzeyine yükselmeyi başaran bir varlık olarak düşünülmelidir. İşte bu bilinçlenme/yüzleşme sürecinde Salur Kazan’a farkındalık yetisi kazandıran şey toplumsal geisti temsil eden “ev”in yağmalanma eylemidir.

*“Değer sırf insanla, dolayısıyla
insan başarılarıyla ilgilidir.”*

İoanna Kuçuradi

Dünyaya Açılan Varlık: “Ev”e Tekrar Sahip Oluş

Evin yağmalanması yabancılar tarafından toplum geistinin iğfal edilmesi anlamı taşır. Bu durum bilişsel olarak Salur Kazan’da bir farkındalık durumunun ortaya çıkmasına neden olur ki “ev”e tekrar sahip olma mücadelesi Kazan Bey için varoluş seviyesinde bir sıçrayışa/yükselişe de olanak sağlayacaktır.

⁶ Oğuzhan Sevim, “dikmek” fiiliyle ilgili olarak yaptığımız yorumu destekleyici nitelikte şu yorumu yapar: “Oğuz Beylerinin kara yer üzerine ak ban evlerini dikmesi, onların yeryüzündeki kötülüklerle mücadele etmeye her an hazır oldukları anlamına gelir.”(Sevim 2011: 1733)

⁷ “Dede Korkut’taki insan tipi alp tipidir. İnsanda aranan vasıf kahramanlıktır.”(Ergin 1994: 28) “Alp tipi çiplak kuvveti, mutlak hâkimiyeti en yüksek kıymet telâkki eder.”(Kaplan 1999: 14)

Metinde kutsalın kirletilmesine karşı iki kişinin verdiği mücadele üzerinde durulur: 1- Karaçuk Çoban'ın mücadelesi, 2- Salur Kazan'ın mücadelesi. Anlama sferinde olayın gerçekleşmesi şöyle anlatılır: Kazan Bey'in *Kapulu dervendde (bulunan) on bin koyununun* başında bulunan Karaçuk Çoban *kara kaygulu vaki'a* gördüğü için kardeşleri Kıyan Güçi ile Demür Güçi ile birlikte önce *ağılun kapusunu berkitdi, üç yirde depe gibi taş yığdı, ala kollu sapanını eline al(dı)*(s: 97) daha sonra *erenler evreni Karaçuk Çoban sapanınınun ayasına* (s: 99) koyduğu taşlarla koyun sürüsüne saldıran altı yüz düşmana karşı mücadele vermiş ve bu sırada iki kardeşi şehit olmuştur. *Ol gice* Salur Kazan da *kara kaygulu vaki'a* görmüştür. Bunun üzerine Kazan Bey, *yurdu üstüne* varır. Gittiği yolu takip ederek düşmanın bulunduğu yere varır. Bu sırada düşman *boyı uzun Burla Hatun'a* sağrak sürdürmek istemektedir. *Kırk ince belli kız* içerisinde hangisinin Kazan Beyi'in hatunu olduğunu anlayamayan düşman, bu kez Uruz'un *ağ etinden kara kavurma pişürüp* kadınlara yedirmeyi planlar. Eti yemeyenin Salur Kazan'ın hatunu olduğu ortaya çıkacaktır. Uruz, annesine Kazan babasının namusuna zarar vermemesini tembihler. Bu sırada Kazan Bey gelir ve Şökli Melik'ten sadece anasını diler. Şökli Melik, Kazan Bey'in anasını Yayhan Keşiş oğluna verip ondan doğacak oğul ile Kazan Bey'e *garım* koymayı planladığını açıklar. Karaçuk Çoban, Kazan'ın anasının ihtiyarladığını, oğul veremeyeceğini; Şökli Melik'ten *kara gözlü kızunu* Kazan'a vermesini, doğacak oğlunu Kazan Bey'e *karım* koymasını teklif eder. Oğuz Beylerinin yetişmesiyle Salur Kazan ve adamları düşmana karşı hep birlikte savaşarak alpliklerini gösterirler.

“Ev”in tekrar ele geçirilmesi mücadelesinde Karaçuk Çoban'ın *üç yaşar tana derisinden ayası, üç kiçi tüyinden kolları, bir kiçi tüyinden çatlagucu* olan ve *her atanda on iki⁸ batman taş atan, atduğu taş yire düşmez*(s.109) sapanı; çobanın bağlı bulunduğu ağacı kökünden sökü� götürmesi; düşmanın, *boyı uzun Burla Hatunu* oğlu Uruz'un etinden kavurma pişirip yedirmekle tehdit etmesi anlama sferinde anlamsal boşluklara neden olur. Ancak bu boşlukların metnin homo semioticus anlamda okunmasında birer ipucu olduğu düşüncesindeyiz.

Karaçuk Çoban'ın toplumsal geisti oluşturan değerler dizgesi olan “ev”i sembolik bir silah olan sapanla koruması yoruma muhtaçtır. Julius Evola ve Rene Guenon, sapanın zıt yönde iki ucunun *kutupların düalitesine bir nispet* âlemin iki kutbunu temsil ettiğini düşünür. *Zıt yönde iki uç ama aynı zamanda tek vücutta birlik olmayı, bir bütün olmayı temsil eder*.(Evola-Guenon 2000: 55) Sapanın biçiminden de hareket edersek 1'den 2'ye olmak ve 2'den 1 olmak imlenir. Dünya kültürlerinde de *yaratma sözcüğü ile bağlantılı* düşünülen 2 sayısı *kutupsallık ve bölünme* (Schimmel 2011: 57) ile ilişkilendirilir. Bu bağlamda sapanın gök ve

⁸ 12 sayısı *kapalı dairedir* ve *her şeyden önce 3x4'ün sonucu olarak görülebilir, yani ruhsal olanla maddi olanın bir kombinasyonudur* (Schimmel 2011: 214) 12 sayısının kombinasyon ifade etmesi sapanın 1'den 2, 2'den 1 olmayı, yani zıtlıkların bütünlüğünü işaret edişini destekler.

yer, hava ve toprak, ateş ve su, yaşam ve ölüm, kadın ve erkek gibi pek çok örneğini verebileceğimiz zıtlıkların birliği/bütünlüğü ile 1 ve tek'in oluşmasını simgelediği düşünülebilir. Bahaeddin Ögel de Türk mitolojisindeki “kutup yıldızı” anlayışını yukarıda belirtilen kutup anlamlarına yakın sayılabilecek bir anlamda iki şeyin birleşmesi biçiminde ilintilendirir. Ögel'e göre eski Türk düşüncesinde kutup yıldızı, *Tanrı'nın ışıklı ülkeleri olan, yüksek gökle, yer yüzünü birleştiren, kutlu bir kapı idi. Bu kapı, gökle yeri, ruh alemi ile madde dünyasını ve aynı zamanda insan ile Tanrı'yı birbirinden ayıran, bir sınır idi.* (Ögel 2010: 170) Metinde Karaçuk Çoban'ın kardeşleri Kıyan-Gücü (Sel-Gücü)⁹ ile Demir Gücü de -tıpkı sapanın zıt iki kutbu temsil ettiği gibi- zıtlıktan doğan birliği, tamam-olmayımler. *Ala kollu sapan* gök ve yeri, kutsal olanla yere ait olanı tam bir bütünlük içerisinde kavramanın gerekliliğine işaret eder. Bu nedenle Salur Kazan, dünyayı böylesine bir çok-boyutlu ve yaratıcı bilinçle kavramayı başardığı zaman kendisi ve öteki benlerle kurduğu ilişkilerde zamansal sınırları aşacak, tamam-insan olacaktır. Karaçuk Çoban, 2 iken 1 olma/zıtlıklarla bir bütün olma/tamam insan olma gereğinin kişiler düzeyindeki gösterenidir. Metnin bir yerinde Karacuk Çoban'ın *erenler evreni*(s. 98) olarak tanımlanması ise bu edimin kutsiyetine işaret eder. Metinde Karaçuk Çoban'ın öldürdüğü düşmanları üst üste yığıp yakması, tinsel değerlerin kötülüğü/zulmü/yağmayı/insanlığa zarar veren şeyleri *ateşin kesin ve keskin değişim gücüyle*(Korkmaz 1999: 268) yok etmesidir.

Metinde “ev”inin yağmalandığını gören Salur Kazan sırasıyla “*Ağ ban ivler dikilende yurdu kalmış*”(s.100) dediği yurdu, “... *Hak dizarın görmüşdür...*”(s.101) dediği su, “...*yüzi mubarekdür*”(s.101) dediği kurt ve “*kara köpek-ilem*”(s.102) haberleşir. Türk kültüründeki yer-su inancına göre yer ve sular kutsaldır. Çünkü *yurdun, yerleri ile suları, aynı zamanda vatan demektir.*(Ögel 2010: 323) Salur Kazan “ev”ini düşman elinden kurtarmak için eylemde bulunmadan önce vatan ile haberleşmesinin tinsel değerlerle yüzleşerek içsel bir hesaplaşma sürecine girdiği düşüncesindeyiz. Ancak bu hesaplaşma sonrasında Kazan Bey, “ev”i için tek başına mücadele etmesi gerektiğini *fıkr eyleyecektir.*(s.105) Varlığın bir şey başarmak için *düşünme* eylemine dalması, *real dünyada değerlerin, “olması gerekenin” gerçekleştiricisi* olma yolunda ilerlediğinin işaretidir. Çünkü *insan değerleri gerçekleştiren bir aracıdır.* (Mengüşoğlu 1976: 80) Ancak bu elde ettiği başarılar arasında kurduğu determinasyonlarla insan tamam-insan olma sürecinde yol kat edecektir. Bu bağlamda Karaçuk Çoban'ın bağlı olduğu ağacı *yeri-y-le yurdu-y-ile koparıp* arkasına alması anlam kazanır. Çoban ağacı sırtlamasının sebebini şöyle açıklar:

⁹ Bahaeddin Ögel, Karaçuk Çoban'ın rüyasından söz ederken *çobanların ilâhî bir güce sahip, büyük veliler gibi göründüklerini*; velilik sahibi olan Karaçuk Çoban'ın kardeşlerinin adlarının da *Kıyan-gücü, yani Sel-gücü ile Demir-gücü gibi, gerçekten görkemli ve mitolojik adlar* olduğunu belirtir.(Ögel 2010: 575) Ancak metinde çobanın kardeşinin adı için Sel-Gücü ifadesine rastlanmaz.

“Kazan bakdı gördi çoban ağacı arkasına almış gelür. Kazan aydur: Mere çoban bu ağaç ne ağaçdur? Çoban aydur: Ağam Kazan bu ağaç ol ağaçdur kim sen kafiri basarsın, karnun açığur, men sana bu ağaç-ile yimek pişürürin didi. Kazana bu söz hoş geldi.”(s.105)

Dede Korkut anlatılarının tamamında Türk kültüründeki ağaç kültürünü yansıtan ifadelere rastlanır. Metnin sonunda edilen “*Karlu kara tağların yıkılmasun, kölgelüce kaba ağacın kesilmesün, kamın akan görklü suyın kurumasun, ...*”(s.115) biçimindeki duada ve Uruz’un eti kesilmeden önce ağaçla yaptığı söyleşiden yapılan aşağıdaki alıntıda ağacın büyük bir değeri gösterdiğine işaret eden göndermeler vardır:

“... ”

Başun ala bakar olsam başsuz ağaç

Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç

Meni sana asarlar götürmegil ağaç

Götürecek olur-isen yigitligüm seni tutsun ağaç

Bizüm ilde gerek idün ağaç

Kara Hindu kullaruma buyura-y-idüm

Seni para para toğrayalar-idi ağaç”(s.109)

Dede Korkut’ta *ev ile ağaç arasında benzer bir öz gösterildiğinden*(Ögel 2010: 492) hareket ederek alıntı metinde geçen başı ala bakmak ve başsız olmak, dibi ala bakmak ve dipsiz olmak ile para para doğramak ifadelerinin yer ile gök arasında ve mutlaka göğe/kutsala ait değerli şeyleri temsil ettiği düşüncesindeyiz. Ağacın evle eşleşmesinden hareketle Karaca Çoban’ın ağacı sırtlayıp götürmesi, toplum geistinin varlığın bulunduğu her yerde var olacağı ya da olması gerekliliği; yemek pişirmek üzere ağacın kullanılacak olması varlığın dünyada bulunuşunu devam ettirmesi için toplum geistine duyulan ihtiyaç olarak yorumlanması sanırım yanlış olmaz. Ayrıca geist alanının *oluş halinde bulunan, gelişen; servetler, hedefler, ideler için çarpışılan ve tarih adımları ile ilerleyen bir varlık sferi* olması yukarıda taşınabilirliğe dair yaptığımız anlamlandırmayı destekleyici niteliktedir.(Mengüşoğlu 1976: 65) Metinde ağacın *yeri-y-le yurdi-y-ile koparılmasının* geist alanının taşınabilirliği ile açıklanabileceği kanaatindeyiz. Geist alanı varlığa dünyada bulunması/kök salması için gerekli ve yeter şartları sağlayacaktır.

Metnin fenomenolojik yorumla evrensel anlamlara açılacak başka bir yeri annenin oğulun etini yemekle tehdit edilmesi sahnesidir. Olay metinde şöyle geçer:

“Boyu uzun Burla Hatun oğluna soylar:

“Senün etünden oğul yiyeyin-mi, yohsa sası dinlü kafirün döşegine gireyin-mi ağan Kazanun namusını sindurayın-mi, niçideyin oğul hey didi.”(s.107)

Uruz'un anasına cevabı çok kesin ve açıktır:

“... anlar bir yidüğinde sen iki yigil seni kafirler bilmesünler tuymasunlar; ta kim sası dinlü kafirün döşegine varmayasın, sağrağın sürmeyesin, atam Kazan namusını sinamayasın, sakın didi.”(s.107)

Alıntı metinde Uruz'un annesinin insan eti yiyecek olmasını bu kadar kolay ve rahatça kabul etmiş olması bu olayda sözü edilenin gerçekten insan eti olmadığına dair büyük şüpheye yol açar. Toplum geisti yüzyıllar içerisinde yaratılmış değerler topluluğudur ki geleceğe aktarımı elzendir. Bu bağlamda Salur Kazan'ın *karıçuk olmuş anası* (geçmiş), *boyu uzun beli ince Burla Hatun*(şimdi/hal) ve oğlu Uruz'(gelecek)un geist alanının zamansal açılımını imlediği düşüncesindeyiz. Oğulun etini yeme, anne ile oğulun bedeninin gerçekte bir olduğu, 1'den ötekini ayrıldığı anlamına gelir. Bu nedenle anne ile oğulun bedenlerinin birleşmesi, bize geist alanının gelecek zamana taşınmasında mutlaka geçmişten/tarihsel mirastan güç alınması gerektiği ancak geist alanın da şimdide değişip geliştiği mesajını verir. *Karıçuk Çoban*'ın bağlı olduğu ağacı *yeri-y-le yurdu-y-ile koparması*, Salur Kazan'ın Şöklü Melik'ten *-kırk ince billü kız ile Burla Hatunı, kırk yigid-ilen oğlu Uruzunu, ağır hazine bol akça, katar katar develer, tavla tavla şahbaz atlar-* yani sahip olduğu her şey karşılığında;

“*Karıçuk ananı getirüp-durursın*

Mere kafir ananı virgil mana

Savaşmadın uruşmadın kayıdayım

Girü döneyim gideyim bellü bilgil” (s.110)

Dediği sadece *karıçuk olmuş anasını* dilemesi toplum geistinin geleceğe taşınmasında tarihsellik bilincinin fark edilmesinin kaçınılmaz ve mutlak gerekliliğini açılar. Çünkü geist alanını kurup koruyamayan toplum zaten yok oluş tehdidiyle karşı karşıya kalacaktır.

“*İnananların kaderi besbelli evlere bağlı”*

Behçet Necatigil

Sonuç:

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyu adlı metin bildirişim düzeyinde okunduğunda olağanüstülükler yer verilmiş destansı özellikler yansıtan bir metindir. Ancak fenomenolojik bir okumayla bilinci bir şeye yönelmiş biçimde kabul ettiğimizde bilincin yöneldiği şeyin “ev” olduğu dikkati çeker. Bu yazıda *altun banlı ev* tamlamasında “ev”in yansıttığı şeyin değerinin pekiştirilme ve vurgulanma yoluyla okuyucunun dikkatini çekecek biçimde metne yerleştirildiğini ve “ev”in -bir barınak olmaktan öte- toplumun uzun yıllar içerisinde var ettiği değerler dizgesini temsil ettiğini ortaya koyduk.

Bu çalışmadan ulaştığımız diğer sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

a) Toplum geisti denilen toplumu var eden değerlerin gelecek zamanlara taşınması bir zorunluluktur. Aksi halde toplum ortak bilincini kaybedecektir.

b) Geist alanının geleceğe taşınması işleminde mutlaka geçmişle uzlaşılması gerekir. Çünkü gesit alanı kökleri eski zamanlarda atılan ama zaman içerisinde de değişerek gelişen bir değerler dizgesini temsil eder.

c) Varlık, bireysel anlamda bir problemle karşılaştığı zaman *fikr eyle*(*yerrek*) öteki şeyler’le kurduğu ilişkinin türevsel çokluğunu, çeşitliliğini kavrayan, olanaklarının ve münhalliğin farkında olan bir kişi *dasein* insana dönüşür. Bu insan, *kaygıya açık yönüyle her an kendisini yeniden kurabilecek bir donanım sahiptir. Bu donanım, onu, sürekli bir oluş içinde tutar.*(Korkmaz 1999: 266) Salur Kazan, “ev”in yağmalanması olayıyla karşı karşıya kaldığında problemi çözmek için *fikr eylemiş* ve ondan sonra bu mücadeleyi tek başına vermesi gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle Salur Kazan’ın *dasein* insan olma yolunda ilerleyen bir varlık olduğu söylenebilir.

d) Metinde Salur Kazan ile Şekli Melik arasındaki anlaşmanın nasıl sonuçlandığı kesinleştirilmeden beylerin yetişmesi ve hep birlikte savaşarak başarı elde edilmesi metni Salur Kazan’ın macerasından çok “ev”in toplumsal vicdan tarafından korunması gerektiği mesajını taşır.

KAYNAKÇA:

- ABDULLA, Kamal , Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut, (Çev. Ali Duymaz), 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
- ERGİN, Muharrem, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.
- ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, 3. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Dede Korkut Kitabı II, 3. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- EVOLA, Julius – GUENON, Rene, Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar, (Çev. Atilla Ataman, Mustafa Tahralı, İsmail Taşpınar), İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1, 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- KORKMAZ, Ramazan, “Fenomenolojik Açından Tepegöz Yorumu”, Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim), (Yay. Haz. Alev Kâhya Birgül, Aysu Şimşek Canpolat), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 259-269.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul. 1976.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt: II, 4. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- ÖKTEM, Ülker, Fenomenoloji Ve Edmund Husserl’de Apaçıklık (Evidenz) Problemi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S: 45,1, Ankara 2005, s. 27-55.
- SEVİM, Oğuzhan, “Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerler Açısından Bamsı Beyrek Hikâyesi”, *Turkish Studies*, 6/3 Summer, Ankara 2011, s. 1729-1739.
- SCHIMMEL, Annemarie, Sayıların Gizemi, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), 3. bs., Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- SOYSAL, Ahmet, Birlikte ve Başka I ve II, Monokl Yayınları, İstanbul 2011.
- TORUN, Yeter, “Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözler ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine”, *Turkish Studies*, 6/3 Summer, 2011, s.1251-1263.
- TUNALI, İsmail, Sanat Ontolojisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2014.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLE BAĞLACI OLARAK KULLANILAN “ve” VE “dA” HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR

SOME REMARKS ON “ve” AND “dA” AS LINKS BETWEEN SENTENCES IN TURKISH

Ahmet Şefik ŞENLİK*

ÖZ

Bu makale Türkiye Türkçesinde cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *ve* ve *dA* hakkında bazı mütalaaları ihtiva etmektedir. Söz konusu edatlar, menşe ve etimolojik tahlile dair birkaç nattan sonra sentaks, semantik ve cümleler arasındaki bazı irtibatlandırıcı özellikleri bakımından değerlendirilmektedir. Türkçede kullanılan *ve*'nin metin içerisinde biri simetrik diğeri asimetrik olmak üzere gerçekten iki farklı anlamı mı var, bağlanan cümlelerin yerini bir anlam kaybı olmaksızın değiştirmek mümkün müdür, bu hususta *dA*'nın durumu aynı koşullarda nedir, gibi sorulara cevap aranmaktadır. Başka bir hususu, metin içinde *aracı* ve *artçı* olarak tabir edebileceğimiz farklı pozisyonlar alabilen bir birim olan *dA*'nın durumu oluşturuyor; *dA*'nın bulunduğu yere göre farklılaşan irtibatlandırıcı fonksiyonunun türleri ortaya konmaya çalışılıyor. Son hususu ise zarf cümleleri ve temel cümleler arasında yer alabilen *ve* ve *dA* oluşturuyor.

Anahtar Kelimeler: Bağlaçlar, *ve*, *dA*, cümleler arası simetri, Türkçe söz dizimi, *-(y)Ip* gerundiumu.

ABSTRACT

This paper deals with conjunctions *ve* and *dA*, which connect sentences in Turkish. After a short section about their origins and etymological analyses we deal with them according to their syntactical and semantic functions and certain connective properties in texts. So we ask the questions whether *ve* has really two different meanings, symmetrical and asymmetrical, in different types of texts, and what about *dA* in the same environment, and whether it is possible to change the places of the sentences without losses in meaning. Another subject is about *dA*, which can be used as a connective word in different places in the text, i.e. as interface and postpositive unit. What is the connective function in those different positions? The last question is about the functions of *ve* and *dA* between gerundial/adverbial clauses and main sentences

Keywords: Conjunctions, *ve*, *dA*, symmetry between sentences, Turkish syntax, the *-(y)Ip* gerund.

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

“Sanat eserleri tinsel varlıktan doğar.”

Hegel

0. Giriş

Bu incelemede Türkçenin bazı tarihî devrelerinde birbirlerinin eşanlamlısı kabul edilmiş olan, Türkiye Türkçesinde halen çok yaygın olarak kullanılan ve diğer vazifelerinin yanı sıra cümle bağlacı işlevi de gören iki edat, *ve* ve *da* üzerinde durulacak. Bu bağlaçların hangi türden cümleleri bağladığı, bazı farklı metin türlerinde nasıl bir işleyiş arz ettikleri, taşıdıkları anlamlar, ne çeşit imkanlara sahip ve ne çeşit sınırlamalara tabi oldukları asıl mevzumuzu teşkil edecek. Buradaki değerlendirmeler zikredilen bağlaçların bütün görev alanlarını kapsayıcı bir analiz iddiasında değildir. Makalede yalnızca bazı kritik noktalara temas edilecek. Türkçeden yola çıkarak yapacağımız analizin diğer doğal dillerdeki benzer durumlar için de fikir verici olacağını umuyoruz.

Evvla edatların menşeleri ve tarihî seyirlerine kısaca değinerek bazı yanlış iddiaları bertaraf etmekte fayda var.

1. Menşe ve tarihçe

ve

Malum olduğu üzere *ve* edatı Arapça menşelidir. İslamiyet’in yayılmasıyla İslam medeniyeti coğrafyasında bulunan Türk lehçeleri dahil olmak üzere birçok dilde, her ne kadar Arapçadaki bütün işlev sahası ile olmasa da, oldukça önemli bir fonksiyon kelimesi olarak geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu edatın mevzuu-bahis görevi hem satır arası hem de birleşik metinli en eski Kuran meal ve tefsirlerinde *daki/dağı/dahı* ile karşılanmıştır.¹ Fakat tarihî süreç içerisinde bunlar *ve*’nin yerini tam manasıyla dolduramamışlardır; dolayısıyla Türkiye Türkçesinin tarihî devrelerinde *dahı* ve *ve* paralel olarak kullanılmıştır. Edat Arapça menşeli olmasından dolayı Cumhuriyet sonrasında bazı çevrelerce sevilmemiş, aleyhinde tasfiyeye yönelik bazı çalışmalar olmuştur. Fakat varlığını, fonksiyonlarını ve kullanım yaygınlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bununla birlikte kullanım şeklinde 19. asırdan itibaren birtakım yeni tasarruflar olduğunu da söylemek gerekir. Edatın kullanımının yaygınlaşması ve Türkçede yer edinmesinde, birçok başka Arapça unsurun Türkçeye dahil olmasındaki gibi, Farsçanın da rolü vardır. Bu arada Osmanlı Türkçesinde *u/ü/vü* şeklinde kullanılan edatın, *ve*’den farklı olarak Farsça menşeli olduğunu belirtmekte fayda var (etimolojik tahlil için bkz. Jensen 1931: 188).

¹ bkz. Zajączkowski 1934; Topaloğlu 1976 ve 1978.

Ve kelime cinsi olarak edatlar grubuna dahildir; günümüz Türkçesindeki sentaktik fonksiyonu ise kelimeleri, kelime gruplarını, bitimli (finite) veya bitimsiz (infinite) cümleleri hiyerarşik bakımdan eş mertebeli olarak birbirleri ile bağlamaktır. Bu çalışmada bizi ilgilendiren tarafı, daha ziyade bitimli cümleler arasındaki bağ fonksiyonudur; cümle bağlacı oluşudur. Pozisyon olarak Latince'deki *et* gibi bağladığı cümleler arasındaki fiziki sınırı tercih eder, yani *aracı* bir bağlacıdır (krş. Şenlik 2012). Temelde sadece ekleyici, katıcı (additive) bir fonksiyonu ve anlamı vardır; cümleleri derleyip toparlar, bir araya getirir. Bununla birlikte Turan *ve* için “then, therefore” anlamlarını veriyor ve edatı zarf sınıfına (“adverbs of inference and result”) dahil ediyor (2000: 95 ve 97). Edatın zarf olarak nitelendirilmesinin kabul edilemezliğine ek olarak, ‘sonra, bu yüzden’ gibi anlamların da ancak mevcut metindeki bağlamdan çıkarılabileceğini, bunların *ve*’nin temel anlamları olmadığını burada ifade etmek isteriz.

Staal İngilizceden yola çıkarak doğal dillerde *ve*’nin (“and”) en az iki anlam taşıdığını iddia ediyor (1968: 79). Yazara göre bu *ve*’lerden birisi simetrik ilişki kurabilirken, yani $(A \text{ ve } B) = (B \text{ ve } A)$ olabilirken, diğeri ancak asimetrik ilişkiler için kullanılıyor, yani $(A \text{ ve } B) \neq (B \text{ ve } A)$ oluyor.² Buna göre bağlacı bu manaları ve imkanları bizzat kendi üzerinde taşımış oluyor. Bu hususa aşağıda tekrar değineceğiz.

Ve’nin bağladığı cümleler arasında semantik bakımdan hem sebep-sonuca dayalı bir ilişki hem ardışıklık ilişkisi hem de her ikisi birden olabilir ya da bunlardan hiç birisi olmayabilir. Zikredilen türden bir semantik irtibat, bizatihi *ve* tarafından temin edilmemektedir. Kanaatimizce *ve*’ye ekleyicilik, katıcılık fikri dışında verilen bütün manalar edatın deruhte ettiği, tabiatında var olan anlamlar değil, ancak kontekste bağlı olarak istihraç yoluyla elde edilebilecek manalardır. Zira *ve* ile birbirlerine bağlanmış iki cümle arasındaki ardışıklık, sebep-sonuç gibi muhtemel mana ilişkileri, *ve* atıldığı zaman ortadan kalkmaz.

dA

İki cümle arasındaki fiziki sınır pozisyonunda (*aracı bağlacı* olarak) kullanıldığı gibi, sınır sonrası pozisyonlarda da (*artçı bağlacı* olarak) görev yapan Türkçe menşeli bir edattır. Kullanıldığı pozisyonlar ve fonksiyonlar bakımından Latince'nin hem *aracı bağlacı et* ile hem de -özellikle- vurgusuz artçı bağlacı *-que* ile kıyaslanabilir³ (*aracı ve artçı* kavramları için bkz. Şenlik 2012).

² “The ‘and’ of a natural language such as English has at least two kinds of meaning. Firstly, ‘and’ is equivalent to the logical connective in that it is symmetric, i.e. it is used in such a way that ‘A and B’ has the same meaning as ‘B and A’. This ‘and’ may be called ‘and₁’. In other meanings of English ‘and’ where we may call it and₂” there is no such symmetry. There, the meaning of ‘A and₂ B’ need not be the same as that of ‘B and, A’. For example, one meaning of ‘and₂’ could be equated with ‘and₁ subsequently’; another with ‘and₁ in consequence’.”

³ bkz. Pinkster (1988: 383), Kurz (1993: 28).

Hem işlevsel benzerlik hem de fonetik uygunluktan dolayı olsa gerek, *da* edatının *taḳı*'dan (Osm. *dahı*) türediği görüşü Türkoloji'de yaygındır. Bu görüş Budagov'dan itibaren birçok Türkolog tarafından benimsemiştir (1869: 577). *Taḳı* kelimesi Orhun Kitabeleri'nde geçmektedir; *eklemek*, *takmak* manasına gelen *taḳ-* fiiline *-I* gerundium ekinin eklenmesi suretiyle oluşmuştur. Daha sonraki devrelerde edat çok fonksiyonlu ve işlek bir hale gelmiştir. Aynı şekilde Osmanlı metinlerinde de *dahı* olarak çok yaygın ve çok fonksiyonlu bir şekilde görülür. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, edat diğer fonksiyonlarının yanı sıra ilk tercümelerde *ve*'yi karşılamak üzere kullanılmıştır. Kutsal metinlerden yapılan tercümeleşmeler şüphesiz daha büyük bir titizlik ister, bunlarda asla sadık kalmak esastır. Bu bağlamda *dahı* ve *da* edatlarının her ikisinin de *ve* karşılığında kullanılmış olması manidardır,⁴ mesela İbraniceden Karaimceye yapılan bir Tevrat tercümesinde İbranice *ve* karşılığı olarak *da*⁵; Arapçadan yapılan Kuran tercümesinde yine *ve* karşılığında *dahı*⁶ kullanılması gibi. Mansuroğlu *taḳı*'nın Divanü Lügati't-Türk'te [aracı] bağlaç olarak kullanımına işaret ediyor (1955: 62). Köktürkçe devresinde *taḳı* kelime olarak bulunmakla birlikte, aracı bağlaç olarak hiç bir zaman kullanılmamıştır (krş. Temir 1956). *Taḳı*'nın daha sonraki devrelerde aracı bağlaç olarak ortaya çıkmış olması, onun bu fonksiyonu edinmesinin ve bu fonksiyonda kullanımının yaygınlaşmasının yabancı dil tesiri ile gerçekleştiği izlenimini veriyor.

Tekin her ne kadar çok kesin bir ifadeyle “Türkçemizde da/de bağlayıcısının kullanılmağa başlaması oldukça yenidir. XIII, XIV. ve XV. yüzyıllar Anadolu metinlerinde bu edata raslanmaz” şeklinde bir görüş beyan etse de bu doğru bir tesbit değildir (1958: 276).⁷ Aksine *da* Anadolu yazı geleneğinin ilk yüzyıllarından itibaren görülür. Ayrıca Anadolu sahasında 13.-15. yüzyıllar arası dahil olmak üzere *dahı* ve *da* paralel olarak aynı metinde yer alabilmektedir (bkz. mesela Yunus Emre Divanı). *DA* edatının düşünüldüğünden daha arkaik olduğuna başka bir delil de 13.-14. yüzyıla ait Codex Cumanicus teşkil eder (bkz. Kuun 1880: 290). Bu, ayrıca edatın yalnızca Oğuz Türkçesinde değil, eskiden beri Kıpçak sahasında da mevcut bir kelime olduğunu gösterir.

Dahı ve *da* arasındaki fonetik ve işlevsel benzerliğin sevk ettiği genetik yakınlık düşüncesiyle birtakım etimolojik izahlar yapılmıştır. Tekin tek bir yerde karşılaştığı *daḳ* şekline yola çıkarak ve bir de *dax* şekli varsayarak “*dahı* > *daḳ* > *dax > *da*” şeklinde bir etimolojik izah teklif ediyor (1958: 276-277). Bu izah tarzı, genel ses değişmesi kaideleri bakımından tatminkar değildir. Eğer *da* edatının *taḳı/dahı*'dan türediği kabul edilecekse öncelikle bu ayrılmanın 13. asırdan evvel olduğunun kabul edilmesi gerekir; etimolojik gelişme ise Tekin'in teklif ettiği gibi değil, ancak şu şekilde izah edilebilir:

⁴ *ve*: Arapçada و, İbranicede ו

⁵ “ol kökʹarni da ol jerni” (Pritsak, 1959: 331, Menges 1968: 182) “gökleri ve yeri”.

⁶ “Andan oḡul gälmädi, daxý ol kimsädän toḡmadý” (Zajaczkowski 1937: 77) (İhlas Suresi, 3. ayet).

⁷ Ergin burada Tekin'le benzer görüştedir (1985: 359), krş. Deny 1921, Elöve 1941, Hacıeminoğlu 1992.

(*taḳı* >) *dahı/daḡı* > *dahı/daḡı* (*daı* –diftonglu-) > *dā* > *da* > *da* (*DA*)

Bununla birlikte iki kelime arasındaki genetik akrabalığın yalnızca muhtemel olduğunun, mutlak bir kesinlik arz etmediğinin altını çizmekte fayda var. Edatın menşei hakkındaki başka görüşler de vardır. Bunlardan birisi, mana benzerliğine dayanarak *da*'nın *y(e)me/ma*'dan türediğidir, ki bu, ses hadiseleri bakımından pek tatmin edici görünmüyor (Ergin 1985:360). Adamović *da* edatının Eski Türkçede mevcut olan *yıta* kelimesinden türediğini iddia ediyor (2006). Ağca ise *da* edatının kökeninin kendinden başka hiçbir sözcük/edat olmadığı, edatın yazılı metinlerin ortaya çıkmasından önce de bu şekliyle mevcut olduğu görüşünde (2013). Yazar ayrıca “bugün Türkiye Türkçesinde edatın hiçbir surette ünsüz uyumuna tâbi olmaması, başka bir ifadeyle kendisinden önceki sözcüğün yapısına göre değişkenlik göstermemesi, bu konuda direnç göstermesi edatın orijinal şeklini koruduğunu” ifade etmektedir (2013: 106). Zannediyoruz, burada imla kuralları ile fonolojik hususiyetler birbirleriyle karıştırılmaktadır. Günümüzde, standart Türkçede her ne kadar ‘*kapıyı aç da gireyim*’ şeklinde yazmak zorunda isek de bunu ‘*kapıyı aç ta giriyim*’ şeklinde telaffuz etmekteyiz. Yani *da*'nın ünsüzü kendinden evvelki ünsüze fonolojik kaideler çerçevesinde uyum göstermektedir.

Zikredildiği üzere her iki edat da çok fonksiyonludur; Mundy *dahı* edatının “ara bağlayıcı [aracı bağlaç], (hem sıfatlar hem zarflar için) ön niteleyici ve vurgusuz edat [artçı bağlaç] olarak şaşırtıcı bir kullanım çeşitliliği” arz ettiğini ifade eder (1955: 287).⁸ Günümüz Türkçesinde *da* edatı Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi devresindeki *dahı*'nın hemen hemen bütün işlevlerini üstlenmiş gibidir. Buna göre *da* edatı, tıpkı *dahı* gibi hem aracı hem de artçı pozisyonda farklı anlamlarda kullanılabilir. Zikredildiği üzere her iki edat da çok fonksiyonludur; Mundy *dahı* edatının “ara bağlayıcı [aracı bağlaç], (hem sıfatlar hem zarflar için) ön niteleyici ve vurgusuz edat [artçı bağlaç] olarak şaşırtıcı bir kullanım çeşitliliği” arz ettiğini ifade eder (1955: 287).⁸ Günümüz Türkçesinde *da* edatı Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi devresindeki *dahı*'nın hemen hemen bütün işlevlerini üstlenmiş gibidir. Buna göre *da* edatı, tıpkı *dahı* gibi hem aracı hem de artçı pozisyonda farklı anlamlarda kullanılabilir.

İkiden fazla cümlenin bağlanması halinde bu bağlaçlar daha önceki devrelerde Arap sentaksının etkisiyle sıralanan her cümle arasına konulabiliyordu.⁹ Bunların artık sadece sondaki iki cümlenin arasına getirilebiliyor oluşları ve daha önceki cümlelerin virgülle bağlanmaları Türkiye Türkçesinin sentaksının Osmanlı devresinden farklılaşan taraflarından birisidir. Bu yenilik 19. asırda Batı sentaksının (özellikle Fransızcanın) tesiri ile ortaya çıkmıştır. Eski kullanıma dair iki örnek verelim:

(sultānum şimdi gün kızgundur) *ve* (çeri yorgundur) *ve* (‘aduv azgundur)

(ammā sultānum buḡa bennālar gerek) *dahı* (ırḡadlar gerek) *dahı* (kirecine taşına etmegine aşına nice dürlü ḡarc gerek)

⁸ krş. Temir 1956, Hacıeminoğlu 1992, Tiken 2004.

⁹ bkz. Reckendorf 1921: 316, Fischer 1987, krş. Gencan 1975.

2. Metin tipleri ve bağlaçların semantik cepheleri

Metinler birbirleriyle içerik bakımından alakalı cümlelerin bir araya getirilmesi ile kurulur, genişletilir. Kurulan metinlerde cümleler arasında ardışıklık, eş zamanlılık, zıtlık, sebep-sonuç, amaç, şart, sınırlandırma, gibi muhtelif semantik ilişkiler söz konusu olabilir. Arzu edilen ilişkinin insicamlı bir şekilde tesisi için biçimsel bazı yöntemlere başvurulabilir ve bu maksatla zamirler, proformlar, bağlaçlar, zarf bağlaçlar, cümle yüklemelerini bitimsizleştirerek bir başka cümlenin içine entegre etme, cümle içerisindeki unsurların konu-yorum (topic-comment) bakımından yerlerinin düzenlenmesi, yazılı metinlerde noktalama işaretleri, konuşma metinlerinde vurgu vs. gibi araçlar kullanılabilir.

Aşağıda, farklı semantik ilişkilerle irtibatlandırılmış cümlelerin oluşturulduğu metinlere ve söz konusu bağlaçların bu metinlerdeki durumlarına göz atacağız.

2.1. Yalın Sıralama

Yukarıda Staal'dan (1968: 79) iktibasla bahsedilen iddia çerçevesinde *ve* bağlacının farklı manalar taşıyıp taşımadığının, gerçekten bir simetri veya asimetri tesis etme kudretinde olup olmadığının tesbiti için, bazı metin tipleri içerisinde bir ameliyeye tabi tutulması gerekecek. Aynı metin tipleri üzerinde *da* bağlacının işleyişi de değerlendirilecek. Bu işlem için öncelikle yalın sıralama tekniği ile bir araya getirilmiş, bitimli yüklem morfolojisi arz eden cümlelerle metin tipleri (M) teşkil edilecek. Sonra her iki bağlaç da bu metin tiplerinde teste tabi tutulacak.

Metin tiplerini, ihtiva ettikleri cümleler arasında ardışıklık (A) ve/veya sebep-sonuç (S) ilişkilerinin var olup olmadığı özelliklerine göre oluşturacağız. Bunu da (+) ya da (-) işaretleriyle belirteceğiz. Buna göre şu dört metin tipi (M) söz konusu olabilir:

M ₁) Üşüdüm. İçeri girdim.	A+	S+
M ₂) Yemek yedik. Eve gittik.	A+	S-
M ₃) Yorgundum. Yatıyordum.	A-	S+
M ₄) Şarkı söylüyordu. Dans ediyordu.	A-	S-

Öncelikle ardışıklık noktalarının değerlendirilim. Metinleri meydana getiren cümleler arasında eğer ardışıklık ilişkisi varsa satır sıralaması kronolojik akışa denk olarak inşa edilir. Yani kronolojik önceliği olan fiil/önerme (cümle) Latin yazı sistemine göre solda, kronolojik olarak sonra vuku bulan fiil onun sağında yer alır. Yine sebep sonuç ilişkisinde, sebepler sonuçlarından zaman ba-

kımından önce vuku buldukları için, satır sıralamasında genellikle önce (solda) sebep, sonra (sağda) sonuç cümlesi yer alır. Bu zikrettiğimiz tabii sıralamadır. Fakat pragmatik niyetlere göre bu sıralama değişebilir, tersine çevrilebilir. Eğer sağdaki fiil daha önce vuku bulmuşsa bunu önceliklik (anteriority) ifade eden bir unsurla (-*mİstI*) belirtmek gerekir. Aksi halde ifade edilmek istenen maksat hasıl olmaz. “Üşüdüm. İçeri girdim.” metninde üşümek, içeri girmekten önce vuku bulmuştur (ayrıca üşüme, içeri girmenin sebebidir). Bunu “İçeri girdim. Üşüdüm.” şeklinde ters çevirirsek, bu defa içeri girmenin üşümekten önce vuku bulduğu anlaşılır (ayrıca içeri girmek, üşümenin sebebi olarak anlaşılır). Belirttiğimiz gibi, yanlış anlaşılmaya mahal bırakmamak istiyorsak, cümlelerin yerini değiştirdiğimiz zaman bunu önceliklik ile belirtmemiz lazım gelir: “İçeri girdim. Üşümüştüm.” Bu durumda üşümek yine içeri girmenin sebebi olarak anlaşılır. M_2 'de de durum aynıdır. Yalnız sebep-sonuç ilişkisi burada yoktur. Hülasa, M_1 ve M_2 'de simetrik bir yapılanma yoktur. Başka hiç bir işlem yapmaksızın cümlelerin yerleri değiştirildiğinde olay akışının sıralaması da değişir.

M_3 ve M_4 'te bir ardışıklık ilişkisi söz konusu değil. Fakat eşyanın tabiatı uyarınca sebepler sonuçlarından önce vuku bulurlar ve bu yüzden uygun olanı M_3 'teki gibi sebep bildiren cümlenin önce zikredilmesi ve satır sıralamasında solda yer almasıdır. Sebep-sonuç münasebeti ihtiva eden fakat ardışıklık ilişkisi bariz olmayan metinlerde duruma bağlı olarak takdim-tehire müsamaha gösterilebilir. Ne ardışıklık ne de sebep-sonuç ilişkisiyle tesis edilmiş olan M_4 'te ise cümlelerin yerlerinin değiştirilmesi anlamı değiştirmez, burada bu anlamda simetrik bir ilişki, bir denge vardır.

2.2. Bağlama

Şimdi örnek metinlerin *ve* ve *da* ile bağlanma durumuna göz atalım. Söz konusu bağlaçlardan *ve*'nin Türkçede bağlanan cümleler arasında simetri ya da asimetri oluşumuna bir katkısının olduğunu düşünmüyoruz. Başka dillerde durum farklı olabilir, buna aşağıda değineceğiz.

Türkçede önermelerin yerleri yalın sıralamada hangi şartlara ve kurallara göre düzenleniyorsa *ve* ile bağlandıkları zaman da aynı şekilde düzenlenir.¹⁰ Yukarıda, yalın sıralamada verilen örnek metinler, aşağıdaki *ve* ile bağlanmış halleriyle mukayese edildiği takdirde, *ve* bağlacının simetri/asimetri durumunu belirleyici bir işlevi olmadığı görülür.

Yukarıda, *ve*'ye atfedilen *sonra*, *bu yüzden* (“then, therefore”) gibi anlamlardan bahsetmiş ve bağlacın bizatihi bu anlamları taşımadığını ifade etmiştik.

¹⁰ Yalın sıralamada verilen metin tiplerinin bağlama tekniği söz konusu olduğunda, olay akışının satır sıralamasında takdim-tehir edilmesi halinde bir önceliklik unsuru kullanılmak suretiyle tashih edilmesinin, yani *İçeri girdim ve üşümüştüm kuruluşunun, istisnai bir durum olarak mümkün olmadığını ifade etmek gerekir.

Aşağıdaki metinlerden M_1 , M_2 ve M_3 'te cümleler arasında bu tür bir semantik ilişki söz konusudur. Fakat bu mana münasebeti **ve** olmadan da kontekstte zaten mevcuttur; münhasıran **ve**'ye atfedilemez.

ve ile

- M_1) Üşüdüm ve içeri girdim
 M_2) Yemek yedik ve eve gittik.
 M_3) Yorgundum ve yatıyordum.
 M_4) Şarkı söylüyordu ve dans ediyordu.

da ile (aracı bağlaç olarak)

- M_1) Üşüdüm de içeri girdim
 M_2) Yemek yedik de eve gittik.
 M_3) Yorgundum da (ondan) yatıyordum.
 M_4) *Şarkı söylüyordu da dans ediyordu.

Önermeler arasında ardışıklık, sebep-sonuç ya da karşıtlık¹¹ (adversativity) ilişkisi yoksa **da** bağlacı kullanılmaz. Bu yüzden M_4 'te olduğu gibi simetrik bir ilişki söz konusuysa günümüz Türkçesinde bu bağlacın kullanımı uygun değildir. Başka bir ifadeyle, aracı **da** bağlacı ile bağlanan cümleler arasında mutlak surette asimetrik bir ilişki olmak zorundadır. Lewis Türkçede **da**'nın [aracı bağlaç olarak] kullanımına dair haklı olarak, İngilizceye genellikle “and” ‘ve’ olarak tercüme edildiğini ama bu edatın sıkça “and then” ‘ve sonra’, “and so” ‘ve böylece/ve bu yüzden’ ya da “but” ‘ama’ manalarını çağrıştırdığını belirtiyor (1967: 207).¹²

Bununla birlikte **da**'nın günümüzdeki kullanımına muhalif olarak **dahı**'nın Türkçenin tarihi devrelerinde simetrik metinleri de bağlayabildiğini belirtelim.

3. Artçı bağlaç olarak da

Bahsedildiği gibi asimetrik ilişkili cümleleri bağlamak üzere aracı bir bağlaç olarak işlev gören **da** edatı, konum itibarıyla aynı zamanda artçı bağlaç olarak da kullanılır. Daha evvelki bir makalemizde edatın bu yönünü açıklar mahiyette “bağlaç, bağlanan iki cümle arasındaki fizikî sınırından sonra geliyorsa *artçı bağlaç* olarak isimlendirilebilir” ifadesini kullanmıştık (Şenlik 2012). Bu konum, dil bili-

¹¹ Gördüm de alamadım, örneğindeki gibi.

¹² “When it comes between two words which it connects, it can usually be translated ‘and’, but often it has an overtone: ‘and then’, ‘and so’, or even ‘but’” (krş. Deny 1921: 670 ff., Kononov 1956: 539, Gadžieva & Serebrennikov 1986).

mi çevrelerinde Hint-Avrupa dillerindeki benzer edatlara ilişkin tanımlamaları dolayısıyla İsviçreli filolog Jacob Wackernagel’in (1853-1938) ismine izafeten teklif edilen ‘Wackernagelposition’ (‘Wackernagel’s law’) tabiriyle de tanınmaktadır.

Artçı **dA** Türkoloji literatüründe genellikle ‘enklitik’ bir edat olarak vasıflandırılmıştır. Bu tabirle edatın kendisinden önceki kelimeye sanki bir ek gibi ses uyumuyla yanan, vurgusuz bir kelimecik olduğu anlatılmak istenir. ‘Vurgusuz’ ifadesinden kasıt, aslında edatın pest ton taşıdığıdır. Haddizatında pest tonun edatın kendisine sağladığı bir katkı yoktur; bunun gayesi, daha ziyade kendisinden önceki unsurun tiz ton almasını sağlamak ve böylece ön plana çıkarılmasına, dikkat çekmesine vesile olmaktır. Bu husus aracı **dA** için de geçerlidir.

Artçı **dA**’nın işleyişi ve manası aracı **dA**’nıninkiyle aynı değildir. Ayrıca artçı **dA** için tek bir işlevin söz konusu olduğunu da söyleyemeyiz; edat yine kontekste bağlı olarak farklı şekillerde yorumlanabilir. Edatın bu pozisyonda genellikle birbirlerine karıştırılan en az iki farklı irtibatlandırıcı, bağlayıcı fonksiyonu vardır.¹³ Bu iki fonksiyonu şöyle izah edebiliriz:

1) Bağlaç, daha önce zikredilen ya da tasavvur edilen, iletişime katılanlar (hem alıcı hem gönderici) tarafından bilinen ya da bilindiği kabul edilen bir unsura/cümleye dikkat çekerek, kendinden önce gelen cümle unsurunu bir ekleme, katma fikri ile bu daha önce zikredilmiş olan veya tasavvur edilen referans noktasıyla irtibatlandırır. Edat bu işleviyle İngilizcede ‘also, too’, Almancada ‘auch’ ile karşılanabilir. Buna **dA**₁ diyelim.

2) Bağlaç, daha önce zikredilen ya da tasavvur edilen, iletişime katılanlar (hem alıcı hem gönderici) tarafından bilinen ya da bilindiği kabul edilen bir unsura/cümleye dikkat çekerek, kendinden önceki cümle unsurunu öne çıkarıp içinde bulunduğu cümlenin tamamını bir mukabil oluş/hareket, bir kontrast fikri ile bu daha önce zikredilmiş olan veya tasavvur edilen referans noktasıyla irtibatlandırır. Burada **dA** kendisinden önceki unsurdan daha pest bir ton taşımaz. Edat bu işleviyle İngilizcede ‘and’, Almancada ‘und’ ile karşılanabilir. Buna da **dA**₂ diyelim. Ayrıca bu **dA**₂ bağlacının *ise* bağlacına yaklaşan bir mana ve işlevi olduğunu da belirtelim.

Şimdiye kadarki bir çok incelemede **dA**’nın diskur içindeki bağlayıcı özelliği genellikle göz ardı edildi. Artçı pozisyondayken cümle sınırları içinde yer almasının yanıltıcılığı sebebiyle cümle sınırını aşan irtibatlandırıcı özelliği üzerinde durulmadı. Metnin bütünlüğü ve önceki kontekst dikkate alınmadan bu edatı izah etmeye çalışmak başarılı bir netice vermez. Mesela aşağıdaki örneklerde

¹³ Ayrıca edatın çok, pek, gayet gibi sıfat zarflarından sonra klişeleşmiş bir kuvvetlendirme işlevi vardır. Csató ve Johanson’un “Çok da yakışıklı ‘And he is very good-looking’” örneğinde dA edatına attettikleri ‘and’ yorumu doğru değildir (1998: 217).

geçen “Ben de teşekkür ettim” cümlesinde *da*’nın fonksiyonu önceki kontekst bilinmeksizin izah edilemez.

- 1) (Herkes ona teşekkür etti.) Ben de teşekkür ettim. (*da*₁) (ekleme)
- 2) (O bana yardım etti.) Ben de teşekkür ettim. (*da*₂) (mukabil oluş)

Konuşma dilinde bu fark metnin öncesi olmasa da tonlama yardımıyla anlaşılabilir. Birinci cümlede <bén> üzerinde tiz ton, <dè> üzerinde pest ton vardır. Burada <de>nin fonksiyonu <ben>i <herkes>e katmak, eklemektir (İngilizcede: also, too; Almancada: auch). İkinci cümledeki tonlamada ise hem <bèn> hem de <dè> pest ton taşırlar, hatta bazen <ben> daha pest bir ton taşıyabilir; tiz ton <de>den sonra ortaya çıkar. Buradaki <de> ise bir yandan <ben>i vurgularken diğer yandan içinde bulunduğu cümlenin içerik bakımından bir önceki cümleye mukabil olarak/kontrast halinde gerçekleştiği fikrini destekler. Deny’nin bu edatları zarf olarak nitelendirmesi her ne kadar doğru olmasa da [ikinci tipi kastederek] *da*’nın iki önerme arasında bir kontrast ilişkisi oluşturduğuna işaret etmesi önemlidir (1921: 265-266). Buraya ekleyebileceğimiz bir husus da, birinci cümledeki *da*₁ yerine Türkçede *dahi*’nin mümkün olduğudur; fakat ikinci cümledeki *da*₂ yerine *dahi* getirilemez. Bu bakımdan bu edatı lokatif ekinden ayırmak için gündelik hayatta genellikle müracaat edilen “dahi manasındaki *da*” gibi ifade tarzları da aslında yüzde yüz geçerli değildir.

Bu tür pozisyon ve fonksiyonda olan edatlar yalnızca Türkçeye mahsus değildir. Tesnière bunları “jonctif” (bağlayıcı) olarak nitelendirir ve bağlaçların Latince, Grönlandca, Yunanca gibi bazı dillerdeki pozisyon çeşitlerine değinir (1980: 222). Benzer bir edat kullanımının Moğolcada var olduğunu Poppe’den öğreniyoruz (1974). Ayrıca Farsçadaki *hem*’in bazı yönleriyle bu bağlaca (özellikle *da*₁’e) benzediğini de ifade etmeliyiz. Yine Macarcada *is* edatının *da*₁ ile, *pedig* edatının *da*₂ ile benzer işlevler üstlendiğini söyleyebiliriz.¹⁴ Arapçada *wa*, *fa*, *ammā* ... *fa*, ve *aydan* edatlarının semantik bakımdan birbirlerinden farklı kullanımları da Türkçedeki *ve* ve *da*₁/*da*₂ bağlaçlarının kullanımlarıyla mukayese edilebilir.

Aracı bağlaçların Köktürkçede son derece mahdut sayıda bulunması –ki kısmen zorlamayla bu gruba dahil edilmektedirler-, bağlaçlarla bağlama tekniğinin Türkçenin tercih ettiği bir yöntem olmadığı, daha sonraki devrelerde yabancı dil tesiriyle ortaya çıktığı ve/veya yaygınlaştığı görüşünü kuvvetlendirmektedir (bkz. Grönbech 1936). Fakat *tağı*’nın Köktürkçede artçı pozisyonda kullanıldığını biliyoruz, o halde bu artçı pozisyon tekniğinin asli Türkçe bir yöntem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (*tağı* için bkz. Tekin 1968: 169; Eski Uygurcadaki kullanım için krş. Temir 1956, Gabain 1974).

¹⁴ Kıymetli meslektaşım Hakan Aydemir’e Macarcadaki durumun izahı için teşekkürü borç bilirim.

Osmanlı Türkçesi devresinde Türkiye Türkçesindeki **dA**'nın birçok işlevlerini yerine getiren **dahı**, özellikle artçı pozisyonda hem **dA**₁ hem de **dA**₂ için zikrettiğimiz anlam ve fonksiyonlarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi devresinden alınan aşağıdaki metinlerinden birincisindeki **dahı**, **dA**₁, ikincisindeki ise **dA**₂ fonksiyonunda kullanılmıştır.

1. (ol [seyyid hārūn] ilerü yürüdi) (ol [didigi sulţān] **dahı** ilerü yürüdi görüşdiler)

2. (arslan bu sözi kabül etmedi) (sulţān maħmūd **dahı** ğazab edüp tıttup bağlatdı)

4. Zarf cümlecığı (zarf fiil eki) + ve/dA + temel cümle (=TC)

Zikredilen bağlaçlar sadece bitimli cümleler arasında kullanılmazlar. İki bitimsiz cümleyi hiyerarşik bakımdan eşit dereceli olarak birbirlerine bağlayabildikleri gibi, bazen bir bitimsiz cümle ile bitimli cümle arasında da yer alabilirler. Bu hususta çok ilgi çekici birkaç noktaya kısaca temas etmek istiyoruz.

Her ne kadar *-(y)Up* bir önermeyi diğerine bağlamakta yeterli ise de Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi devrelerinde *-(y)Up* zarf fiil eki ile bitimsizleştirilen cümlecik ile temel cümle arasında *ve*¹⁵ ve **dahı** (**dA**) yer alabiliyordu. Johanson burada *-(y)Up* gerundiumundan sonra gelen *ve* bağlacının bağlantı semantiğini belirginleştirme (“Verdeutlichung der Konnexiossemantik”) işlevi üstelendiğini ifade ediyor ve bu kombinasyon için *ve [sonra]* (“und [dann]”) karşılığını öneriyor (1992: 207 ve 1991). Fakat bu tür bir yorum sadece ardışık ilişki durumunda söz konusu olabilir. Söz konusu kombinasyon sadece ardışık önermeler arasında olmadığına göre, *ve [sonra]* izahı da kafi değildir. Bu yapının kontekste göre *ve [buna ek olarak]*, *ve [ayrıca]*, *ve [sonra]* suretinde yorumlanması daha yerinde olur (krş. Şenlik 2006: 187).

Günümüz Türkçesinde *-(y)Ip* + *ve* + TC kombinasyonu artık yanlış kabul edilir ve kullanılmaz.¹⁶ Fakat *-(y)Ip* + **dA** + TC kombinasyonu mümkündür ve çok da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kombinasyon üstelik **dA**'nın diğer bütün gerundiumlarla/zarf cümlecığı kurucularıyla oluşturabileceği kombinasyonlardan bir farklılık, bir ayrıcalık arz eder. Bilindiği gibi *-(y)Ip* zarf fiil ekinin diğer zarf fiil ekleriyle benzeşen ve onların hepsinden ayrılan birtakım tipik özellikleri vardır: Diğer gerundiumlar gibi eklendiği yüklemi/cümleyi söz dizimi bakımından temel cümleye bir unsur olarak bağlar, entegre eder ve hiyerarşik olarak bir

¹⁵ bkz. mesela Duda 1930: 103.

¹⁶ Johanson bu durumun aksini iddia ediyor; “Ali gelip ve gitti” gibi bir bağlantıya konuşma dilinde hiç de seyrek rastlanmadığını ifade ediyor (1991a: 108). Biz pek rastlamadık; fakat öyle olsa dahi bu, istisnai bir kullanıma değil, ancak basit bir ifade bozukluğuna işaret eder. Dolayısıyla bilimsel bir iddiaya karine teşkil etmemelidir.

alt pozisyona koyar. Bununla birlikte bunun eklendiği cümlecğin içeriği -diğer gerundiumların oluşturduğu cümleciklerinkinden farklı olarak- anlatım değeri bakımından temel cümlelerin içeriği ile eşdeğerdir. Yani tahkiyede temel cümleyi açıklar mahiyette bir yan malumat vermez, aksine temel cümle gibi asli bir bilgi verir; temel cümle önermesi için bir anlam eklentisi (modification) ve daralması/husuleşmesi (propositional restriction) söz konusu olmaz. Bu özellikleri dolayısıyla metinde olay sıralamasını/akışını tesis etmek için **-(y)Ip** gerundiumundan sıkça istifade edilir (ayrıntılı bilgi için bkz. Johanson 1991a, Şenlik 2006).

Durumu örnekle izah edecek olursak, *kapıyı kırıp içeri girdik* birleşik cümlesindeki *kapıyı kırıp* kısmı, sentaktik bakımdan bir cümlecik olarak *çeri girdik* temel cümlesine bağlanmış ve entegre edilmiştir. Lakin bu cümlecik –diğer gerundiumlarda görülenin aksine- temel cümle yüklemi için bir zarf cümlecği teşkil etmez; onun için tali bir anlam eklentisi durumunda değildir. Her iki yüklemde anlattığı, metin semantiği bakımından, tahkiye bakımından eşit mertebededir. Zikredilen cümleden anlaşılın *kapıyı kırdık ve içeri girdik*'tir. Bununla birlikte bu gerundiumun **da** ile olan kombinasyonu, temel cümleyi *ve ondan sonra, ve böylece, ve bu surette, ve bu yüzden* gibi anlamlarla açıklar mahiyette yan malumatlar, arka plan bilgileri içerir. Bu çerçevede *kapıyı kırıp da eve girdik* birleşik cümlesindeki *kapıyı kırıp da* kısmı temel cümleyi açıklar mahiyette bir bilgi verir. [**-(y)Ip + da**] kombinasyonu, verdiğimiz örnek cümlede tarz/suret ifade eder; burada Türkçeyi ana dili olarak konuşanların anladığı, *kapıyı kırmak suretiyle eve girdik*'tir (*kapıyı kırdık ve eve girdik*, değil). Nitekim mesela *çeri nasıl girmişler?* gibi bir sorunun cevabı, *kapıyı kırıp da girmişler* olabilir. Bu yapı başka bir kontekste önce-sonra ilişkisi de ifade edebilir: *yemek yiyip de çıkalm* cümlesinden *yemek yedikten sonra çıkalm* anlaşılır (*yemek yiyelim ve çıkalm*, değil).

DA edatı **-(y)Ip** gerundiumu haricinde hiç bir gerundiumla/zarf cümlecği kurucusuyla söz konusu neticeyi vermez. Bu husus, **-(y)Ip** gerundiumunun farklılığını izah edebilecek kıstaslardan biri olarak da görülebilir. Buna paralel olarak **-(y)Ip + da + TC** kombinasyonundaki **da**'nın anlam bakımından aracı **da** ile, diğer bütün gerundiumlarla/zarf cümlecği kurucularla kombinasyon oluşturabilecek **da**'nın ise anlam bakımından artçı **da** ile (umumiyetle **da₁**) ile örtüşüğünü ifade etmemiz gerekir.

Johanson **da**'yı iki cümle arasında sınır işareti olarak görüyor ve edat vasıtasıyla temel cümlelerin etki alanının sınırlandırıldığını ifade ediyor (1992: 209). Yazar, "Ali gelip de Hasan gitti" cümlesini "Ali geldi ve Hasan gitti" ("Ali kam und Hasan ging weg") şeklinde –anlatı içindeki konumu itibarıyla eşdeğerli olarak- değerlendiriyor ki bu görüşüne yukarıda ifade ettiklerimiz çerçevesinde katılmıyoruz.

Diğer gerundiumlarla/zarf cümlecığı kurucularıyla teşkil edilen kombinasyonun anlam bakımından farklılığını göstermek üzere birkaç örnek verelim (artçı *dA* için zikredilmiş olan ya da tasavvur edilen bir referans gerekli olduğu için bunu parantez içinde veriyoruz):

- (Koşunca yoruluyorum). Yürüyünce de yoruluyorum.
- (Koşsam yorulurum.) Yürüsem de yorulurum.
- (Okuyarak öğreniyoruz.) Dinleyerek de öğrenebiliriz.
- (Otururken dinleyebilirim.) Çalışırken de dinleyebilirim.

5. *and* ve Türkçeye tercümesi

Staal’ın İngiliz dili örneğinden yola çıkarak doğal diller için genelleştirmek istediği, yukarıda zikrettiğimiz görüşü, en azından Türkçe için bir geçerlilik arz etmiyor. Aslında bu görüşü Türkçe dışındaki birçok başka dil için de iddia etmek sakıncalıdır. Zira farklı dillerde *ve* karşılığında kullanılan kelimelerin semantik cepheleri, birbirleriyle yüzde yüz örtüşmek zorunda değildir. Mesela bilindiği üzere *and* bağlacının sahip olduğu iki farklı semantik boyut için Rusçada iki ayrı morfem (**a** ve **u**) kullanılır. Yine Arapçada *wa* edatının İngilizce *and* ile mukayese edilemeyecek, çok farklı semantik cepheleri vardır, örnekler çeşitlendirilebilir.

Türkçe ise İngilizcede (ve birçok başka dilde) mutlak gerekli olan *ve*’lere ihtiyaç duymayabilir de. Mesela ‘ben soracağım, sen cevaplayacaksın’ cümleleri arasında bir *ve* gereksizdir. Buna mukabil İngilizcede iki cümleyi ‘I will ask you, you will answer’ suretinde birleştirmek norm dışıdır; bu iki cümle arasında bir *and* bulunması iktiza eder, keza Almancada *und*. ‘I will ask you and you will answer’, ‘ich werde dich fragen und du wirst beantworten’ gibi cümlelerde ‘and/und’ bağlacının Türkçedeki gerçek karşılığı, aslında artçı bir *dA* bağlacıdır, yani metin ‘ben soracağım, sen de cevaplayacaksın’ şeklinde tercüme edilmelidir. Bu *dA*, ikinci tipteki *dA*’ya tekabül eder. Kurulan anlam ilişkisi Staal’ın asimetrik *and* ile kurulduğunu telakki ettiği yapılardakinin dengidir. Günümüz Türkçesinde bu tür bir ‘and’ karşılığında artık *ve* kullanıldığı da görülmektedir. Türkçenin asli kurgusuna uymayan bu kullanım (*ben soracağım ve sen cevaplayacaksın*, gibi), daha ziyade tercümelemlerle dile girmiştir. Özellikle son yıllarda yabancı film ve dizilerin acemice yapılmış tercümelemleri ile de Türkçede nisbeten yaygınlık kazanmıştır.

Buradan yola çıkarak hulasaten, Türkçedeki *ve* ile İngilizcedeki *and* (keza Almanca *und*) bağlaçlarının birbirleriyle örtüşmeyen kullanım sahaları olduğunu, İngilizcedeki *and*’in kullanım imkanlarının bütün diller için genelleştirilemeyeceğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla simetri ve asimetri hususunun geçerliliği de ancak belki İngilizceyi bağlar. Her dilin kendine has bir işleyişi, bir dünyası vardır.

KAYNAKÇA:

Adamović, M.

2006. “Da/De İlgecinin Kaynağı” (Çev. Aziz Merhan), *Türk Dili, Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Şubat 2006, C.: XCI, Sayı: 650, Ankara. (175-181).

Ağca, F.

2013. “Tarihsel Türk Dili Alanlarında dA Edatı ve Kökeni Üzerine”, *Yalım Kaya Bitigi: Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara. (99-107).

Budagov, L. Z.

1869. *Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskiĥ nareçiy I*. Sankpeterburg.

Csató, É. Á. & Johanson, L.

1998. “Turkish”, *The Turkic Languages* (Ed. Csató, É. Á. & Johanson, L.). London, New York.

Deny, J.

1921. *Grammaire de la langue Turque (dialecte Osmanli)*. Paris.

Duda, H. W.

1930. *Die Sprache der Qyrq Vezir-Erzählungen 1. Formenlehre* (=Morgenländische Texte und Forschungen: 2, hrsg. v. Fischer, A.). Leipzig.

Elöve, A. U.

1941. *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (Yazan: J. Deny, tercüme: A. U. Elöve). İstanbul.

Ergin, M.

1985¹⁵. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul.

Fischer, W.

1987². *Grammatik des klassischen Arabisch*. (= Porta Linguarum Orientalium, neue Serie 11). Wiesbaden.

Gabain, A. von.

1945. *Özbekische Grammatik*. Leipzig, Wien.

— 1974³. *Alttürkische Grammatik*. Wiesbaden.

Gadžieva, N. Z. & Serebrennikov, V. A.

1986. *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov. Sintaksis*. Moskva.

Gencan, T. N.

1975³. *Dilbilgisi*. (= Türk Dil Kurumu yayınları 418). İstanbul.

- Grönbech, K.
1936. *Der türkische Sprachbau*. Kopenhagen.
- Hacıeminoğlu, N.
1992⁴. *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul
- Jensen, H.
1931. *Neupersische Grammatik*. Heidelberg.
- Johanson, L.
1991a. “Zur Typologie türkischer Gerundialsegmente”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1/1990, Ankara. 98-110.
—— 1992a. “Periodische Kettensätze im Türkischen”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 82, Wien. 201-211.
—— 1996b. “Kopierte Satzjunktoren im Türkischen”, *Sprachtypol. Univ. Forsch. (STUF)*, 49 (1996)-1. 39-49.
- Kononov, A. N.
1956. *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*. Moskva.
- Kurz, G. & Wojaczek, G.
1993. *Studium latinum 2*. Bamberg.
- Kuun, C. G.
1880. *Codex Cumanicus*. Budapestini
- Lewis, G.
1967. *Turkish Grammar*. Oxford.
- Mansuroğlu, M.
1955. “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1955, Ankara. 59-71.
- Menges, K. H.
—— 1968. *The Turkic languages and peoples. An introduction to Turkic Studies*. (= Ural-Altäische Bibliothek 15). Wiesbaden.
- Mundy, C. S.
1955b. “Turkish syntax as a system of qualification”, *Bulletin of the school of oriental and african studies - University London* 17, 279-305.
- Pinkster, H.
1988. *Lateinische Syntax und Semantik*. (Originaltitel: Latijnse Syntaxis en Semantiek, übers. aus d. Niederländ. v. Heberlein, F. & Lambertz, T.). Tübingen.

Poppe, N.

1991⁴. *Grammar of written Mongolian*. (= Porta Linguarum Orientalium; neue Serie 1). Wiesbaden.

Pritsak, O.

1959. "Das Karaimische", *Philologiae Turcicae Fundamenta* 1, hrsg. v. Deny J. et alii, 318-340.

Reckendorf, H.

1921. *Arabische Syntax*. Heidelberg.

Staal, J. F.

1968. "And", *Journal of linguistics* 4, 79-81.

Tekin, T.

1958. "da/de bağlayıcısının türeyişi", *Türk Dili* 7 (78), 276-277.

— 1958. "daha zarfı ve da/de edatı hakkında", *Türk Dili* 7 (83), 560-562.

— 1968. *A grammar of Orkhon Turkic*. (= Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 69, hrsg. v. Sebeok, T. A.). Bloomington.

Şenlik, A. Ş.

2006. *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen unter besonderer Berücksichtigung der interpropositionalen Kausalität*. Mainz. [Diss.]

— 2012. "Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde cümle bağlaçlarının tasnifine dair bazı öneriler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, vol.45, no.45 (2011), S. 251-268.

Temir, A.

1956a. "Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen 1", *Oriens* 9, 41-85.

— 1956b. "Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen 2", *Oriens* 9, 233-280.

Tesnière, L.

1980. *Grundzüge der strukturalen Syntax*. (Original isim: *Eléments de syntaxe structurale*, hrsg. und übers. v. Engel, U.). Stuttgart.

Tiken, K.

2004. *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. TDK 837. Ankara

Topaloğlu, A.

1976. *XV. Yüzyıl başlarında yapılmış <satır-arası> Kur'an tercümesi: Muhammed bin Hamza 1*. (Giriş ve Metin). İstanbul.

— 1978. *XV. Yüzyıl başlarında yapılmış <satır-arası> Kur'an tercümesi, Muhammed bin Hamza 2* (sözlük). İstanbul.

Turan, F.

2000. *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*. (= *Turcologica* 45, yay. haz. Johanson, L.). Wiesbaden.

Zajączkowski, A.

1934. *Studja nad jezykiem staroosmanskim (Études sur la langue Vieille-Osmanli)*. (= Polska Akademia Umiejetnoci. Prace Komisji Orientalistycznej -17). Krakow, Paris.

— 1937. *Studja nad jezykiem staroosmanskim (Études sur la langue Vieille-Osmanli)*. (= Polska Akademia Umiejetnoci. Prace Komisji Orientalistycznej - 27). Krakow, Paris.

YAHYÂ, NÂDİRÎ VE HÂLETÎ'NİN DİVANLARINDA YER ALMAYAN SEYYİD NİZAMOĞLU MERSİYELERİ*

SEYYİD NİZAMOĞLU ELEGIES THAT DON'T TAKE PLACE IN
DIWANS OF YAHYA, HALETI AND NADIRI

Yasemin KARAKUŞ**

ÖZ

Şiir mecmuaları edebiyat tarihi sahasına son derece büyük katkı sağlayan kaynaklardır. Mecmualar, kimi şairlerin çeşitli sebeplerle divanlarında yer almayan şiirleri ihtiva etmesi bakımından ayrıca önem arz etmektedirler. Bu çalışmada Millî Kütüphane'de Yz B 415 numara ile kayıtlı bir şiir mecmuası içerisinde bulunan ve XVII. yüzyılın büyük şairlerinden Şeyhülislam Yahyâ, Azmizâde Hâletî ve Abdülganizâde Nadirî'nin Seyyid Nizamoğlu'nun ölümü üzerine yazdıkları ve divanlarında bulunmayan üç mersiye metni değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mersiye, mecmua, Seyyid Nizamoğlu, Şeyhülislâm Yahya, Abdülganizâde Nâdirî, Azmizâde Hâletî.

ABSTRACT

Poem mecmuas are resources that provide highly contribution to field of history of literature. Mecmuas are also important for involving poems that are unavailable for many reasons in some poet's diwan. In this study, three elegy texts which were written for the death of Seyyid Nizamoğlu and unavailable in three of 17th century's big poets' diwans -Shaykh al-islam Yahya, Azmizade Haleti and Abdulganizade Nadiri- will be evaluated from the point of a poem mecmua that is registered with the number of Yz B 415 in National Library.

Keywords: Mersiye, mecmua, Seyyid Nizamoğlu, Şeyhülislâm Yahya, Abdülganizâde Nâdirî, Azmizâde Hâletî.

* Bu çalışma 2014 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Murat Ali Karavelioğlu danışmanlığında gerçekleştirilen, Seyyid Nizamoğlu Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmûa-i Kasâid adlı yüksek lisans tezine dayandırılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. E-mail: yasemin.karakus@istanbul.edu.tr

Giriş

Toplanma, derilme, bir araya gelme manasına gelen cem‘ kökünden türeyen mecmua kelimesi sözlüklerde, *bazı müntahabâtın kaydıyla husule gelen defter; risale; risale-i mevkuta*,¹ *bir veya birkaç fenne müteallik intihap edilen şeylerin yazıldığı defter; fünûn ve edebiyattan bâhis haftalık, on beş günlük, aylık risâle, mecmû‘a-i mevkûte*² olarak tanımlanmaktadır.

Çok çeşitli alanlarda derlenen mecmualar, söz konusu şiir olduğunda, genellikle zevk ve beğeni sahibi kimseler tarafından toplanmış çeşitli nitelikteki manzum metinlerden oluşurlar. Bu yönleriyle mecmualar birer antoloji niteliği taşırlar. Mecmualar, Türk edebiyatı için son derece önemli kaynaklardır. Son yıllarda mecmualara verilen önem ve bu alanda yapılan çalışmalar artmakta ve çeşitli projeler geliştirilmektedir.³ Söz konusu edilen, Türk edebiyatının eski Türk edebiyatı sahası olduğunda bu kaynakların önem derecesi daha da artmaktadır. Dönemin kapsadığı yüzyıllar ve bugünle mukayese dahi edilemeyen teknolojik imkânsızlıklar düşünüldüğünde beğenilen şiirlere kolayca ulaşmak ve bir mecmua oluşturmak son derece zahmetli bir iş gibi görünmektedir. Zaten bu işi yapanlar da yukarıda belirttiğimiz gibi zevk ve beğeni sahibi, titiz kimseler olmalıdır.

Mecmualar, ait olduğu devrin şairleri ve şiirlerinden haberdar olma ve buradan hareketle dönemin edebi zevkini anlama konusunda çok mühim kaynaklardır. Ali Canip Yöntem, bu durumu şöyle ifade eder: “... Bu gibi adamların hâl ve şanları, devirlerindeki vaziyetleri hakkında resmî ve hususi tarihlere müracaat etmek de elbette ihmal olunamaz. Fakat kanaatimce eski bir şairi hayatındaki mevkii ile tanımak için o devir esnasında kaleme alınmış mecmualar, en doğru fikir veren vasıtalandır. Bu mecmualardan bazısı meşhur adamlarca, ekserisi öteki beriki tarafından vücuda getirilmiştir. Kim kaleme almış olursa olsun o esnada şöhret bulan veya şöhretini kaybetmeyen şairlerin eserlerini toplamış olduğuna şüphe yoktur.”⁴

Mecmuaların eski Türk edebiyatına sağladığı katkılardan birkaçına değinecek olursak; divanı henüz ele geçmemiş yahut divanı olmayan şairlerden ve bunların şiirlerinden mecmualar sayesinde haberdar olabiliriz.⁵ Mecmualar bu

¹ İbrahim Cudi Efendi, *Lügat-i Cûdî*, Haz. Prof. Dr. İsmail Parlatur, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, TDK Yay., Ankara 2006, s. 297.

² Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, Haz. Prof. Dr. Ahmet Kırkkılıç, Doç. Dr. Yusuf Sancak, TDK Yay., Ankara 2009, s. 390.

³ M. Fatih Köksal, “Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yay., İstanbul 2012, s. 409-431.

⁴ Ali Canip Yöntem, “Edebiyat Tedkiklerinde Mecmuaların Rolü”, *Prof. Ali Canip Yöntem’in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, Haz. Ahmet Sevgi, Mustafa Özcan, Sözleryay., İstanbul 1996, s. 487.

⁵ Örneğin Doç. Dr. Murat Ali Karevelioğlu, *Mecmû‘a-i Kasâid-i Türkiyye* adlı çalışmasında divanı henüz ele geçmeyen Tatavlah Mahremi’nin 37 kasidesini tespit etmiştir. Kezâ, Zâtî’nin divan yazmalarında bulunmayan çok sayıda kasidesi yine bu mecmuadadır.

yönüyle tıpkı tezkireler gibi biyografik kaynak hüviyeti de gösterirler.⁶ Yine, divanı olduğu ve ele geçtiği hâlde çeşitli sebeplerle (şairin divanını tertip ettikten sonra şiir yazmaya devam etmesi, müstensihlerin dikkatsizliği, sayfa kopukluğu vs.) şairlerin divan nüshalarında bulunmayan ancak mecmualarda karşımıza çıkan sayısız şiir örneği mevcuttur.⁷

Edebiyat tarihi çalışmalarında istifade kaynaklarımızdan olan mecmualar, içerisinden çıkabilecek küçük bir bilgi kırtısı ile mevcut bilgilerin aksini ispat edebilir yahut şahsi hükümleri kesin ve objektif bilgilere dönüştürebilir. Ali Canip Yöntem, çağında, mecmualarla ilgili çalışma yapmanın araştırmacılar için iğne ile kuyu kazmak gibi sabır ve emek isteyen bir iş olduğuna da vurgu yapmıştır.⁸ Açıkçası bugünün teknolojik imkânları düşünüldüğünde bu durum artık Yöntem'in söz ettiği kadar da zor ve çetrefilli görünmemektedir. Ancak yine de içerisinden ne çıkacağına bilinmemesi, hangi yapıpta hangi şairle karşılaşılacağına kestirilememesi, kimi zaman kocaman bir mecmua içerisinden kayda değer hiçbir bilgi çıkmaması gibi hususlar araştırmacılar için mecmua çalışmalarını ikinci plana iten sebeplerdendir.

Kütüphane kataloglarında yüzlerce örneğine rastlayabileceğimiz ve Köprülü'nün tabiriyle "medfun ve meçhul birer hazine"⁹ olan mecmualar, tüm zorluklarına rağmen devrin hâzinleri olmaya aday araştırmacıları beklemektedir.

Şiirlerin Yer Aldığı Mecmuanın Belirgin Özellikleri¹⁰

Millî Kütüphane'de *Yz B 415* numarada yer alan bu eser *Mecmû'a-i Kasâid* adıyla kaydedilmiştir. İsminden, nazım şekliyle ilgili bir seçki olduğu intibai uyandırmasına rağmen mecmuanın içeriği şekil değil tür bakımından ortaklık göstermektedir. Mecmuadaki tüm şiirleri birleştiren ortak konu, XVI. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Seyyid Nizamzâde Seyfullah Efendi'dir (ö.1601). Eserde bulunan 47 adet şiirin tamamı Seyfullah Efendi ve onun ölümü üzerine yazılmıştır.

⁶ Bu konu ile ilgili bkz: Mehmet Gürbüz, "Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları", *Mustafa İsen Adına Uluslararası Sempozyum: Klasik Türk Edebiyatında Biyografi-Bildiriler*, Ankara 2011, s. 315-328.; M. Fatih Köksal, "Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshak-zâde Fevzi Mecmuası", *a.e.*, s.449-468.

⁷ Konu ile ilgili bkz: M. Fatih Köksal, "Bâkî'nin Bilinmeyen Veda Gazeli ve Divanında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sy.10, İstanbul 2013, s. 319-330; Kâmil Ali Gıynaş, "Üç Nazire Mecmuasından Hareketle Muhibbi'nin Divanında Bulunmayan Şiirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Sy. 29, s.399-440; Haluk Gökalp, "Seyyid Vehbî'nin Divanında Yer Almayan Bir Kasidesi", *Turkish Studies*, Volume 8/1, Winter 2013, p.299-314; Ramazan Ekinci, "Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, s.133-145, vd.

⁸ Ali Canip Yöntem, *a.g.e.*, s. 496-497.

⁹ M. Fuat Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl", *Edebiyat Araştırmaları I*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 55.
¹⁰ Söz konusu mecmua ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Yasemin Karakuş, *Seyyid Nizamoğlu Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmû'a-i Kasâid*, İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat Ali Karavelioğlu, İstanbul 2014.

Mecmua, Şeyhülislam Yahya'nın şiiri üzerine yazılan “merhum Yahya Efendinündür” notundan hareketle 1644'ten sonra düzenlenmiş olmalıdır. Ancak bu notun mecmuanın tertibinden çok sonra kitabın sahibi veya okuyucularından biri tarafından konulmuş olması da muhtemeldir. Biz mecmuanın XVII. yüzyıl içerisinde düzenlendiğini, daha ileri bir tarihe sarkmadığını, mecmuada şiirleri olan şahısların Seyfullah Efendi'yi sağken gördüklerini düşünüyoruz. Kimliklerini kesin bir şekilde tespit edebildiğimiz şahıslar Seyfullah Efendi ile çağdaşlardır, edemediklerimiz ise yine Seyfullah Efendi'yi görmüş, şu ya da bu şekilde onunla irtibata geçmiş kimseler olmalıdır.

Bir “mersiye mecmuası” olarak nitelendirebileceğimiz *Mecmûa-i Kasâid*, adeta günümüzde de hâlâ bir gelenek hâlinde devam eden rahmetli devlet adamı, ilim adamı, sanatkâr vs. gibi saygın kimselerin ardından düzenlenen bir “hatıra kitabı” hüviyeti taşımaktadır. Seyfullah Efendi'ye şiir yazarlar çeşitlilik göstermekle beraber büyük çoğunluğu ulemadan, meşayihden seçkin kimselerdir. Selamet Giray Han, Şeyhülislam Yahya, Ganizâde Nadiri, Azmizâde Hâletî ve Riyâzî bu isimlerden bazılarıdır.

Kendisine seçkin şahısların şiirlerinden oluşan müstakil bir mecmua düzenlenmiş olması, Seyfullah Efendi'ye yaşadığı dönemde ne kadar çok değer verildiğinin açık bir göstergesidir. Tabii bu durum üzerinde kendisinin de aynı zamanda divan sahibi bir şair ve sayılan bir tarikat önderi olmasının etkisi büyüktür. Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Efendi ve eserleri ile ilgili pek çok çalışma yapıldığından burada yalnızca çalışmaların künyelerini vermekle yetinerek¹¹ makalemizin temelini oluşturan ve söz konusu şairlerin mevcut divan neşirlerinde yer almayan mersiye metinlerine geçeceğiz. Metinlerin nesre çevirileri dipnot şeklinde verilmiştir. Orijinal metin ise makalenin sonunda yer almaktadır.

İlk şiir, XVII. yüzyılın ünlü gazel şairi ve bilgini Şeyhülislam Yahyâ Efendi'ye ait olup mecmuanın 4b-6a yaprakları arasında yer almaktadır. 7 bentlik bir terkîb-bend olan bu manzumede vezin ve kafiye kusuru yok denecek kadar azdır. Şair, ilk bentte Seyfullah Efendi'nin türbesinden söz etmiş, sonraki bentlerde

¹¹ Necdet Tosun, “Seyyid Nizamoğlu”, *TDVİA*, C.37, s.73-74; Arzu Meral, *Seyyid Seyfullah Külliyyatı I-II*, Revak Yay., İstanbul 2014; Erdem Can Öztürk, “Seyyid Nizamoğlu'nun Mürşid ve Müridler Hakkındaki Manzumeleri”, *Sufi Araştırmaları*, C.4, Sy 7, Kış 2013, s. 35-57; Ahmet Dinç, *Şeref-i Siyâdet (Gramer-Metin-Söz-lük)*, Afyon Kocatepe Üni. SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Akçataş, Doç. Dr. Rüştü Karabeyoğlu, Afyon 2013; Serkan Düğenci, *Ziya Bey Kütüphanesi'ndeki 6740 no'lu Cönk Üzerine İnceleme*, Cumhuriyet Üni. SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şeref Boyraz, Sivas 2012, s. 86-122; Uğur Mesci, *Ziya Bey Kütüphanesi'ndeki 6706 no'lu Cönk Üzerine İnceleme*, Cumhuriyet Üni. SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Doğan Kaya, Sivas 2010, s. 224-229; İsmail Erdoğan, “Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi (ö. 1010/ 1601) ve Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd Adlı Risâlesi”, *Tasavvuf*, Sy. 8, Ankara 2002, s. 47-61; Necdet Tosun, “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. II, s. 1, İstanbul 1997, s. 153-164; Canan Özdemir, *Seyyid Nizamoğlu Divanı*, Gazi Üni. SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Ali Yakıcı, Ankara 1996; Ali Adil Atalay, *Seyyid Nizamoğlu (Hayatı-Eserleri-Divanı)*, Can Yay., İstanbul 1976; Abdülbâki Gölpinarlı, “Seyyid Seyfullah (Nizamoğlu)”, *Türk Dili*, Sy.205, Ekim 1968, s. 405-413.

mezkûr şahsın adalet, doğruluk, fazilet, zühd ve takva sahibi olmak gibi üstün niteliklerini ele almıştır. Şeyhülislam Yahyâ'nın bu şiirde verdiği bilgiler arasında, Seyfullah Efendi'nin mezarında *Mesnevi* okunması âdeti de yer almaktadır. Şair, şiirini devrin padişahına ve ordusuna dua ile bitirmektedir.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Sabıkan Rumili Kâzaskeri olan merhûm Yahyâ Efendiniñ nazmıdır.

I

Hamd añadur kim Qadîm ü Qâdir ü Deyyândur
İşi kullarına dâ'im luğf-ı bî-pâyândur
Şimdi Seyfullah Efendiniñ mübârek türbesi
Mü'minîne Hâzret-i Hâqdan pey-i ihsândur
Kim ziyâret eylese olur du'âsı müstecâb
Bir veliyy-i kâmil ü sulţân-ı 'âlî-şândur
Güş-ı câna hâtif-i gaybî nidâ idüp didi
Şöyle bilsünler bugün tenbih-i ins ü cândur
Qıub Seyfullah Efendi bir ulu sulţândur
Qıl ziyâret kim mezârı derdlere dermândur¹²

II

Qıub-ı aqţâb u güzîn-i fırqa-i efrâd idi
Himmeti a'lâ-yı dîn [ü] râsihü'l-evtâd idi
Nâşır-i dîn olmağın aña du'â-yı pâdişah
Halvetinde dâ'imâ ezkar idi evrâd idi
Merqâdinde Meşnevî naql olunup gör himmetin
Şimdi andan artuğ olur ki ezel mu'tâd idi

¹² Kadîm, Kâdir ve Deyyan olan, kullarına daima sınırsız lutuflarda bulunan Allah'a hamdolsun. Şimdi Seyfullah Efendi'nin mübarek türbesi müminlere Allah'tan bir ihsan işaretidir. Bu türbeyi kim ziyaret ederse duası kabul olur. O (Seyfullah Efendi), kemal sahibi bir veli ve şanı yüce bir sultandır. Gaybdan haber veren ses can kulağına seslenip, "Bugün insanların ve cinlerin uyanma günüdür, böyle bilinsin. Zamanın kutbu olan Seyfullah Efendi ulu bir sultandır, onun derlere derman olan mezarını ziyaret et!" dedi.

Dağı manşür u muzaffer olalar yâ Rab diyü
 Cünd-i İslâmı du‘âdan işi dâ’im yâd idi
 Bir ‘ulüvv-i himmete mâlik ulu sultândur
 Dîn ü devlet nâşırı pîr-i ‘azîmü’ş-şândur¹³

III

Şanmañuz kim ölmüş ola şimdi ol sultân-ı dîn
 Anı tekmîl-i riyâzet nûra kalb itdi hemîn
 Sâ’imü’d-dehr idi yâ cennetde iftâr itmege
 Ni‘metine da‘vet itdi anı Rabbü’l-âlemîn
 Yâ ‘ulûm ü fażl ile şol resme şöhret buldı kim
 Görmege yüzini Hâkdan istediler hür-ı ĩn
 Mağdemine muntazır idi yâ da‘vet eyledi
 Hâk-i pâyine yüzün sürmek için huld-ı berĩn
 Merķadi kim bir ziyâretgâh-ı câvidândur
 Hâk-i pâyi kühl-i çeşm-i hürĩ vü ğılmândur¹⁴

IV

Gerçi ol sultânı iller öldi şanurlar velĩ
 Da‘vet itmiş cennete Hâk aña gitdi ol velĩ
 Çün Ömer hâzretlerinüñ nesl-i pâkinden-durur
 Tañ mıdur Hâkkuñ huzûrunda ola ķadri alĩ
 Şıdķ ile Bū-Bekr ü ‘adlile Ömer Ķur’ânda
 Hızmet-i ‘Oşmân idüp bezl eyledi ders-i ‘Alĩ

¹³ O (Seyfullah Efendi), kutupların kutbuydu ve insanlar arasında seçkin bir kişiydi. Onun himmeti, yüce bir yol ve sapasağlam bir direk gibiydi. Padişah, dinin yardımcısı olduğu için ona halvet hâlindeyken daima dua ve zikir ederdi. Onun himmetini gör ki mezarında Mesnevi okunması ondan arta kalan eski bir âdetti. İslam ordusu yardım görüp zafer kazansın diye Allah’a daima dua ederdi. O, himmeti yüce olan büyük bir sultandır. Dinin ve devletin yardımcısı, şanı yüce bir bilge kişidir.

¹⁴ O din sultanının öldüğünü zannetmeyin. Tam bir riyazet içinde olması onu nura çevirdi. O, ya zamanın oruçlusuydu; Allah cennette iftar etmesi için onu sofrasına davet etti, yahut ilim ve fazilet sahasında o kadar meşhur oldu ki cennetteki huriler Hak’tan onun yüzünü görmeyi istediler. Belki de huriler ayağının toprağına yüz sürmek amacıyla gelişini gözledikleri için kutsal cennet onu davet etti. Onun mezarı ebedî bir ziyaretgâhtır; ayağının toprağı ise huri ve gilmanların gözlerine sürmedir.

Yiñiden Büyük Ayaşofya şeref bulmuş idi
Fazl ile naql ideli tefsîr ü Kur'an-ı celî
Kıl ziyâret kim o sulţân hâdim-i Kur'ândur
Hizmet-i Kur'ânda güyâ hazret-i 'Osmândur¹⁵

V

Kabirini dâ'im ziyâretde mevâlî-i 'izâm
Kimseye nevbet degürmezler iderler izdiham
Şalihin ü 'âbidin dâ'im gelüp gitmekdedür
Oldı bu 'âlemde şimdi böyle bir âlî maqâm
Hâk-i pây-i kîmyâ-bahşına yüz sürmekdedür
'Arz-ı ihlâş ü maḥabbet eyleyüp cümle enâm
Kıtb-ı 'âlem olduğına iş bu yetmez mi delîl
Dâmenine yüzlerin sürerler eşraf u kirâm
Zâhir ü bâtında kâmil bir ulu sulţândur
Ravza-yı pâki anıñçün mecma'-ı 'irfândur¹⁶

VI

Merkad-i pâki olupdur bir ziyâretgâh-ı şâf
Kim olur gamdan berî her kim anı eyler tavâf
Kıble-i hâcâtdur belki faķîrûñ Ka'besi
Ḥamdüllillâh kim olupdur böyle bir 'âlî maḥâf
Halvet-i ḥaşşa çekilmiş 'uzlet idüp halkdan
Perde tutup üstine itmiş içinde i'tikâf

¹⁵ O sultanı başkaları öldü sanıyorlar ancak Allah onu davet ettiği için o veli cennete gitmiştir. O, Hz. Ömer'in temiz soyundan gelmektedir, Allah katında değerinin yüksek olmasına şaşılır mı? O, doğrulukta Hz. Ebu Bekir, adalette Hz. Ömer gibidir. Kuran'a Hz. Osman'ın ettiği hizmeti ederek Hz. Ali'nin dersini dağıtmıştır. O, tefsir ve Kuran'ı faziletle nakletmeye başladığından beri Büyük Ayasofya yeniden şeref bulmuştu. Kuran'ın hizmet-kârı olan o sultanın mezarını ziyaret et. O, Kuran'a hizmette Hz. Osman gibidir.

¹⁶ Âlimlerin büyükleri daima onun mezarını ziyaret etmektedirler; izdiham hâlinde kimseye nöbet sırası vermezler. Âlemde böyle yüce bir makam olduğundan beri salih amel işleyen ve ibadet eden kimseler daima oraya gidip gelmektedir. Bütün insanlar hâlis bir sevgi ile onun kimya bahşeden ayağının toprağına yüzlerini sürmektedir. Şerefli ve temiz soylu kimselerin onun eteğine yüzlerini sürmeleri âlemlerin kutbu olduğuna delil değil midir? O, görünen ve görünmeyen âlemleri bilen büyük bir sultandır. Onun tertemiz mezarı da bu yüzden irfan sahiplerinin toplanma yeridir.

Rûz-ı maşherde şefâ‘at ‘ahd idüp sırrıyla dir
 İnne şahsen zâreni vakten lehu en lâ-yehâf
 Ol veliyullâh gerçi zâhiren insândur
 Ma‘nide gör kim ‘aceb sulţân-ı ‘âlî-şândur¹⁷

VII

Yirde yatdukça o kuţb-ı şahib-i ‘izz ü vaķâr
 Pâdişâh-ı ‘âlem olsun salţanatda ber-karâr
 Sâyesinde memleket ma‘mûr olup il hoş geçüp
 ‘Adl ü inşâf ü mehâbet birle olsun pâ-y-dâr
 Heybet-i ‘adli kulüb-ı halka müstevlî olup
 Her tarafta cem‘ olan düşmenler olsun hâksâr
 ‘Asker-i İslâmı manşûr u muzaffer eyleyüp
 Dâ‘imâ küffâra gâlib eylesün Perverdigâr
 N’ola farz olsa du‘ası sâye-i Yezdândur
 Halk-ı ‘âlem üstine çün rahmet-i Raḥmândur¹⁸

5 bentlik bir terkîb-bend olan ikinci mersiye, XVII. yüzyıl ilmiye sınıfının önde gelen şairlerinden Ganizâde Nâdirî’ye ait olup mecmuanın 6a-7a yaprakları arasında bulunur. Bu şiirde de vezin ve kafiye kullanımı son derece başarılıdır. Şair, şiirine feleğe sitem dolu sözlerle başlamakta, Seyfullah Efendi’yi bu dünyadan aldığı için onu suçlamakta; ilerleyen bentlerde tabiat unsurlarını da Seyfullah Efendi’nin ölümü üzerine tutmuş olduğu yasa dâhil ederek üzüntüsünün büyüklüğünü göstermektedir. Şiir, dua bölümü ile son bulmaktadır.

¹⁷ Onun pak mezarı tertemiz bir ziyaretgâhtır. O türbeyi kim tavaf ederse gamdan kurtulur. Orası ihtiyaçların karşılanması için başvurulan bir yer, hatta fakir kimselerin Kâbe’si gibidir. Allah’a hamd olsun ki böyle bir yüce makam vardır. (Seyfullah Efendi) halktan uzaklaşıp tam bir halvete çekilmiş, üzerine perde çekip ibadetle meşgul olmuştur. Maşher günü şefaât yemini edip sırrıyla “Herhangi bir zamanda beni ziyaret eden için bir korku yoktur.” diyecektir. O veli kişi zahirde insandır; ancak (sen, onun) manada nasıl şanı yüce bir sultan olduğunu gör!

¹⁸ O yücelik ve vakar sahibi (bir) kutb (olan Seyfullah Efendi) yerde yattıkça, âlemin padişahının saltanatı daim olsun. Sayesinde memleketi mamur olup halkın birbiriyi iyi geçindiği (o padişah) adalet, insaf ve yücelik ile saltanatını sürdürsün. O padişahın adaletinin heybeti halkın kalbini istila edip, her yerde toplanan düşmanları yerle bir olsun. Allah, İslam askerlerini daima küfür sahiplerine galip getirerek yardımıyla muzaffer eylesin. (O padişaha) dua farz olsa buna şaşılır mı; o, Allah’ın gölgesidir ve âlem halkı üzerine Allah’ın bir rahmeti gibidir.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Sâbıkan İstanbul Kâdıısı olan 'Abdülğanîzâde Efendinuñ nazmıdır.

I

Kime feryâd eyleyem çerh-i sitemgirdârdan
Yâ kime şekvâ kılam ol kâtil-i ğaddârdan
Dembedem endîşesi cevr ü sitemdür 'âleme
Kimseler tedbir ile kurtulmaz ol mekkârdan
Şubh-dem şanma şafağdur zâhir ü peydâ olan
Dâmen-i gerdün tutuşdı âh-ı âteş-bârdan
Hey ne merdüm-küş hiyel-perdâz-ı hünîdür felek
Kim demâdem halk ile hâlî degül peygârdan
Âh elüñden ey sipihr-i kîne-cû feryâd u dâd
Kim cihânı nâ-murâd itmek-durur saña murâd¹⁹

II

Sîneler çâk eyleyüp merdân-ı şîr-efgen gibi
Gülşen-i cânı harâb itmekdesin küllhen gibi
Bâ-ğuşuş ol mihr-i istîlâ muhîit-i 'ilm ü fazl
'Arşa-yı fazl içre şâhib-seyf iken süsen gibi
Bir nefesde def' iderken zulmet-i cehli temâm
Şu'le-i keşf ü kerâmâtı meh-i rüşen gibi
Tünd-bâd-ı qahr ile ol fâzıluñ ey bî-vefâ
Hâşılı 'ömrini berbâd eyledüñ hırmen gibi
Ya'ni Seyfullâh Efendi kuṭb-ı aḳṭâb-ı zamân
Vâşıl-ı Hâḳ sâlik-i râh-ı Huda-yı Müste'an²⁰

¹⁹ Bu zalim feleğın elinden kime feryat edeyim, o acımasız katili kime şikâyet edeyim? Onun tek düşüncesi dâima âleme zulmetektir. O hilecinin elinden hiç kimse tedbir olsa dahi kurtulamaz. Sabah vakti ortaya çıkan kızılığın görünce güneş doğdu zannetme; ateş yağdıran âhlar yüzünden feleğın eteğini tutuşmuştur. Felek öylesine katil, kan dökücü ve hileler düzenleyicidir ki insanlarla savaş hâlinde olmaktan bir dakika bile geri durmaz. Ey kin tutan felek, sana yazıklar olsun! Senin muradın, dünyayı muratsız bırakmaktır.

²⁰ Ey vefasız felek! Arslan yıkan mertler gibi göğüsler parçalayıp can bahçesini külhan gibi harap etmekteisin.

III

İtmemişdi çünkü dehr-i bî-şebāta iltifāt
 Tarfetü'l-'ayn içre buldı maṭraḥ-ı ğamdan necāt
 Ser-nigün olsa n'ola nüh kāse-i gerdün-ı dūn
 Çün içirdi ol fazilet kânına cām-ı memāt
 Tāk-ı eyvān-ı felek nā-būd olaydı kāşki
 Hakk olaydı levh-i 'ālemden rūsūm-ı mümkināt
 Ol zamān kim eyledi dehr-i denīden irtiḥāl
 Ol edīb-i şāf-dil şeyḫü'ş-şüyūḫ-ı kā'ināt
 Cāme-i mātem geyüp aḥbāb sünbüller gibi
 Sīneler çāk eylesünler derd ile güller gibi²¹

IV

'Azm-i saḥrā eyledüm bir şubḫ gördüm āşikār
 Sīnesin ṭurmaz döger seng-i elemle cūy-bār
 Nāleme dem-sāz idi aheng idüp şaḥrā vü kūh
 Kara şala şarılıp giryān idi ebr-i bahār
 Lāle-i hūnīn ciğer-çāk eylemişdi sīnesin
 Āteş-i ḥasretle olmuşdı derūmı dāğ-dār
 Serserī mātem-serāy-ı 'ālemi gerdān olup
 Başına toprak şaçardı dest-i ğamla rūzgār
 Ben bu ḫayretle ṭururken gūşuma geldi nidā
 K'ey ğarīḫ-i baḥr-i ḫayret ol 'azīze kıl du 'ā²²

En çok da o üstünlük arсында süsen çiçeği gibi kılıçları olan istila güneşinin, ilim ve fazilet sahibinin (Seyfullah Efendi'nin) -parlak bir ayı andıran keşif ve kerametlerinin ışığıyla cehalet karanlığını bir seferde def ederken- ömrünü kahırının sert rüzgârıyla harman gibi savurdun! Zamanın kutbu olan Seyfullah Efendi, Allah yolunun yolcusudur ve O'na kavuşandır.

²¹ (Seyfullah Efendi) sebatsız dünyaya iltifat etmediği için bir göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde, bu gam yerinden (dünyadan) kurtuldu. O fazilet madenine ölüm şarabını içiren alçak feleğin dokuz katı baş aşığı olsa ne olur? Kâinattaki şeyhlerin şeyhi, o tertemiz gönüllü, edep sahibi Seyfullah Efendi bu alçak dünyadan göç ettiği zaman keşke felek köşkünün kemeri yok olsaydı, imkân âleminin tüm resimleri dünyadan kazınıp silinseydi. Dostlar sünbüller gibi matem elbisesi giyip güller gibi dertlerinden göğüslerini parçalasınlar.

²² Bir sabah çöle doğru giderken açıkça derenin göğsünü elem taşıyla dövdüğünü gördüm. Feryadıma dağ ve çöl de katılmıştı; bahar yağmuru kara şala sarılıp ağlıyordu. Kanlı lale göğsünü parçalamış, yaralı gönlü hasret ateşiyle dolmuştu. Rüzgâr ise başıboş bir şekilde matem yeri olan âlemi gezip gam eliyle (üzüntüsünden) başına toprak saçıyordu. Ben tüm bu olanlara şaşırılmış bir şekilde dururken kulağıma, "Ey hayret denizine dalan kişi,

V

Hzret-i Hâk merkad-i pâkini pür-nür eylesün
Cennet içre münisin gılman ile hür eylesün
Yirde yatduqça o pîr-i şâhib-i 'izz ü şeref
Cümle-i etbâ'ını 'âlemde mesrûr eylesün
Hzret-i maḥdûmını daḥi mu'ammer eylesün
Dâ'imâ dünyâ vü uḳbâsını ma'mûr eylesün
Zümre-i aḥbâbını endûh u ḡamdan dūr idüp
Düşmen-i bed-ḥâhını maḡbûn u maḥhûr eylesün
Hâşıl itdükçe şevâb-ı müsteḡâbı şeyḥ ü şâb
Vâşıl olsun rûḥ-ı pâkine şevâb-ı müsteḡâb²³

Mecmuanın 7b-8b yaprakları arasında bulunan üçüncü şiir de yine devrin ilmiye sınıfına mensup şairlerinden biri olan Azmizâde Hâletî'ye aittir. XVII. yüzyılın meşhur rubai şairi Hâletî, mersiyesini 5 bentten müteşekkil bir müseddes-i mütekerrir şeklinde yazmıştır. Şiirin “-ân” kafiyeli vasıta beyti, Seyfullah Efendi'nin zamanın kutbu olduğunu ve göstermiş olduğu çeşitli kerametlerin herkes tarafından bilindiğini vurgulamaktadır. Feleḡe sitemle başlayan şiir, Seyfullah Efendi'nin meziyetleri ve hasletleriyle devam etmekte, O'nu yâd eden ve kabrini ziyaret eden kimselerin her zaman kazançlı çıkacağı ifadeleriyle sona ermektedir.

o azize (Seyfullah Efendi'ye) dua et” diye nida geldi.

²³ Allah, Seyfullah Efendi'nin tertemiz mezarını nurla doldursun; cennet içinde huri ve gılmanları O'na yoldaş eylesin. O izzet ve şeref sahibi pîr mezarında yattıkça bu dünyada da ona tabi olanları şad etsin. Oğlunun ömrünü uzun ederek dünya ve ahiretini mamur etsin. Onun bütün sevenlerini gam ve endişeden uzaklaştırıp kötülük isteyen düşmanlarını aldatıp bozguna uğratsın. Yaşlı, genç her kim sevap işlerse bu sevaplar O'nun (Seyfullah Efendi'nin) temiz ruhuna ulaşsın.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

Sābıkan Edirne Kādısı olan 'Azmīzāde Hāletī Efendinün nazmıdır.

I

Ey felek senden demādem āh u feryād u figān
Alduñ elden ġāfil iken ol hümāyı nāgehān
'İlm-i tefsīr ü hadīşüñ kānını kılduñ nihān
Kanı ol şāhib-kerāmet fahr-i aqṭāb-ı cihān
Ya'ni Seyfullāh Efendi hazret-i kuṭb-ı zamān
'Āleme olmuşdı envā'-ı kerāmātı 'ıyān²⁴

II

Bildi bu dünyā degüldür kimseye cāy-ı qarār
Ruh-ı pāki 'ālem-i fānīde tutmadı qarār
Maḥbes-i dünyādan itdi 'ākıbet cānı firār
Merḳadi ḳaldı cihānda bize andan yādigār
Ya'ni Seyfullāh Efendi hazret-i kuṭb-ı zamān
'Āleme olmuşdı envā'-ı kerāmātı 'ıyān²⁵

III

Rüz u şeb şavm u şalāt u zıkr idi kārı müdām
Evliyānuñ ḥayline olmuşdı 'ālemde imām
N'idelüm terk eyleyüp gitdi bizi ol nīk-nām
Mūnisi havrā olup Darū's-selām ola maḳām
Ya'ni Seyfullāh Efendi hazret-i kuṭb-ı zamān
'Āleme olmuşdı envā'-ı kerāmātı 'ıyān²⁶

²⁴ Ey felek! Senin yüzünden her zaman feryat ve figan (ediliyor). O hüma kuşunu (Seyfullah Efendi'yi) ansızın, gafil hâldeyken bu dünyadan aldın. Tefsir ve hadis ilminin madenini yok ettin. O keramet sahibi, cihandaki kutupların övücü şimdi nerede? Seyfullah Efendi hazretleri zamanın kutbu olduğu için pek çok kerameti âleme ayan olmuştu.

²⁵ Seyfullah Efendi, bu dünyanın kimseye karargâh olmadığını biliyordu; onun için temiz ruhu fani dünyada karar kılmadı. Sonunda canı, dünya hapishanesinden firar etti. Bize bu dünyada ondan yadigâr olarak mezarı kaldı. Seyfullah Efendi hazretleri zamanın kutbu olduğu için pek çok kerameti âleme ayan olmuştu.

²⁶ (Seyfullah Efendi'nin) işi gece gündüz daima oruç, namaz ve zikir idi. O, bu âlemde evliya ordusuna önder

IV

Cem' kılmışdı 'ulüm-ı zâhir ile bâtını
Oldı şimdi cennet-i 'Adnüñ içinde sâkini
Kim ziyâret eyler ise ol velîler şâhını
Müstecâb olur du'âsı yâd idince adını
Ya'ni Seyfullâh Efendi hazret-i kuṭb-ı zamân
'Âleme olmuşdı envâ'-ı kerâmâtı 'ıyân²⁷

V

Ḳabrini her kim ziyâret eylese mesrûr olur
İrişir maḳşûdına göñli anuñ pür-nûr olur
Zâyi' olmaz sa'yi hergiz dembedem meşkûr olur
Âḫiretde yiri cennet hem-nişîni ḥûr olur
Ya'ni Seyfullâh Efendi hazret-i kuṭb-ı zamân
'Âleme olmuşdı envâ'-ı kerâmâtı 'ıyân²⁸

Sonuç

Şiir mecmuaları eski Türk edebiyatı sahasına büyük katkı sağlayan son derece önemli kaynaklardır. Millî Kütüphane'de Yz B 415 numara ile kayıtlı olan *Mecmûa'-i Kasâid*, içerisindeki şiirlerin tamamı Halvetî şeyhi ve şair Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Efendi'nin (ö.1601) ölümü üzerine yazılmış şiirlerden oluşan ve XVII. yüzyıl ortalarında düzenlenmiş olması muhtemel özel bir mecmuadır.

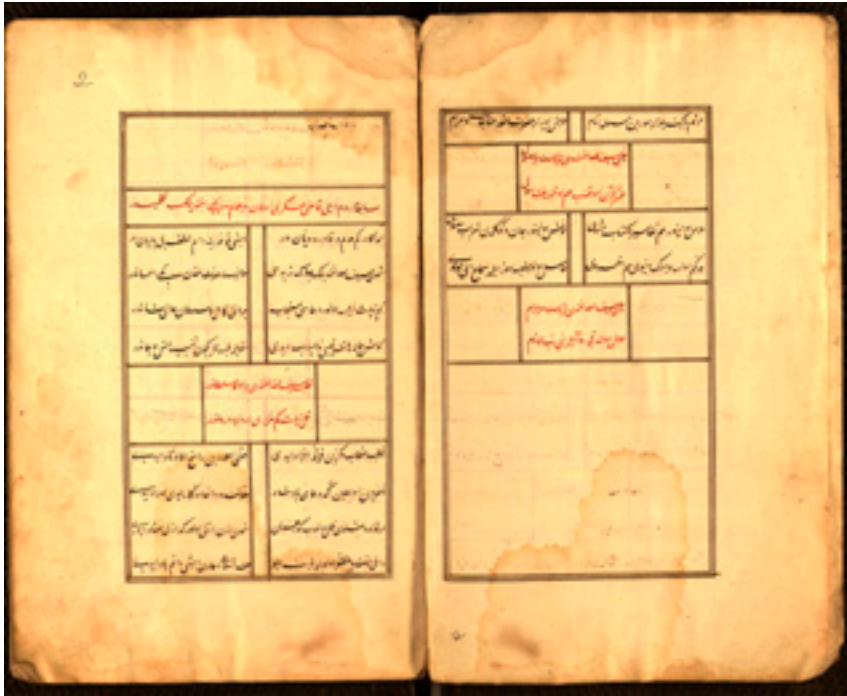
Söz konusu mecmua, Türk mersiye edebiyatı için de önem arz etmektedir. Eserde daha önce yayınlanmamış 47 adet mersiye metni bulunmaktadır. Bugünkü bilgilerimize göre Türk edebiyatında ölümünün ardından çeşitli nazım biçimleriyle bu kadar fazla sayıda mersiye yazılan ve müstakil bir mersiye mecmuası düzenlenen başka bir şahıs yok gibidir.

olmuştu. O iyi adlı kişi bizi terk edip gitti, şimdi ne yapalım? Onun yoldaşı huriler, makamı ise Darüselam olsun. Seyfullah Efendi hazretleri zamanın kutbu olduğu için pek çok kerameti âleme ayan olmuştu.

²⁷ O, zâhir ve bâtın ilimleri kendisinde toplamıştı; şimdi de Aden cennetinin sakini oldu. O veliler şâhını kim ziyaret ederse yahut adını yad ederse o kişinin duası kabul olur. Seyfullah Efendi hazretleri zamanın kutbu olduğu için pek çok kerameti âleme ayan olmuştu.

²⁸ Onun mezarını kim ziyaret ederse mutlu olur; istediği şeye ulaşır ve kalbi nurla dolar. Bu yaptığı iş (kabir ziyareti) asla boşa gitmez, bunun için her zaman Allah'a şükreder. Ahirette cennete gider ve orada hurilerle beraber oturur. Seyfullah Efendi hazretleri zamanın kutbu olduğu için pek çok kerameti âleme ayan olmuştu.

Mecmua, XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunun sevilen, sayılan bir kimseye bakışını göstermesi açısından da önemlidir. Seyfullah Efendi'ye makam ve mevkiye kendisinden çok daha yüksek olan bir han, bir şeyhülislam, bir kadı'nın yanı sıra kendisinden çok küçük yaşta olan torunu da şiir yazmıştır. Sevilen bir kimsenin bu dünyadan göçmesi herkesi ortak bir paydada birleştirmiş, toplumun farklı kesimlerinden pek çok kişinin samimi duygularını ifade etmelerine vesile olmuştur. Makalede şiir metinlerini vermiş olduğumuz şairler bu kişilerden yalnızca üç tanesidir ve XVII. yüzyıl Türk edebiyatına yön veren önemli isimler olmaları sebebiyle seçilmişlerdir. Mecmuada bulunan mersiyelerin hemen tamamının edebî yönü son derece yüksek metinler olması ayrıca önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA:

- ATALAY, Ali Adil, *Seyyid Nizamoğlu (Hayatı-Eserleri-Divanı)*, Can Yay., İstanbul 1976.
- DİNÇ, Ahmet, *Şeref-i Siyâdet (Gramer-Metin-Sözlük)*, Afyon Kocatepe Üni. SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Akçataş, Doç. Dr. Rüştü Karabeyoğlu, Afyon 2013.
- DÜĞENCİ, Serkan, *Ziya Bey Kütüphanesi'ndeki 6740 no'lu Cönk Üzerine İnceleme*, Cumhuriyet Üni. SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şeref Boyraz, Sivas 2012.
- EKİNCİ, Ramazan, "Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sy. 34, s.133-145.
- ERDOĞAN, İsmail, "Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi (ö. 1010/ 1601) ve Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd Adlı Risâlesi", *Tasavvuf*, Sy. 8, Ankara 2002, s. 47-61.
- ERTEM, Rekin, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- GIYNAŞ, Kâmil Ali, "Üç Nazire Mecmuasından Hareketle Muhibbî'nin Divanında Bulunmayan Şiirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Sy. 29, s.399-440.
- GÖKALP, Haluk, "Seyyid Vehbî'nin Divanında Yer Almayan Bir Kasidesi", *Turkish Studies*, Volume 8/I, Winter 2013, p.299-314.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, "Seyyid Seyfullah (Nizamoğlu)", *Türk Dili*, Sy.205, Ekim 1968, s. 405-413.
- GÜRBÜZ, Mehmet, "Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları", *Mustafa İsen Adına Uluslararası Sempozyum: Klasik Türk Edebiyatında Biyografi-Bildiriler*, Ankara 2011, s. 315-328.
- İbrahim Cudi Efendi, *Lügat-i Cûdî*, Haz. Prof. Dr. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, TDK Yay., Ankara 2006.
- KARAKUŞ, Yasemin, *Seyyid Nizamoğlu Mersiyelerini İçeren Bir Şiir Mecmuası: Mecmûa-i Kasâid*, İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat Ali Karavelioğlu, İstanbul 2014.
- KARAVELİOĞLU, Murat Ali, *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye*, TDK Yay., Ankara 2015.
- KAVRUK, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı (Tenkitli Metin)*, M.E.B. Yay., Ankara 2001.
- KAYA, Bayram Ali, *The Divan of Azmizâde Haletî (Introduction and Critical Edition of His Divan)*, Edited by Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Harvard University, 2003.

- KÖKSAL, M. Fatih, “Bâkî’nin Bilinmeyen Veda Gazeli ve Divanında Bulunmayan Bazı Şiirleri, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sy.10, İstanbul 2013, s. 319-330.
- KÖKSAL, M. Fatih, “Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshak-zâde Fevzi Mecmuası”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yay., İstanbul 2012., s.449-468.
- KÖKSAL, M. Fatih, “Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yay., İstanbul 2012, s. 409-431.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl”, *Edebiyat Araştırmaları I*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- KÜLEKÇİ, Numan, *Ganizâde Nâdirî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnâmesinin Tenkitli Metni*, Ankara Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin Ayan, Erzurum 1985.
- MERAL, Arzu, *Seyyid Seyfullah Külliyyatı I-II*, Revak Yay., İstanbul 2014.
- MESCİ, Uğur, *Ziya Bey Kütüphanesi’ndeki 6706 no’lu Cönk Üzerine İnceleme*, Cumhuriyet Üni. SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Doğan Kaya, Sivas 2010.
- Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, Haz. Prof. Dr. Ahmet Kırkkılıç, Doç. Dr. Yusuf Sancak, TDK Yay., Ankara 2009, s. 390.
- ÖZDEMİR, Canan, *Seyyid Nizamoğlu Divanı*, Gazi Üni. SBE Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Ali Yakıcı, Ankara 1996.
- ÖZTÜRK, Erdem Can, “Seyyid Nizamoğlu’nun Mürşid ve Müridler Hakkındaki Manzumeleri, *Sufi Araştırmaları*, C.4, Sy 7, Kış 2013, s. 35-57.
- TOSUN, Necdet, “Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. II, s. 1, İstanbul 1997, s. 153-164.
- TOSUN, Necdet, “Seyyid Nizamoğlu”, *TDVİA*, C.37, s.73-74.
- Yahya Divanı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.
- YÖNTEM, Ali Canip, “Edebiyat Tedkiklerinde Mecmuaların Rolü”, *Prof. Ali Canip Yöntem’in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, Haz. Ahmet Sevgi, Mustafa Özcan, Sözleryay., İstanbul 1996.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ (TDED)'NİN
YAYIN İLKELERİ VE MAKALE YAZIM KURALLARI

A. Yayın İlkeleri

1. *TDED*, İÜ Rektörlüğü'nün ilân ettiği dört yayın döneminin ikisinde, yılda iki sayı yayımlanan, bilimsel, uluslararası hakemli bir dergidir.

2. *TDED*'de Türk dili, edebiyatı ve kültürü ile ilgili, araştırmaya dayalı, alanına orijinal katkılar sağlayacak, daha önce bir yerde yayımlanmamış bilimsel yazılar yer alır.

3. *TDED*'de yayımlanacak makalelerin bilimsel ve teknik bakımdan yayına uygun olup olmadığı Dergi Yayın Kurulu tarafından değerlendirilir. Uygun bulunan yazılar değerlendirilmek üzere sahasında uzman, farklı üniversitelerden üç hakeme gönderilir. En az iki hakemden “olur” alan makaleler *TDED*'de yayımlanır.

4. Yayın Kurulu veya Hakem Heyeti tarafından yayımlanması uygun görülmeyen yazılar yazarlarına iade edilmez.

5. *TDED*'de yayımlanan yazıların kanunî, bilimsel ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir.

6. *TDED*'de yayımlanmış yazılardan kaynak gösterilerek -sınırlı oranda- alıntı yapılabilir.

7. *TDED*'nin yayın dili Türkçedir. Ancak Yayın Kurulu'nun kararı ile mevcut makalelerin üçte birini geçmeyecek şekilde yabancı dilde makale yayımlanabilir.

B. Makale Yazım Kuralları

1. Makaleler Times New Roman (özel yazı fontları kısmî olmak kaydıyla kullanılabilir) yazı karakterinde, 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

2. Yazılarda büyük harflerle yazılmış olan Türkçe başlığın (14 punto) hemen altında yine büyük harflerle yazılmış İngilizce başlık (10 punto), İngilizce özet (Abstract) ve beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Makalede Türkçe özet ve İngilizce özet ayrı ayrı ve yazıya başlanmadan önce yer almalıdır.

3. Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.

4. Yazılar üç nüsha çıktı ve disketiyle gönderilmelidir.
5. Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Öneme binaen daha uzun makaleler yayın kurulu kararı ile yayımlanır.).
6. Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'na uyulmalıdır.
7. Çevriyazılı metin çalışmalarında Timesefras, Munevver, Oktay New Transkripsiyon veya Timestrans fontlarından biri kullanılacaktır. Bunlar dışında bir fontla gönderilen çevriyazı çalışmaları kabul edilmeyecektir. Bu fontlar da yalnızca metin kısmında kullanılacaktır. Makalelerin "giriş, inceleme, sonuç vs." bölümlerinde 1 numaralı maddede belirtildiği gibi Times New Roman karakteri kullanılacaktır. Ayrıca üzerinde çalışma yapılan metnin fotokopisi yahut CD'si de -hakemlere iletmek ve metinleri değerlendirmede kullanılmak amacıyla- gönderilmelidir.
8. Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
9. Makalelerde dipnot gösterirken ve Kaynakça hazırlanırken şu kurallara uyulmalıdır:
  - a. Metin içi yapılan alıntılarda veya bulunulacak atıflarda dipnot sistemi uygulanacaktır. Dipnotlar Times New Roman fontu ve 10 puntoyla yazılacaktır.

Makaleye atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, "Makale adı", *Makalenin yayımlandığı derginin adı*, Cilt ve sayı numarası, baskı yeri ve tarihi, sayfası.

Örnek: Faruk Kadri Timurtaş, "Eski Anadolu Türkçesi", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

Kitaba atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, *Kitap adı*, yayınevi adı, baskı yeri ve tarihi, sayfa numarası.

Örnek: Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İÜ Edb. Fak. Yay., İstanbul 1970, s. 48.

Aynı eserden örnek vermeye devam edecekse;

Yazar adı soyadı, a.g.e., s. 48

Örnek:

Mustafa Özkan, a.g.e., s. 40.

Teze atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, *Tez adı*, Tezin yaptırıldığı üniversite ve enstitü adı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi), Tezin yaptırıldığı ilin adı ve tarihi.

Örnek: Mertol Tulum, *Sinan Paşa, Maarifname, Metin ve ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1978.

b. Makale sonunda yer alacak olan Kaynakça bölümünde kaynaklar yukarıda anlatıldığı gibi, fakat tek farkı “Yazar soyadı, adı” şeklinde, alfabetik olarak, 10 puntoyla yazılmalıdır.

Örnek:

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İÜ Edb. Fak. Yay., İstanbul 1970.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

İnternet Alıntıları:

Kaynak Gösterilen İnternet Adresi, tarih, saat.

İrtibat Adresi ve Telefon Numaraları

“Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığı, Ordu Caddesi No:196, 34459 Laleli-İstanbul

Tel: (212) 455 57 00 (Dâhili: 15852)

Faks: (212) 511 24 67

E-posta: firatkaragulle@yahoo.com

berker.keskin@istanbul.edu.tr ,

**EDITORIAL PRINCIPLES AND RULES OF ARTICLE WRITING OF
THE JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE OF
ISTANBUL UNIVERSITY FACULTY OF ARTS (TDED)**

A. Editorial Principles

1. TDED, which is published two issues in each year in the four periods of publishing that is declared by the Chancellery of Istanbul University, is a scientific journal with an international editorial board.
2. TDED includes unpublished scientific articles related with Turkish language, literature and culture which are dependent on research and will make original contributions to the field.
3. The conformity of the articles that will be published in TDED is evaluated by The Editorial Board of the journal. The relevant articles are sent to be evaluated to three referees from different universities who are specialist on their fields. The articles that are accepted by at least two referees are published in TDED.
4. The articles which are not accepted by The Editorial Board or The Committee of Referees are not given back to the writer.
5. The legal, scientific and ethical responsibility of the articles that are published in TDED belongs to their writers.
6. The articles that are published in TDED can be quoted in a limited way.
7. The publication language of TDED is Turkish. Yet the articles in foreign languages can be published with the decision of the Editorial Board with the condition of not being over one-third of the existing articles.

B. The Rules of Writing Article

1. The articles have to be written with 12 point Times New Roman font (Special writing fonts can be only used partially.)and single space.
2. In the articles, the title in English written with capital letters (10 points), the Abstract and five key words have to be right below the title in Turkish written with capital letters (14 points).
3. The name of the writer have to be below the title and his/her title and the institution he/she works have to be written with the footnote “*”.
4. The articles have to be sent with their three-copies prinout and disk.

5. The articles mustn't be over 25 pages.
6. The Spelling Dictionary of the Institution of the Turkish Language have to be abided in the articles and abbreviations.
7. In the studies of texts with transliteration, one of the fonts of Timesefras, Munevver, Oktay New Transkripsiyon or Timestrans will be used. The transliteration studies with the fonts other than those will not be accepted. Those fonts will only be used in the text part. Times New Roman will be used in the Introduction, Analysis and Conclusion parts as stated in the first topic. Moreover, the photocopy or CD of the text that was studied have to be sent (to send the referees and be used for the evaluation of the texts).
8. The people that send translation have to also send a sample of the original text and bibliographical info.
9. In the articles, while making citation or preparing bibliography, these rules must be obeyed:
  - a. The footnote system will be used in the citations and references in the text itself. The footnotes will be written with the font Times New Roman and 10 points.

If an article will be refereed;

The name and surname of the writer, "the name of the article", *the name of the journal that the article was published in*, the volume and number, the place and date of publication, the page.

Example: Faruk Kadri Timurtaş, "Eski Anadolu Türkçesi", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

If a book will be refereed;

The name and surname of the writer, *the name of the book*, the place and date of publication, the page.

Example: Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970, s. 48.

If a dissertation will be refereed;

The name and surname of the writer, *the name of the dissertation*, the name of institute or university where the dissertation was prepared (Unpublished Graduate/Doctorate Dissertation), the city and date of the the dissertation.

Example: Mertol Tulum, *Sinan Paşa, Maarifname, Metin ve ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1978.

- b. The resources in the bibliography section that will be in the end of the article have to be written as stated above but with the only difference as “the surname, name of the writer”, alphabetically and with 10 points.

Example:

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

Contact Address and Telephone Numbers

**“THE JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE”,
ISTANBUL UNIVERSITY FACULTY OF ARTS CHAIRMANSHIP OF
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT, Ordu
Street, Laleli-İstanbul**

Tel: (212) 455 57 00 (Extension Number: 15852)

Faks: (212) 511 24 67

E-mail: firatkaragulle@yahoo.com

berker.keskin@istanbul.edu.tr